

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

1 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2001

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

Χορηγός: **ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ**

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

Aprilis – Απρίλιος – Απρίλης

Τον Σ. Θεοδοσίου – Μ. Δανέζη

«Κατά Ελαφροβλιώνα...»

Της Μάρως Κ. Παπαθανασίου

Λάζαρος ή η περιπέτεια
του Ανθρώπου

Τον Σταμάτη Σακελλίωνα

Σύμβολο χαρμολύπης

Τον Μ. Γ. Μερακλή

Η προδοσία του Ιούδα...

...και το νόημα της Σταύρωσης

Τον Σάββα Αγουριδή

Ο ευαγγελιστής Μάρκος

Τον Σάββα Αγουριδή

Η Εσχάτη Κρίση

Της Μάρως Κ. Παπαθανασίου

Εις Αδου Κάθοδος

Τον Βιτάλη Ζαϊκόφσκι

Αναστάσιμη τελεουργία
της άνοιξης

Της Μιράντας Τερζοπούλου

Τα πασχαλινά χοροστάσια

Της Ζωής Μάργαρη

Στον Τρανό Χορό
της κατάλυσης του Θανάτου

Τον Ηλία Αναγνωστάκη

Στου Πάσχα τη χαρά...

...και στου Αη Γιωργιού τη χάρη

Της Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη

Πασχαλινές περιφορές εικόνων

Τον Γ. Ν. Αικατερινίδη

Η μεγάλη φεγγαρογιουρτή

Τον Γ. Δημητροκάλλη

Ανάσταση, η μεγάλη υπέρβαση

Τον Ν. Γ. Πολίτου

Στις αναστάσιμες αιώρες
του Απρίλη

Τον Χρήστου Μπουλώτη

Ο Απρίλιος στην ποίηση

Τον Χριστόφορου Μπλιώνη

Εξώφυλλο

Η εις Αδου Κάθοδος (Ανάσταση).
Λεπτομέρεια. Ο Χριστός, ο Αδάμ,
η Εύα, προφύτες και δικαιοί.
Ψηφιδωτό, 1312-1315. Θεσσαλο-
νίκη, ναός Αγίων Αποστόλων.

Υπεύθνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα, ολόκληρο το έτος 2001, οι «Επτά Ημέρες» θα είναι αφιερωμένες στον αντίστοιχο μήνα. Το αφιέρωμα στον Απρίλιο είναι το τέταρτο στη σειρά των αφιερωμάτων των «Επτά Ημερών» στους Δώδεκα Μήνες του Χρόνου.

Τον ΣΤΡΑΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ
ΜΑΝΟΥ ΔΑΝΕΖΗ

Επίκ. καθηγητών Αστροφυσικής, Τμήμα Φυσικής –
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο ΑΠΡΙΛΙΟΣ είναι ο τέταρτος μήνας του πολιτικού έτους, με διάρκεια τριάντα ημερών. Αρχικά ήταν ο δεύτερος μήνας του αρχαίου δεκάμηνου ρωμαϊκού ημερολογίου.

Το όνομά του προέρχεται από το λατινικό ρήμα *aperire*, που σημαίνει *ανοίγω*, γιατί τον μήνα αυτόν ανοίγουν, ανθίζουν τα λουλούδια.

Σύμφωνα με την αρχαία ρωμαϊκή παράδοση, ο Απρίλιος ήταν αφιερωμένος στη θεά Αφροδίτη, που οι Ρωμαίοι την τιμούσαν με μεγαλοπρεπείς γιορτές την 1η αυτού του μήνα. Παράλληλα, ήταν αφιερωμένος και στον θεό Απόλλωνα, από τη λαϊκή ονομασία του οποίου, *Aperita*, ίσως και να προήλθε το όνομά του.

Από τις 4 μέχρι της 10 Απριλίου τελούνταν στη Ρώμη τα Μεγαλίσια (*Megalesia*), εορτή προς τιμήν της Μεγάλης θεάς μητέρας (*Magna mater*) Κυβέλης. Η λατρεία της θεάς εισήχθη στη Ρώμη κατά τη διάρκεια του δεύτερου Καρχηδονιακού πολέμου από την Πεσινούντα της Φρυγίας, απ' όπου οι ιερείς της έφεραν στη Ρώμη και το είδωλο της θεάς, το οποίο τοποθετήθηκε στο κέντρο του ναού της στον Παλατινό λόφο. Κατά τη διάρκεια της εβδομαδιαίας αυτής γιορτής, κατά την οποία οργανώνονταν επίσης μουσικοί και γυμνικοί αγώνες, οι «Γάλλοι», οι ευνούχοι ιερείς της Κυβέλης, περιέφεραν με πομπή στην πόλη το είδωλο της θεάς, που οι πιστοί το έρραιναν με νομίσματα και ροδοπέταλα.

Στις 22 Απριλίου οι Ρωμαίοι γιόρταζαν με κρασοκατανύξεις τα *Vinalia priora*, τα πρώτα οινοφόριά τους, δηλαδή τις πρώτες γιορτές του κρασιού στο έτος.

Στις 28 Απριλίου άρχιζαν –και συνεχίζονταν μέχρι τις 2 Μαΐου– τα *Floralia*, τα ρωμαϊκά Ανθεστήρια, προς τιμήν της *Flora*, θεάς της βλάστησης, της κλωρίδας και της άνοιξης.

Στις 21 Απριλίου οι Ρωμαίοι γιόρταζαν τα *Palilia*, ποιμενική γιορτή προς τιμήν της θεότητας *Pales*, αντίστοιχης προς την *Vesta* (Εστία) ή προς τη Μεγάλη Μητέρα των θεών *Cybele*, εφ' όσον η *Εστία* αντιστοιχούσε και προς τη Μεγάλη θεά *Cybele*. Κατά τη διάρκεια των *Palilium*, οι ποιμένες κρατώντας κλαδιά δάφνης ράντιζαν με νερό το έδαφος. Στη συνέχεια άναβαν φωτιές με άχυρα και πηδούσαν τρεις φορές πάνω από αυτές για να εξαγνιστούν. Οι Ρωμαίοι, επειδή πίστευαν ότι την ημέρα αυτή ο μυθικός Ρωμύλος είχε κτίσει τη Ρώμη, θεωρούσαν τα *Palilia* ή *Parilia* ως επέτειο της κτίσης της αιώνιας πόλης. Η γιορτή αυτή διατηρήθηκε μέχρι το 787 μ.Χ., οπότε καταργήθηκε από τη Ζ' Οικουμενική Σύνοδο ως ειδωλολατρική.

Επιμέλεια αφιερώματος:

ΚΩΣΤΗΣ ΓΙΟΥΡΓΟΣ

Ο αυτοκράτορας Νέρων (54-68 μ.Χ.) θέλησε να μετονομάσει τον Απρίλιο σε *Neronius* (Νερόνιος), σε ενθύμιση τη σωτηρίας του ύστερα από μια αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας εναντίον του τον Απρίλιο του έτους 65 μ.Χ., απόπειρα στην οποία συμμετείχε και ο δάσκαλός του, φιλόσοφος *Σενέκας*, ο οποίος, για να αποφύγει τον εξευτελισμό, αυτοκτόνησε. Η ονομασία όμως αυτή δεν επικράτησε.

Τον μήνα αυτόν υπάρχει σχεδόν σε όλες τις χώρες της Ευρώπης το έθιμο της Πρωταπριλιάς με τα αθώα ψέματά. Το αρχαιότατο αυτό έθιμο της Δύσης, που πιθανώς

Απρίλιος - Απρίλης

◀ Η πρώτη μεγάλη γιορτή του Απριλίου στην αρχαία Ρώμη ήταν τα Μεγαλήσια, προς τιμήν της φρυγικής Μεγάλης Θεάς, Κυβέλης. Στο αναθηματικό ανάγλυφο της εικόνας (περ. 230 π.Χ.), η θεά με τον αγαπημένο της Αιτή, μορφή θνήσκοντος και αναγεννώμενου θεού, και το λιοντάρι, το ιερό της ζώο. Βενετία, Αρχαιολογικό Μουσείο (πηγή: «Ελληνική Μυθολογία», Εκδοτική Αθηνών).

▲ Ο Απρίλιος θαλλοφόρος. Τοιχογραφία (λεπτομέρεια) στο ναό του Αγίου Ισιδώρου της Λεόν, Ισπανία, περ. 1130 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

▶ Ο μήνας Απρίλιος ως βασιλιάς της άνοιξης, με βασιλική περιβολή και στέμμα, κλαδί/οκλήπυρο στο δεξί και κρίνο, έμβλημα βασιλικό, στο αριστερό χέρι. Ανάγλυφο στο Βαπτιστήριο της Πάρμας, Ιταλία, περ. 1196 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

▶ Ο Απρίλιος. Μικρογραφία από το χειρόγραφο Λειτουργικόν (Missal) του αρχιεπισκόπου Αλόνσο Καρίγιο της Ακόβνια, 1446-1482. Καθεδρικός του Τολέδο, Ισπανία (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

► **Ο Απρίλιος με βασιλική χλαμίδα και θαλλό στο δεξί χέρι. Καλαντάρι Fulda. Βερολίνο, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).**

▲ **Η εικονογράφηση του μήνα Απριλίου και τον ζωδιακό του σύμβολο, τον Ταύρο, στο εικονογράφο ημερολόγιο Bedford Hours, περ. 1425. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.**

▲ **Ο Απρίλης, από το «Καλαντάρι του 1947 με παροιμίες των μηνών», με ξιλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου και λαογραφικά του Δημ. Σ. Λουκάτου.**

Η προέλευση της ονομασίας και η καθιέρωση του τέταρτου μήνα του πολιτικού έτους

ήρθε στην Ελλάδα την εποχή των Σταυροφοριών, ήταν γνωστό στη Μεσαιωνική Γαλλία. Την εποχή εκείνη είχε καθιερωθεί στη Γαλλία, για κάποιο διάστημα, ως αφητηρία του έτους η 1η Απριλίου, αφού ο εορτασμός του Πάσχα κατά τον Απρίλιο καθόριζε ταυτόχρονα την ημερολογιακή αρχή του έτους. Την 1η Απριλίου του 1560 (ή του 1564), όμως, επί Καρόλου Θ' (1560-1574) μετατέθηκε η αρχή του έτους από την 1η Απριλίου στην 1η Ιανουαρίου, για να συμβαδίζει ημερολογιακά η Γαλλία με τις άλλες χώρες. Στη συνέχεια, το 1583, με διάταγμα του Ερρίκου Γ' υιοθετήθηκε το Γρηγοριανό ημερολόγιο και σταθεροποιήθηκε η αρχή του έτους στην 1η Ιανουαρίου. Η αλλαγή αυτή δημιούργησε προβλήματα στον λαό, καθώς οποιαδήποτε ημερολογιακή μετάθεση ή στιδήποτε έχει σχέση με την «οργάνωση» του χρόνου συνεπάγεται έντονη συναισθηματική φόρτιση. Όσοι απ' τους υπηκόους του Ερρίκου Γ' αποδέχτηκαν την ημερολογιακή αλλαγή, πείραζαν εκείνους που συνέχιζαν να τηρούν την παλαιά πρωτοχρονιά (1η Απριλίου), λέγοντάς τους περιπακτικά ψέματα και κάνοντάς τους ψεύτικα πρωτοχρονιάτικα δώρα.

Όμως οι ρίζες του εθίμου είναι ακόμα παλαιότερες και ανάγονται στους αρχαίους Κέλτες. Σύμφωνα με την παράδοση, οι Κέλτες συνήθιζαν την Πρωταπριλιά, που καλοσύνευε ο καιρός, να πηγαίνουν για ψάρεμα. Τις περισσότερες φορές γύριζαν με άδεια χέρια, αλλά οι ψεύτικες ιστορίες για μεγάλα ψάρια έδιναν κι έπαιρναν. Γι' αυτό οι Γάλλοι ακόμα και σήμερα ονομάζουν το πρωταπριλιάτικο ψέμα poisson d' Anril, δηλαδή «ψάρι του Απρίλη». Ούτως ή άλλως το έθιμο είναι πανευρωπαϊκό, αφού και οι Αγγλοι την 1η Απριλίου την ονομάζουν April fool's day.

Οι απριλιάτικες βροχές θεωρούνταν από τους γεωργούς ευεργετικές, γι' αυτό και η παροιμία: «*Αν βρέξει ο Μάρτης δυο νερά κι ο Απρίλης πέντε δέκα να ιδείς το κοντοκρίθαρο πώς στρίβει το μουστάκι, να ιδείς και τις αρχόντισσες πώς ψιλοκοσκίζουν, να ιδείς και τη φτωχολογία πώς ψιλοκοσκινάει*», και: «*Αν κάνει ο Μάρτης δυο νερά κι ο Απρίλης άλλο ένα, χαρά σε κείνο τον ζευγά που 'χει πολλά σπαρμένα*».

Σε μερικά μέρη της υπαίθρου αποκαλούν τον Απρίλη Γρίλλη, δηλαδή γκρινιάρη, γιατί συνήθως αυτό τον μήνα τελειώναν τα φτωχικά αποθέματα απ' τις προηγούμενες συγκομιδές κι άρχιζαν οι γκρινιες στην οικογένεια. Ακόμα τον λένε Τίναχτοκοφινίδη ή Τίναχτοκοφινίτη, επειδή τινάζονταν τα κοφίνια για να καθαριστούν: «*Απρίλης-γρίλλης-τίναχτοκοφινίτης*».

Σε πολλά μέρη της πατρίδας μας ο Απρίλιος αναφέρεται ως Αγιωργίτης ή Αγιωργάτης, απ' την εορτή του Αγίου Γεωργίου στις 23 αυτού του μήνα, αλλά ο λαός τον ονομάζει και Λαμπριάτη, λόγω της μεγάλης γιορτής της Λαμπρής, του χριστιανικού Πάσχα, που συνήθως αυτό τον μήνα γιορτάζεται. Συχνά αναφέρεται και ως Τριανταφυλλάς, επειδή τότε ανθίζουν οι τριανταφυλλιές, μια ονομασία που συναντάμε και για τον Μάιο, για τον ίδιο λόγο.

Σε σχέση με τον Μάιο που ακολουθεί, ο λαός λέει: «*Ο Απρίλης έχει τη δροσιά κι ο Μάης τα λουλούδια*». Ο Απρίλιος και ο Μάιος κατέχουν στον κύκλο του έτους την τελειώς ανοιξιάτικη περιόδο του, το Μαγιάπριλο όπως τον λέει ο λαός, που αποτελεί ένα ενιαίο χρονικό σύνολο, με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της βλάστησης και της άνθισης, με τις μυρωδιές των ανθισμένων λουλουδιών, με μια λέξη όλη την ομορφιά της φύσης.

Βιβλιογραφία

Στράτος Θεοδοσίου - Μάνος Δανέζης, «*Η Οδύσσεια των ημερολογίων*». Εκδ. Διάλος. Αθήνα 1995· των ίδιων, «*Μετρώντας τον άχρονο Χρόνο. Ο Χρόνος στην Αστρονομία*». Εκδ. Διάλος. Αθήνα 1994.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ όσους βοήθησαν στο αφιέρωμα στον Απρίλιο, ιδιαίτερα τις πηγές του εικονογραφικού υλικού για την ευγενική παραχώρηση του δικαιώματος χρησιμοποίησής του.

Ψηφιδωτές παραστάσεις

Της ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ

Καθηγήτριας στο Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών

Ο ΑΠΡΙΛΙΟΣ και ο Μάρτιος απεικονίζονται με διαφορετικό τρόπο στα ψηφιδωτά του δυτικού και του ανατολικού κράτους (για τον Μάρτιο βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 4.3.2001, σ. 5).

Η παράσταση του Απριλίου στα ψηφιδωτά του δυτικού κράτους με ημερολογιακό χαρακτήρα συνδέεται με τη λατρεία της θεάς Αφροδίτης (Veneralia). Συνήθως απεικονίζονται μία ή περισσότερες ανδρικές ή γυναικείες μορφές που χορεύουν μπροστά σε αγαλματίδιο της Αφροδίτης, όπως σε ένα ρωμαϊκό ψηφιδωτό δάπεδο από τον Θύσδρο (El Jem) της Τυνησίας, που εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης Sousse.

Τα χαρακτηριστικά αυτά παρουσιάζει ο Απρίλιος και στην αντίστοιχη μικρογραφία του λεγόμενου «ημερολογίου του 354», από το οποίο μόνο μεταγενέστερα αντίγραφα έχουν διασωθεί. Στους λατινικούς στίχους που συνοδεύουν την παράσταση αναφέρεται ότι ο Απρίλιος –μήνας οργιαστικής αναγέννησης της φύσης– είναι αφιερωμένος στη θεά Αφροδίτη.

Εντελώς διαφορετική είναι η απεικόνιση του Απριλίου στο ανατολικό κράτος, όπου εμφανίζεται ως βοσκός, παρόμοιος με τον Μάρτιο στις δυτικές παραστάσεις (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, ό.π.). Έτσι, σε ψηφιδωτό από τη Θήβα ο Απρίλιος, νεανική μορφή με κοντό αχειρίδωτο χιτώνα και μανδύα, κρατά ένα αρνί το οποίο προβάλλει με έντονη κίνηση προς τα εμπρός, ενώ στην έπαυλη του Αργούς έχει το ζώο στην αγκαλιά του.

Κρατώντας ένα κατσικάκι και έναν κάδο με γάλα παριστάνεται ο Απρίλιος στο ψηφιδωτό δάπεδο παρεκκλησίου που ανήκε στη «μονή της Κυρίας Μαρίας» στην αρχαία Σκυθόπολη (Beth Shean) στο Ισραήλ. Το ψηφιδωτό απεικονίζει τους 12 μήνες, οι οποίοι αναπτύσσονται γύρω από κεντρικό κύκλο που περιέχει τις προσωποποιήσεις του Ηλίου και της Σελήνης. Η παράσταση αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συνοπτική μορφή του ημερολογίου με επιστημονικό αστρονομικό χαρακτήρα, απ' όπου απουσιάζουν τα ζώδια και οι εποχές του έτους, που συναντούμε σε άλλα παραδείγματα.

Η παράσταση του ημερολογίου, που στα πρώιμα παραδείγματα ήταν στενά συνδεδεμένη με θρησκευτικές τελετές και αστικές λατρείες, κατέληξε προς το τέλος της όψιμης αρχαιότητας να αποβάλλει πολλά από τα στοιχεία που παρέπεμπαν στο ειδωλολατρικό παρελθόν, κρατώντας και τονίζοντας κυρίως τα πιο «ουδέτερα» θέματα με διηγηματικό χαρακτήρα, όπως τα στοιχεία της φύσης και τα σχετιζόμενα με τις αγροτικές ασχολίες του κάθε μήνα. Από την άλλη, η παρουσία του ενιαύσιου κύκλου μέσα σε χριστιανικές εκκλησίες αποτελεί ένδειξη για τον εκχριστιανισμό του θέ-

Απεικονίσεις του Απριλίου σε ψηφιδωτά της όψιμης αρχαιότητας

▲ Αργος, έπαυλη (6ος αι. μ.Χ.). Ο Απρίλιος-βοσκός δίπλα στον Μάρτιο-πολεμιστή (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών).

▲ Θήβα, παλαιοχριστιανικό κτίριο (αρχές 5ου αι. μ.Χ.). Προσωποποίηση του Απριλίου (φωτ.: Π. Ατζακά).

ματος αυτού: ο κύκλος της Φύσης και της Ζωής –που και δημιουργήθηκε και κατευθύνεται από τον θεό– μπορούσε εύκολα να εκφράσει το νέο χριστιανικό πρόσωπο του κόσμου.

Βιβλιογραφία

H. Stern, «Le calendrier de 354, Étude sur son texte et ses illustrations», Paris 1953.

G. Akerstrom-Hougen, «The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos. A Study in Early Byzantine Iconography», Stockholm 1974.

R. Hachlili, «The Zodiac in Ancient Jewish Art: Representation and Significance», Bulletin of the American Schools of Oriental Research 228, 1977, σ. 61–77, εικ. 17 (Σκυθόπολη).

D. Parrish, «Season Mosaics of Roman North Africa», Roma 1984, σ. 156–160 αρ. 29 (Θύσδρος).

Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, «Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, II: Πελοπόννησος – Στερεά Ελλάδα», Θεσσαλονίκη 1998, 53–56 αρ. 6 (Αργος), 157–159 αρ. 96 (Θήβα).

Κατά μήνας Ελαφηβολιώνος

Της ΜΑΡΩΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΪΟΥ

Επίκ. καθηγήτριας
του Πανεπιστημίου Αθηνών

▲ Η Αρτεμις ως Ελαφηβόλος. Αττική ερυθρόμορφη πελίκη. Γύρω στο 380 π.Χ. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο (πηγή: Erica Simon, «Οι θεοί των αρχαίων Ελλήνων», μτφρ. Σεμέλη Πιτυγιάτογλου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996).

Εορτές και λατρείες τον ένατο και τον δέκατο μήνα του ατ- τικού ημερολογίου

ΤΟ ΟΝΟΜΑ του Ελαφηβιλιώνος, ένατου μήνα του αττικού ημερολογίου, παραπέμπει στα Ελαφιβόλια, παλαιά εορτή προς τιμήν της Αρτέμιδος Ελαφιβόλου (= που τοξεύει ελάφια), η οποία απεικονίζεται συνήθως να κρατεί από τα κέρατα ένα ελάφι. Στους αρχαίους χρόνους θυσίαζαν ελάφια κατά την εορτή, αλλά από τους κλασικούς χρόνους και εξής προσέφεραν πλακούντες σε σχήμα ελάφου, φτιαγμένες από αλεύρι, μέλι και σπασάμι. Η αντικατάσταση της αι-

ματηρής θυσίας από την αναίμακτη δεν οφείλεται ίσως μόνο στην αδυναμία των φτωχοτέρων πολιτών να εξασφαλίσουν το ελάφι της θυσίας, αλλά και στην ελάττωση του αριθμού των θηραμάτων, λόγω της εξαπλώσεως των οικισμών και των καλλιεργούμενων εκτάσεων στην Αττική. Η εορτή γινόταν πιθανότατα στις 6 του μήνα, αλλά επισκιάστηκε σημαντικά από την αυξανόμενη αιγλη των εν άστει Διονυσίων, που άρχιζαν στις 9 του μήνα. Επιγραφική μαρτυρία για προσφορές στον Διόνυσο και την Σεμέλη στον δήμο της Ερχιάς στις 16 του μηνός σημαίνει ότι ακόμη διαρκούσαν –ή μόλις είχαν τελειώσει– τα εν άστει Διονύσια (Ελαφηβολιώνος έκτι επί δέκα, Σεμέλη, επί του αυτού βωμού, αιξ, γυναιξί παραδόσιμος, ιερέας το δέρμα, ου φορά).

Για τα Πάνδια, που εορτάζονταν πιθανόν αμέσως μετά τα εν άστει Διονύσια, υπάρχουν δύο απόψεις. Σύμφωνα με την πρώτη, ήταν εορτή προς τιμήν του Διός μαρτυρημένη μόνο στην περιοχή της Πλοθείας. Σύμφωνα με τη δεύτερη, ήταν εορτή επώνυμη του βασιλέως Πανδίωνος, από τον οποίο πήρε το όνομά της η Πανδιονίς φυλή και ο οποίος μπορεί να είναι αυτός που καθιέρωσε την εορτή. Στην περίπτωση αυτή η εορτή πρέπει να χρονολογείται από τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη, ο οποίος εισήγαγε τον θεσμό των δέκα φυλών της Αττικής στα τέλη του 6ου αιώνας, και να ήταν τοπική. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορεί τιμητικό διάταγμα της Πανδιονίδος φυλής προς τιμήν ενός μέλους της, ιερέως και εξαδέλφου του Δημοσθένους, για τις υπηρεσίες του στην εορτή.

Γαλάξια

Για τα Γαλάξια, την τρίτη αττική εορτή τον μήνα Ελαφηβολιώνος, η ημερομηνία τέλεσης δεν μας είναι γνωστή. Γνωρίζουμε μόνο ότι κατά την εορτή

και Μουνυχι

αυτή, προς τιμήν της μεγάλης Μητρὸς (Ρέας), γινόταν προσφορά «γαλαξίας», ενός ποτού από γάλα και κριθίνο αλεύρι.

Τέλος υπάρχει επιγραφική μαρτυρία της ρωμαϊκής εποχής (1ος ή 2ος αι. μ.Χ.) για ιδιωτική προσφορά στον Κρόνο κατά τις 15 του μηνός (Ελαφροβολιώνος ει Κρόνωι πόπανον δωδεκάμηφαλον καθήμενον επι[.]σεις βουν κοινηκίαιον ανυπε[ρθέ]τως).

«Μουνυχιώνος τετράδι»

Από επιγραφική μαρτυρία των μέσων του 5ου αι. π.Χ. γνωρίζουμε την ύπαρξη μιας ανοιξιάτικης εορτής προς τιμήν του Ερωτος, στις 4 του μηνός Μουνυχιώνος (τοι Εροτι εορτέ [τετράδι ισταμέν[ο] Μονυχιόν[ο]ς μεν[ός]), ενώ μια άλλη επιγραφή, του δήμου Ερχίας, μαρτυρεί τον ίδιο μήνα θυσία προς τιμήν των Ηρακλειδών (Μουνυχιώνος τετράδι ισταμένου, Ηρακλείδαις, οίς, Ερχιά).

Ο Πλούταρχος, τέλος, αναφέρει (Θησεύς 18.1) ότι ακόμη και στην εποχή του (2ος αι. μ.Χ.) γινόταν στις 6 του μηνός Μουνυχιώνος πομπή των παρθένων προς το Δελφίνιο, ιερό του Απόλλωνα (έκτη μηνός ... ισταμένου Μουνυχιώνος, η και νυν έτι τας κόρας πέμπουσιν ιλασομένας εις Δελφίνιον), σε ανάμνηση της «ικετηρίας», ενός κλαδιού τυλιγμένου με λευκό μαλλί που προσέφερε στον Απόλλωνα ο Θησεύς πριν αποπλεύσει για την Κρήτη. Λαμβανομένου όμως υπ' όψιν ότι στο Δελφίνιο συλλατρεύονταν ο Απόλλωνας και Αρτεμν, και ότι η 6η ημέρα κάθε μήνα εορταζόταν ως γενέθλιος ημέρα της Αρτεμνς, η πομπή αυτή των νεαρών κοριτσιών γινόταν μάλλον προς τιμήν της, παρά προς τιμήν του Απόλλωνα.

► Ερως, αντίγραφο έργου του κορυφαίου Σικελώντιου γλύπτη Ανούπιου, 5ος αι. π.Χ. Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου.

Πτολεμαίου, Φάσεις απλανών και επισημασιών

Συνοπτική παρουσίαση των αστρονομικών και μετεωρολογικών φαινομένων κατά τον αιγυπτιακό μήνα Φαρμουθί-Απρίλιο (1η Φαρμουθί= 27 Μαρτίου).

Αστρονομικά

Εώα επιτολή (= πρώτη εμφάνιση στον ανατολικό ορίζοντα πριν από την ανατολή του ηλίου): του α Νοτίου Ιχθύος στις 4 Φαρμουθί.

Εώα ανατολή: του α Περσέως στις 3-14 Φαρμουθί: της Αίγας (= α Ηνιόχου) στις 18.

Εώα δύση: του Στάχυος (= α Παρθένου) στις 1-7 του επί της ουράς του Λέοντος στις 2-12 του λαμπρού της νοτίας κηλής (= α Ζυγού) στις 27-29.

Εσπερία ανατολή: του α Βορείου Στεφάνου στις 2 του λαμπρού της νοτίας κηλής (= α Ζυγού) στις 6-7 του λαμπρού της βορείας κηλής (= β Ζυγού) στις

8-11 του α Λύρας στις 10-28 του λαμπρού του Ορνίθου στις 26.

Εσπερία δύση: του α Περσέως στις 22-26.

Κρύπτονται: ο Κάνωβος στις 1-20 ο κοινός του ποταμού και του ποδός του Ωρίωνος στις 17-28 ο λαμπρός των Υάδων στις 21-26 ο μέσος της ζώνης του Ωρίωνος στις 27 ο στον ηγούμενο ώμο του Ωρίωνος στις 26-29.

Μετεωρολογικά

Ζέφυρος: στις 9 (Αιγύπτιοι, Κόνων), 21 (Ευκτήμων, Φίλιππος) και 22 (Κόνων).

Νότος: στις 9 (Αιγύπτιοι, Κόνων), 10 (Ιππαρχος), 26.

Λίβας ή νότος: στις 13, 25, 28 και 29 (Αιγύπτιοι).

Ψυχρός βορράς: στις 26.

Ανεμοστρόβιλοι: στις 10 (Ιππαρχος).

Ακρασία αέρων: στις 14 (Αιγύπτιοι), 16 (Εύδοξος), 20, 25 (Αιγύπτιοι).

Καιρός ακατάστατος: στις 15 (Αιγύπτιοι).

Βροχή: στις 1 (Μέτων), 2 (Δοσίθεος, Κάλλιππος), 6, 8, 13 (Εύδοξος), 14

(Ιππαρχος), 15 (Αιγύπτιοι), 16 (Εύδοξος), 18 (Δοσίθεος, Καίσαρ), 20, 22

(Εύδοξος), 22 (Καίσαρ), 28, 29 (Αιγύπτιοι).

Ψιχάλα: στις 19, 23, 30 (Αιγύπτιοι) και 30 (Εύδοξος).

Χαλάζι: στις 9 (Αιγύπτιοι, Κόνων), 20 (Εύδοξος), 21 (Μητρόδωρος), 22

(Κόνων) και 29 (Μητρόδ.).

Κακοκαιρία: στις 27 (Αιγύπτιοι, Καίσαρ).

Ιδιαίτερα σημαντικές ημερομηνίες (επισημασίες) για την εξέλιξη των καιρικών φαινομένων τον μήνα Φαρμουθί: 1η (Ευκτήμων, Δημόκριτος) 6η 8η και 11η (Αιγύπτιοι, Κόνων).

Μ. Κ. Παπαθανασίου

Τα Δηλιακά Διονύσια

Της ΖΩΗΣ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Αρχαιολόγος

ΤΟΝ ΜΗΝΑ Γαλαξιώνα (Μάρτιο - Απρίλιο), την εποχή του έτους που οι αρχαίοι ναυτικοί ξεκινούσαν τα ταξίδια τους στο Αιγαίο, τελούνταν στο μεγάλο νησιωτικό ιερό της Δήλου τα Διονύσια, μια γιορτή με εντυπωσιακά τελετουργικά στοιχεία και σημαντικές καλλιτεχνικές εκδηλώσεις.

Την περίοδο της δηλιακής ανεξαρτησίας (314 - 166 π.Χ.), τα Διονύσια εορτάζονταν κατά το μήνα Γαλαξιώνα, τον αντίστοιχο του αττικού Ελαφβολιώνα, οπότε στην Αθήνα εορτάζονταν τα εν άστει Διονύσια, με τα οποία τα δηλιακά Διονύσια είχαν πολλά κοινά στοιχεία. Το κεντρικό και εντυπωσιακότερο στοιχείο της δηλιακής εορτής ήταν η φαλλοφορία: το άγαλμα, ένα πουλί με φαλλόσχημο κεφάλι, μεταφερόταν πάνω στο φαλλαγωγείο ή άμαξα, πιθανόν ένα καΐκι με ρόδες. Σύμφωνα με τις επιγραφές, σε διάφορα σημεία της διαδρομής γινόταν ειδική διαμόρφωση για να περάσει η πομπή, ενώ είναι πιθανό ότι κάποια στιγμή η άμαξα έπλεε στο νερό. Μετά την ολοκλήρωση της πομπής, η οποία κατέληγε στο μεγάλο βωμό του θεού στα νότια του Θεάτρου όπου πιθανόν γινόταν θυσία, ξεκινούσαν οι αγώνες.

Στα Διονύσια της Δήλου τελούνταν δραματικοί και χορικοί αγώνες. Στους χορικούς αγώνες διαγωνίζονταν δύο χοροί που, τουλάχιστον για την περίοδο της ανεξαρτησίας, απαρτιζόνταν από παιδιά ελεύθερων Δηλίων. Υπήρχε το σύστημα της συχορηγίας, εφόσον δύο ζεύγη πολιτών ήταν χορηγοί για δύο κύκλιους διθυραμβικούς χορούς.

Μετά τους χορικούς, ακολουθούσαν οι δραματικοί αγώνες. Και εδώ εφαρμόζονταν ένα είδος συχορηγίας: για τους κωμικούς αγώνες αναφέρονται δύο ομάδες τριών χορηγών (δύο πολίτες και ένας μέτοικος) από τις οποίες νικούσε η μία: το ίδιο σύστημα εφαρμόζονταν και στους τραγικούς αγώνες. Ποιο ήταν το έπαθλο των νικητών χορηγών στη Δήλο δε γνωρίζουμε. Σώζονται δύο χορηγικά ενεπίγραφα μνημεία από την περίοδο της δηλιακής ανεξαρτησίας, από τα οποία το μνημείο του Καρύστιου (τέλη 4ου, αρχές 3ου αι. π.Χ.), στη νότια πλευρά του ναΐσκου του Διονύσου, είναι το εντυπωσιακότερο. Πρόκειται για έναν πεσσο με ανάγλυφες παραστάσεις στις τρεις πλευρές: στην κύρια, δυτική πλευρά, εικονίζεται κόκορας με λαιμό και κεφάλι σε σχήμα φαλλού (κάπως έτσι θα πρέπει να φανταστούμε και το άγαλμα που μεταφερόταν στη διάρκεια της πομπής πάνω στο πλοίο-άμαξα), ενώ στις πλευρικές όψεις εικονίζονται μέλη του διονυσιακού θιάσου να βαδίζουν προς την κεντρική παράσταση. Στην άνω πλευρά του πεσσού υπάρχει κοιλότητα για την τοποθέτηση του φαλλού.

Η πληθώρα των αρχαιολογικών ευρημάτων που σχετίζονται με το δράμα, ειδικά το 2ο και 1ο αι. π.Χ., μαρτυρεί για την αγάπη των κατοίκων της κοσμοπολίτικης Δήλου για το θέατρο: ψηφιδωτά δάπεδα με σκηνές της νέας κωμωδίας, προσωπεία διαφόρων τύπων του δράματος, τρίποδες, μουσικά όργανα που σχετίζονται με το θέατρο, ειδώλια διαφόρων δραματικών τύπων (γραΐδια, δούλοι, προαγωγοί, εταιρες, αγροίκοι, πορνοβοσκοί), ανάγλυφα, πλαστικά αγγεία σε σχήμα προσωπείου, τοιχογραφίες με θεατρικά θέματα.

Η αγάπη των κατοίκων της Δήλου για το θέατρο αντικατοπτρίζεται και στα επιγραφικά ευρήματα. Σύμφωνα με τους χορηγικούς καταλόγους της δηλιακής ανεξαρτησίας, στη Δήλο εμφανίζονταν ένας μεγάλος αριθμός καλλιτεχνών (διονυσιακών τεχνιτών). Ερευνώντας την καταγωγή τους διαπιστώνουμε ότι και οι τρεις μεγάλες ενώσεις διονυσιακών τεχνιτών της εποχής (Κοινά Αθήνας, Ισθμού και Νεμέας, Ιωνίας και Ελλησπόντου) έδειχναν έντονο ενδιαφέρον για τις γιορτές στο νησί. Στους δηλιακούς χορηγικούς καταλόγους αναφέρονται από κοινού οι τεχνίτες που εμφανίστηκαν στα Απολλώνια και τα Διονύσια, όχι όμως οι νικητές των αγώνων αλλά

όσοι έκαναν δωρεάν κάποια επίδειξη, τιμώντας το θεό και την πόλη. Από τους τεχνίτες αυτούς, οι ηθοποιοί, οι ποιητές τραγωδιών και οι ποιητές κωμωδιών και ορισμένοι από τους διθυραμβοποιούς και τους αυλιτές, θα είχαν επισκεφθεί τη Δήλο με αφορμή τα Διονύσια. Επίσης, ονόματα διονυσιακών τεχνιτών αυτών των ειδικοτήτων μάς είναι γνωστά και από τα ψηφίσματα με τα οποία η πόλη τιμά κάποιον από τους τεχνίτες για την προσφορά του. Οι τεχνίτες μπορούσαν, ανταποδίδοντας τις τιμές, να προσφέρουν στο δηλιακό ιερό κάποιο από τα αντικείμενα που τους χάρισαν τη νίκη, όπως δύο ηθοποιοί που αφιέρωσαν τα προσωπεία τους στον ναό του Απόλλωνα ή όπως ο αυλιτής Σάτυρος, που αφιέρωσε στο θεό τους αυλούς του.

Η μεγάλη ανοιξιάτικη εορτή στο νησί του μουσηγέτη Απόλλωνα

▲ Δήλος. Το χορηγικό μνημείο του Καρυτίου, στα νότια του ναΐσκου του Διονύσου. 4ος αι. π.Χ.

► Δήλος. Το ψηφιδωτό του Διονύσου από την «οικία των προσωπειών». Ο θεός κρατεί θύρο και τερονργικό τέμπανο και είναι στεφανωμένος, όπως και ο πάνθηρας στη ράχη του οποίου φέρεται (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών).

Λάζαρος ή η περιπέτεια του Ανθρώπου

Τον ΣΤΑΜΑΤΗ ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΑ

Διδάκτορος Θεολογίας

«**Λ**ΑΖΑΡΟΣ Ο ΦΙΛΟΣ ΗΜΩΝ κεκοιμνται, αλλά πορεύομαι ίνα εξυπνίσω αυτόν». Ηδη με τη φράση αυτή ο Ιησούς κάνει δύο επισημάνσεις: η πρώτη, ότι ο Λάζαρος δεν του είναι ξένος. Αδελφός της Μάρθας και της Μαρίας, πρόσωπο οικείο και φιλικό στον Ιησού. Η δεύτερη, ότι ο Λάζαρος κοιμήθηκε.

Ο «ύπνος» του φίλου συγκινεί τον Ιησού και η συγκίνησή του θα δημοσιοποιηθεί αργότερα, όταν θα συναντήσει τις αδελφές του. Μολονότι ξέρει ότι ο ύπνος αυτός είναι προσωρινός δεν αποστραφίζει από τον εαυτό του το ακριβό pronόμιο της συγκίνησης ή ακόμα και του πένθους για ένα φίλο που έστω προσώρας πέθανε. Ταυτόχρονα βέβαιος, ως θεός, για την πορεία των πραγμάτων, είναι και οικείος στα συναισθήματα, ως άνθρωπος. Ηδη με την αναγγελία της αρρώστειας του Λαζάρου, ο Χριστός είχε προδικάσει το αποτέλεσμα: «...αύτη η ασθένεια ουκ έστιν προς θάνατον, αλλά υπέρ της δόξης του Θεού, ίνα δοξασθή ο υιός του Θεού, δι' αυτής». Είναι σημαντικό να ανα-

δειχθεί το μέρος που αφορά στη συγκίνηση του Χριστού, γιατί αποδεικνύει ότι, παρ' όλη τη βεβαιότητα για την έκβαση των πραγμάτων, ο Ιησούς δεν παραθεωρεί ούτε το πένθος των αδελφών του Λαζάρου ή των άλλων οικείων του, ούτε όμως «υπονομεύει» αυτή η βεβαιότητα και τα δικά του συναισθήματα. Ο πόνος του Χριστού για το χαμό του φίλου είναι ουσιαστικός και ανθρώπινος. Το σχέδιο σωτηρίας ούτε απρόσωπο ούτε ψυχρό είναι. Διαθέτει όλα τα στοιχεία που μπορούν να αναδείξουν και τις ακραίες καταστάσεις και ακραία συναισθήματα. Ο Ιησούς δεν είναι ο αμέτοχος παρατηρητής, είναι ο συμπάσχων φίλος.

Μπορεί η ιστορία του Λαζάρου να έχει πλούσια σημειολογία και να προτυπώνει τα επόμενα, όμως δεν χάνει τα ανθρώπινα και οικεία χαρακτηριστικά της. Ο Λάζαρος μπορεί να παίξει τον δικό του ιστορικό ρόλο, αλλά, πάνω απ' όλα, είναι φίλος του Ιησού. Λίγο πριν από την ανάσταση του κεκοιμημένου φίλου, ο Ιωάννης διασώζει τη συγκί-

Ελπίδα και προείκασμα σωτηρίας και ανάστασης στον παρόντα χρόνο

▲ Λάζαρος, ο φίλος του Χριστού. Ένας ανθρώπινος άγιος με την πικρή γεύση του Αδη στο στόμα. Τοιχογραφία τον 1192 στο ναό της Παναγίας του Αρακος στα Λαγονδερά. Κύπρος (πηγή: «Ο Θεοανρός της Ορθοδοξίας», Εκδοτική Αθηνών, 2000).

► Η έγερσις του Λαζάρου. Λεπτομέρεια τμήματος επιστυλίου με σκηνές από το Δωδεκάορτο. Τέμπρα σε ξέλο, περ. 1200. Μονή του Σινά (πηγή: «Σινά. Οι Θεοανροί της Μονής», Εκδοτική Αθηνών).

▲ **Η έγερσις του Λαζάρου.**
Εικόνα από το Δωδεκάορ-
το στο τέμπλο του καθολι-
κού της Μονής Σταυρονι-
κήια, Αγιον Ορος, μέσα
16ου αι. (πηγή: «Μονή
Σταυρονικήια», Εθνική
Τράπεζα της Ελλάδος).

νηση του Χριστού: «*Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶ-
δεν αὐτὴν κλαίουσαν καὶ τοὺς συνελθόν-
τας αὐτῆ Ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβρι-
μήσατο τῷ πνεύματι καὶ ἐτάραξεν εαυ-
τὸν, καὶ εἶπε, πού τεθεικάτε αὐτόν; λέ-
γουσι αὐτῷ, Κύριε ἔρχου καὶ ἴδε. Ἐδά-
κρυσεν ὁ Ἰησοῦς. Ἐλέγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι,
ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν (...). Ἰησοῦς οὖν, πάλιν
ἐβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ
μνημεῖον...».* Η συγκίνηση κορυφώνεται
μέχρι τη στιγμή της ανάστασης. Η

βεβαιότητα του Ἰησοῦ ἀπέναντι στη
μεγαλοσύνη του Πατέρα δεν ακυρώ-
νεται, καὶ ὁ φίλος ἐπιστρέφει στον κό-
σμο των ζωντανών.

Η ἀνάσταση του Λαζάρου δεν εἶναι
ένα ἀπομονωμένο γεγονός, προτυπώ-
νει τὴν Ἀνάσταση του ἰδίου του Χρι-
στοῦ καὶ ἀναδεικνύει τὴ βεβαιότητα
τῆς ἀνάστασης ὅλων των κεκοιμημέ-
νων. Ὁμως αὐτὰ τὰ δύο κορυφαία γε-
γονότα, ἡ Ἀνάσταση του Λαζάρου καὶ

ἡ Ἀνάσταση του Χριστοῦ, γίνονται
Σάββατο. Μέρα ἰδιαίτερη καὶ ἱερή.
Ἡμέρα ἑβδομῆς τῆς Δημιουργίας, ἀφιε-
ρωμένη στον Θεό, ἡμέρα ὅμως που
τραυματίζεται καὶ γίνεται ἡμέρα του
Θανάτου ἐξαιτίας τῆς πτώσης. Στὴ
χριστιανικὴ θεολογία ἡ ἡμέρα αὐτὴ
ξαναβρίσκει τὴ θέση τῆς καὶ ετοιμάζει
τον κόσμο για τὴν ὀγδοὴ ἡμέρα, τὴν
Κυριακὴ. Εἶναι ταυτόχρονα μέρα θα-
νάτου ἀλλὰ καὶ μέρα γιορτῆς. Το Σάβ-
βατο του Λαζάρου ὁδηγεῖ τους κεκοι-
μημένους στα μέλλοντα καὶ στα ἐλπι-
δοφόρα. «*Ὅλα τὰ Σάββατα στο λειτουργι-
κὸ χρόνο παίρνουν τὸ νόημά τους ἀπὸ
τὰ δύο ἀποφασιστικὰ Σάββατα: πρῶτα
ἀπὸ τὸ Σάββατο τῆς ἀνάστασης του Λα-
ζάρου, ἡ ὁποία ἐγίνε σ' αὐτὸν τον κόσμο
καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀναγγελία καὶ τὴν βε-
βαιότητα τῆς κοινῆς ἀνάστασης, καὶ
ὕστερα ἀπὸ τὸ Ἅγιο καὶ Μεγάλον Σάββατο
του Πάσχα, ὁπότε ὁ ἴδιος ὁ θάνατος με-
τατράπηκε σε διάβαση στὴν καινούργια
ζωὴ τῆς Νέας Δημιουργίας*», σημειώνει
με τρόπο ἐξαιρετικὸ ὁ Ἀλέξανδρος
Σμέμαν. Το ἔρεβος καὶ τὸ χάος του θα-
νάτου, αὐτὴ ἡ ἀπόλυτη κατὰ τμηση
ἀνάμεσα στον κόσμο των ζωντανών
καὶ στον κόσμο των τεθνεώτων, πρέ-
πει να γεφυρωθεῖ.

Στὴ χριστιανικὴ σκέψη αὐτὸν τον
ρόλο παίζει τὸ Σάββατο του Λαζάρου.
Ἡ ἐλπίδα τῆς σωτηρίας του ἀνθρώπου
ἐντὸς του ἱστορικοῦ πλαισίου πραγ-
ματώνεται. Οἱ ἥρωες δεν μπορεῖ να εἶ-
ναι πλάσματα ἀφηρημένα, ἀλλὰ πρό-
σωπα ὑπαρκτά, καὶ τὸ πλαίσιο πρέπει
να εἶναι ρεαλιστικὸ. Ἀλλιῶς θα παρα-
δεχόμεσταν μιαν εικονικὴ ἀλήθεια
καὶ μιὰ φανταστικὴ ἐλπίδα. Εὐρισκό-
μενο ἐντὸς του κύκλου τῆς Ἁγίας καὶ
Μεγάλης Σαρακοστής, τὸ Σάββατο
του Λαζάρου, καὶ μάλιστα μιὰ εβδο-
μάδα πρὶν τὴν Ἀνάσταση του Χρι-
στοῦ, σηματοδοτεῖ αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ
τῆς ἱστορίας. Ὁ παλιὸς κόσμος τελειώ-
νει καὶ προτυπώνεται ὁ καινούργιος.
Ἡ σκιά του αἰώνιου θανάτου ἀπομα-
κρύνεται, γιατί, στὴ χριστιανικὴ θεο-
λογία, βεβαιώνεται ἱστορικὰ ἡ δυνα-
τότητα τῆς Ἀνάστασης. Τα Σάββατα
τῆς Μεγάλης Σαρακοστής, ἐκτὸς ἀπὸ
τὸ πρῶτο καὶ τὸ πέμπτο, εἶναι ἀφιε-
ρωμένα στὴ μνήμη «*τῶν ἀπ' αἰῶνος ἐπ' ἐ-
λπίδι ἀναστάσεως καὶ ζωῆς αἰωνίου κε-
κοιμημένων ἐν Κυρίῳ*», τὰ Σάββατα
λοιπὸν αὐτὰ προετοιμάζουν καὶ τὸ
Σάββατο του Λαζάρου, στὴ χριστιανι-
κὴ λατρεία καὶ θεολογία. Ἀποκα-
λύπτουν δηλαδὴ τὸ θνητὸ του παρόν-
τος κόσμου, ὥστε μετὰ να ἀκολου-
θήσει τὸ Σάββατο του Λαζάρου, ὡς ἡ
γέφυρα για τὴν Ἀνάσταση του Χρι-
στοῦ.

«*Λύστε τον καὶ ἀφήστε τον να περ-
πατήσει*». Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ὁ Ἰησοῦς
καταγράφει καὶ τὸ τέλος τῆς περιπέ-
τειας του Λαζάρου, του Ἀνθρώπου...
Οἱ ὁδύνες τῆς ἱστορίας παραμένουν,
ἔχοντας ὅμως πλέον καὶ μιαν ἐρ τὴν
ἀνάγνωση. ✠

Σύμβολο χαρμολύπης

Του Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗ

Ομότιμον καθηγητή Λαογραφίας
Πανεπιστημίου Αθηνών

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΣΤΑΣΗ του Λαζάρου –σταθερός προπομπός ή προαναγγελία του θανάτου και της ανάστασης του Θεανθρώπου– γιορτάζεται, όπως και το Πάσχα βέβαια, την άνοιξη· δηλαδή σε μια κρίσιμη φάση για την παραγωγή, άρα και για την επιβίωση της κοινότητας, που ορίζεται από «το ξύπνημα της βλάστησης και την ανάσταση της φύσης από τη χειμερινή νάρκη», όπως σημειώνει ο καθηγητής της θεατρολογίας Βάλτερ Πούκνερ. Ο ίδιος παραπέμπει σε ομιλία του Ιωάννου του Χρυσόστομου («Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον»), ο οποίος αναζητώντας, δίπλα στα ἄλσπ και τους χειμώνες που αναθάλλουν και στις αὐρες που «επείγονται» να πνεύσουν για την «αναβίωσιν» της φύσης, και «σύμβολα της αναστάσεως» και «πρόσφορόν τινα τῷ καιρῷ υπόθεσιν» (= «ένα παράδειγμα ανάλογο προς την περίσταση»), αναφερόταν στον «αναζήσαντα Λάζαρον». Πράγματι, ο Λάζαρος, εθνολογικά θεωρούμενος, είναι «σύμβολο» της ανάστασης, της «αναβιώσεως» της φύσης. Εὐστοχα ο καθηγητής Δημήτριος Λουκάτος λέει τη γιορτή του Λαζάρου «νεκραναστάσιμη».

Εξάλλου το σύμβολο αυτό δραματοποιήθηκε στον αγροτικό πολιτισμό τελετουργικά, με τη μορφή αγερμού και δρωμένου. Π.χ., οι μπότες ζύμωναν για τα παιδιά τους ειδικά κουλούρια σε σχήμα ανθρώπου σπαργανωμένου, τους «λαζάρους». Τα παιδιά τούς κρατούσαν στα χέρια τους και έκαναν έτσι τον αγερμό, δηλαδή τον γύρο μέσα στο χωριό πηγαινοντας από σπίτι σε σπίτι, όπως έκαναν και τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, τα Φώτα, την πρώτη του Μαρτίου, την πρώτη του Μαΐου. Εύχονταν καλή χρονιά και δέχονταν δώρα. Ο υποκείμενος γονιμικός, με την ευρύτερη σημασία, σκοπός στον αγερμό του Σαββάτου του Λαζάρου είναι ευδιάκριτος στις περιπτώσεις (που αποτελούσαν στο παρελθόν τον κανόνα) όπου τον έκαναν μόνο κορίτσια: το φύλο που κατ' εξοχήν συνδέθηκε με τη γονιμότητα.

Από την Κύπρο διασώθηκε ένα «δρώμενο», η τέλεση μιας σκηνής την οποία παρίσταναν παιδιά (πράγμα που σημαίνει πως είχε πλέον χάσει τη σοβαρή σημασία που του απέδιδαν κάποτε οι μεγάλοι ως ενός τρόπου αναλογικής μαγείας που θα προκαθόριζε την αίσια έκβαση των πραγμάτων στη φύση). Ένα παιδί παρίστανε τον Λάζαρο. Το έντυναν με κίτρινα λουλούδια τόσο που να μην φαίνεται ούτε το πρόσωπό του. Το κουβαλούσαν ύστερα νέοι από σπίτι σε σπίτι και όταν άρ-

► **Ο Λαζαρίτικος παιδικός αγερμός. Τα άβαφα αγά, τινικό φιλοδώρημα στις μικρές λαζαρίνες, αφήνονται μέσα στο ανθοστόλιστο καλάθι, στοιχείο τον εθίμον απαραίτητο όσο και η κούκλα/Λάζαρος που κρατούν τα παιδιά Αγία Ελένη Σερρών, Σάββατο του Λαζάρου 1967 (φωτ.: αρχείο Γ. Ν. Αικατερινίδη).**

χιζαν να τραγουδούν τα ευχετικά τραγουδία, αυτό ξαπλώνονταν καταγής παριστάνοντας τον πεθαμένο. Σηκωνόταν μόνο όταν τον έλεγαν, «Λάζαρε, δέυρο έξω». Ο Γεώργιος Μέγας, που αναφέρει την πληροφορία, σχολιάζει: «Είναι φανερό ότι στη συνήθεια αυτή των Κυπρίων έχουμε την αρχαιότερη μορφή του εθίμου, δηλαδή αναπαράσταση του θανάτου και της ανάστασης του Λαζάρου, η οποία στην αντίληψη του λαού είναι «πρώτη Λαμπρή». Αυτή, λόγω της εποχής, ανάγεται στις παραστάσεις εκείνες όπου ένας θεός πεθαίνει στην ακμή της νεότητάς του, αλλά αμέσως ανασταίνεται και επευφημείται ως κορηγός μιας νέας ζωής, όπως ο Αδωνις στις ανάλογες γιορτές των αρχαίων».

Αλλά για τον Λάζαρο έχει πλαστεί και μια ευρύτατα διαδομένη άλλοτε

παράδοση, η οποία συνδέεται αντιθετικά–διαλεκτικά με τα προηγούμενα. Έτσι έχουμε ένα ακόμη παράδειγμα της πολλαπλά μαρτυρημένης τάσης για σύνθεση των αντιθέσεων, η οποία διέπει σταθερά τη σκέψη και πάνω στην οποία δομείται τελικά ο παραδοσιακός πολιτισμός του αγροτικού χώρου. Δίπλα, λοιπόν, στην αισιόδοξη–κοσμολογική εκδοχή της

Λάζαρος: το φως της ανάστασης της φύσης και η σκιά της ανθρώπινης μοίρας

ανόδου του Λαζάρου από τον κάτω κόσμο, υπάρχει και η αντίθετη, απαισιόδοξη–ανθρωπολογική (και ιστορική) εκδοχή: ο Λάζαρος, λέει η παράδοση, αφού ξανάρθε στη ζωή, δεν γέλασε ποτέ, έμεινε ως το τέλος της ζωής του «αγέλαστος», εξαιτίας των φρικτών πραγμάτων που βίωσε στον κάτω κόσμο. Η εμπειρία του αυτή είχε καταγραφεί και σε μια παραλλαγή των λαζαρίκων τραγουδιών, διαφορετική από τα ευχετικά (αξίζει να προσέξουμε

και τα λόγια στοιχεία που υπάρχουν στους στίχους):

- Πες μας, Λάζαρε, τι είδες εις τον Αδη που επήγες;
- Είδα φόβους, είδα τρόμους είδα βάσανα και πόνους. Δώστε μου λίγο νεράκι να ξεπλύνω το φαρμάκι της καρδιάς, των χειλέων και μη μ' ερωτάτε πλέον...

Μόνο σε μια μοναδική στιγμή χαμογέλασε ο νεκραναστημένος Λάζαρος: όταν παρατήρησε κάποιον να κλέβει μια στάμνα από τον σταμνά. «Βρε τον ταλαίπωρο», είπε ο Λάζαρος και χαμογέλασε, «για ιδές τον πώς φεύγει με το κλεμμένο σταμνί. Ξέχασε ότι κι αυτός είναι ένα κομμάτι χώμα, όπως και το σταμνί. Το 'να χώμα κλέβει τ' άλλο. Μα, δεν είναι να γελούν κι οι πικραμένοι;».

Ο Λάζαρος, ως φύση, πεθαίνει και ανασταίνεται ευφρόσυτα, σε μιαν αιώνια ανακύκλωση. Ο Λάζαρος, ως άνθρωπος (αμαρτωλός, θα πρόσθετε το χριστιανικό κήρυγμα), πεθαίνει για να γνωρίσει έντρομος τη δυστυχία «του πικρού και ακόρεστου Αδη»...

Η προδοσία του Ιούδα

Τον ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΗ

Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΤΟ ΟΤΙ Ο ΙΟΥΔΑΣ ανήκε στον στενό κύκλο των Δώδεκα Μαθητών του Ιησού, κι όχι μόνο αυτό αλλά ήταν και ο ταμίας της ομάδας, υποδηλώνει κάποιες ιδιαίτερες ικανότητες καθώς και την εμπιστοσύνη του Ιησού και της αποστολικής ομάδας στο πρόσωπό του. Κι όμως ένα πρόσωπο τέτοιας εμπιστοσύνης παρουσιάζεται και στα τέσσερα χριστιανικά Ευαγγέλια ως «προδότης», ότι δηλ. διευκόλυνε τις εχθρικές προς τον Ιησού αρχές του Ιουδαϊσμού (Αρχιερείς και κάποιους Φαρισαίους της ηγετικής ιουδαϊκής τάξης) να συλλάβουν τον Ιησού ώστε να προχωρήσουν στην εξόντωσή του.

Η όλη ιστορία της προδοσίας στα Ευαγγέλια προϋποθέτει ότι είχε και ο Ιησούς οπαδούς στα Ιεροσόλυμα, όπως και αρκετούς Γαλιλαίους, που ανέβαιναν εκεί για την εορτή του Πάσχα, και ότι όλοι αυτοί οι προσκεϊμένοι στον Ιησού θα μπορούσαν να τον προστατέψουν από τους αντιπάλους του της ηγετικής μερίδας του Ιουδαϊσμού. Εξαιτίας του παράγοντα αυτού χρειαζόταν, για τη σίγουρη σύλληψη του Ιησού, ο προδότης μέσα από τον στενό κύκλο.

Η ιστορικότητα της προδοσίας του Ιησού από ένα μαθητή του είναι αναμφισβήτητη. Τέτοια πρόσωπα και τόσο δυσάρεστα περιστατικά δεν μπορούν να αμφισβητηθούν ιστορικά και να αποδοθούν σε μεταγενέστερες σκοπιμότητες, γιατί είναι άκρως ατιμωτικά. Πρέπει η ιουδαϊκή προπαγάνδα κατά του αρχικού χριστιανισμού να χρησιμοποιούσε πολύ υπέρ εαυτής την περίπτωση του Ιούδα, έτσι ώστε τα Ευαγγέλια να υποχρεωθούν να ασχοληθούν με το δυσάρεστο αυτό θέμα και να δώσουν τη δική τους εικόνα, που είναι καταφανώς απολογητική.

Τα Ευαγγέλια μάς πληροφορούν για τον Ιούδα αυτά που επιθυμούν να μάθουμε γι' αυτόν. Αυτός είναι ο λόγος που και τα πολύ λίγα που ξέρουμε για έναν προδότη του αρχηγού της νέας πίστης είναι αποσπασματικά και ενίοτε αντιφατικά. Από το όνομά του, π.χ., Ισκαριώτης, πολλοί εξάγουν πως κατάγονταν από την περιοχή Κεριοθ. Κατ' άλλους όμως ερμηνευτές, το όνομα Ισκαριώτης αποτελεί παραφθορά του «σικαριώτης», και όλοι ξέρουμε ότι εντός του κινήματος (αντάρτικου) των Ιουδαίων πατριωτών κατά της Ρώμης οι εκτελέσεις σεσημασμένων προδοτών εγίνονταν από ειδικά εκπαιδευ-

μένη ομάδα, αυτή των «σικαριών», με ειδικό μαχαίρι που ονομαζόταν λατινικά «sicus», εξ ου «σικάριος», ο εκτελεστής τέτοιων δολοφονιών. Ο Ιησούς πρέπει να είχε μαθητές από όλες τις τάξεις και τις μερίδες εντός του Ιουδαϊσμού. Οι άνθρωποι αυτοί εγκατέλειπαν το παρελθόν τους και ακολουθούσαν τον Ιησού ως την ορθή αντιμετώπιση της κρίσης που πέραγε η χώρα τους. Μαθητής του Ιησού ήταν επίσης ο Σίμων ο «Καναναίος», δηλ. ο Ζηλωτής, τουτέστιν ο προερχόμενος από το ιουδαϊκό επαναστατικό κίνημα των «Ζηλωτών» επαναστατών.

Κατά τους επιστημονικούς μας ιστορικούς υπολογισμούς, κατά την εορτή του Πάσχα στα Ιεροσόλυμα ανέβαιναν 25-30.000 προσκυνητές από τον εθνικό κόσμο και από τις ιουδαϊκές επαρχίες. Αυτοί προσθέτονταν στους 50-100.000 χιλιάδες μόνιμους κατοίκους – εγγύτερος προσδιορισμός του μόνιμου πληθυσμού δεν είναι δυστυχώς δυνατός. Η έκτακτη και ασυνήθιστη αυτή συγκέντρωση πληθυσμού, εξαιτίας της ρωμαϊκής κατοχής και των διαφορών αντιμετώπισης της από μέρους διαφόρων ιουδαϊκών τάξεων, εσήμαινε πλήρη σύγχυση. Αφού μάλιστα ο Ιησούς ήταν δημοφιλής στους έκτακτους επισκέπτες αλλά και σε μόνιμους κατοίκους της Ιερουσαλήμ, και αφού, έχοντας και ο ίδιος τις πληροφορίες του, θα λάβαινε μέτρα προφύλαξης, η διαμεσολάβηση ενός προδότη μέσα από τον κύκλο του ήταν απαραίτητη υπό τις έκτακτες συνθήκες που ζούσε η πόλη της Ιερουσαλήμ κατά την εορτή του Πάσχα. Η απήχηση που θα είχε στις λαϊκές μάζες η προδοσία του Ιησού από έναν έμπιστο μαθητή του πρέπει, επίσης, να υπολογίστηκε σωστά από τους εχθρούς του Ιησού, που πέτυχαν έτσι τη σύλληψη και την καταδίκη του σε θάνατο.

Τι τελικά πρόδωσε περί του Ιησού ο Ιούδας δεν μπορούμε να πούμε ακριβώς. Ούτε γιατί τον πρόδωσε. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης τον κατηγορεί για φιλαργυρία, όπως και οι άλλοι Ευαγγελιστές. Γιατί όμως δεν παρουσιάστηκε να καταθέσει στη δίκη του Ιησού; Γιατί επέστρεψε την αμοιβή της προδοσίας, τα τριάκοντα αργύρια, στους αρχιερείς όταν είδε πως ο Ιησούς καταδικάστηκε; Για τον ίδιο λόγο δεν έδωσε τέλος στη ζωή του με αυτοαπαγχονισμό; Κατά μια παράδοση επέστρεψε στο Ιερό τα 30 αργύρια και μετά αυτοκτόνησε (βλ. Ματθαίου 27, 3-10), ενώ κατά μια άλλη, με τα αργύρια αγόρασε ένα χωράφι, όπου είχε κακό και βίαιο θάνατο (Πράξεις των Αποστόλων 1, 16-20).

Μετάνοιωσε για την προδοσία; Για ποιο λόγο; Φαίνεται πως αγνοούμε βα-

▲ Η προδοσία του Ιούδα. Λεπτομέρεια μεγάλης τοιχογραφικής σύνθεσης στον Άγιο Νικόλαιο τον Ορφανό της Θεσσαλονίκης, 1310-1320 (πηγή: «Βυζαντινές τοιχογραφίες», Εκδοτική Αθηνών).

σικά στο προκειμένο γεγονός. Και γι' αυτό ερευνητές της ζωής του Ιησού πρότειναν την υπόθεση: Μήπως ο Ιούδας σκηνοθέτησε τη σύλληψη του Ιησού για να τον εκβιάσει έτσι να αποκαλύψει ότι είναι ο Μεσσίας; Μήπως νόμιζε πως κάτι που ο Ιησούς κρατούσε μέχρι τότε μυστικό, τη μεσσιανική του σωτηριώδη αποστολή, θα υποχρεωνόταν τελικά από τα πράγματα να την αποκαλύψει; Οχι μόνο σε αυτό το ερώτημα αλλά και στα παραπάνω, ικανοποιητική απάντηση δεν υπάρχει. Ετσι, για πολλούς σήμερα η περίπτωση του προδότη Ιούδα παραμένει ιστορικά ανεξήγητη.

Το νόημα της Σταύρωσης

► Σταύρωση, εικόνα του 1673. Κρήτη, Δωριές Φουρνής (πηγή: «Εικόνες της Κρητικής Τέχνης», εισαγ. Μαν. Χαϊζηδάκης. Εκδ. Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου - Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης).

Του ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΪΔΗ

Η ΣΤΑΥΡΩΣΗ του Ιησού δεν ήταν ένα απλό ιστορικό συμβάν, κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας, αφού ουσιαστικώς αφορά το ίδιο το σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρωπίνου γένους, όσο και την υπερβολικά επιβαρυνόμενη από αμαρτωλές καταστάσεις και φορτία βαριά και δυσβάστακτα ανθρωπότητα. Θα μπορούσε να πει κανείς πως ο θάνατος του Χριστού υπήρξε ένα μανιφέστο για τον πνευματικό και ηθικό θάνατο όλης της ανθρωπότητας. Αυτό, ενώ από τη μια πλευρά είναι ό,τι πιο τραγικό κατάντημα για την ανθρωπότητα μπορούσε να υπάρξει, κατά τη διδασκαλία του χριστιανικού Ευαγγελίου η αγάπη του Θεού για την ανθρωπότητα το μετατρέπει σε Ανάσταση και Δόξα του ανθρώπου! Ο Σταυρός γίνεται από σύμβολο καταισιχύννης σύμβολο δόξας. Πίσω από την αλλαγή αυτή προϋποτίθεται ένα είδος εκρηκτικής θείας αγάπης για τον άνθρωπο και τις αδυναμίες του. Σε τελική ανάλυση, παρουσιάζεται ο ίδιος ο Θεός να θυσιάζεται, να γίνεται αντιπρόσωπος όλων των κατάδικων του κόσμου, για να επαναφέρει τη δυνατότητα μιας νέας ζωής και κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Ο θάνατος και η ανάσταση του Ιησού φέρνει σε άμεση σχέση Θεό και άνθρωπο· ένα περίπου καταστρεμμένο από αποτυχίες και αμαρτίες παρόν εμβολιάζει με τη δυνατότητα δημιουργίας ενός νέου κόσμου αλήθειας και αγάπης. Έτσι δένεται ο Σταυρός του Χριστού με την Ανάσταση, το βαρύ κόστος του με τον ερχομό της Βασιλείας του Θεού στην ανθρωπότητα, η αντικατάσταση του πνευματικού θανάτου από μια αληθινή ζωή.

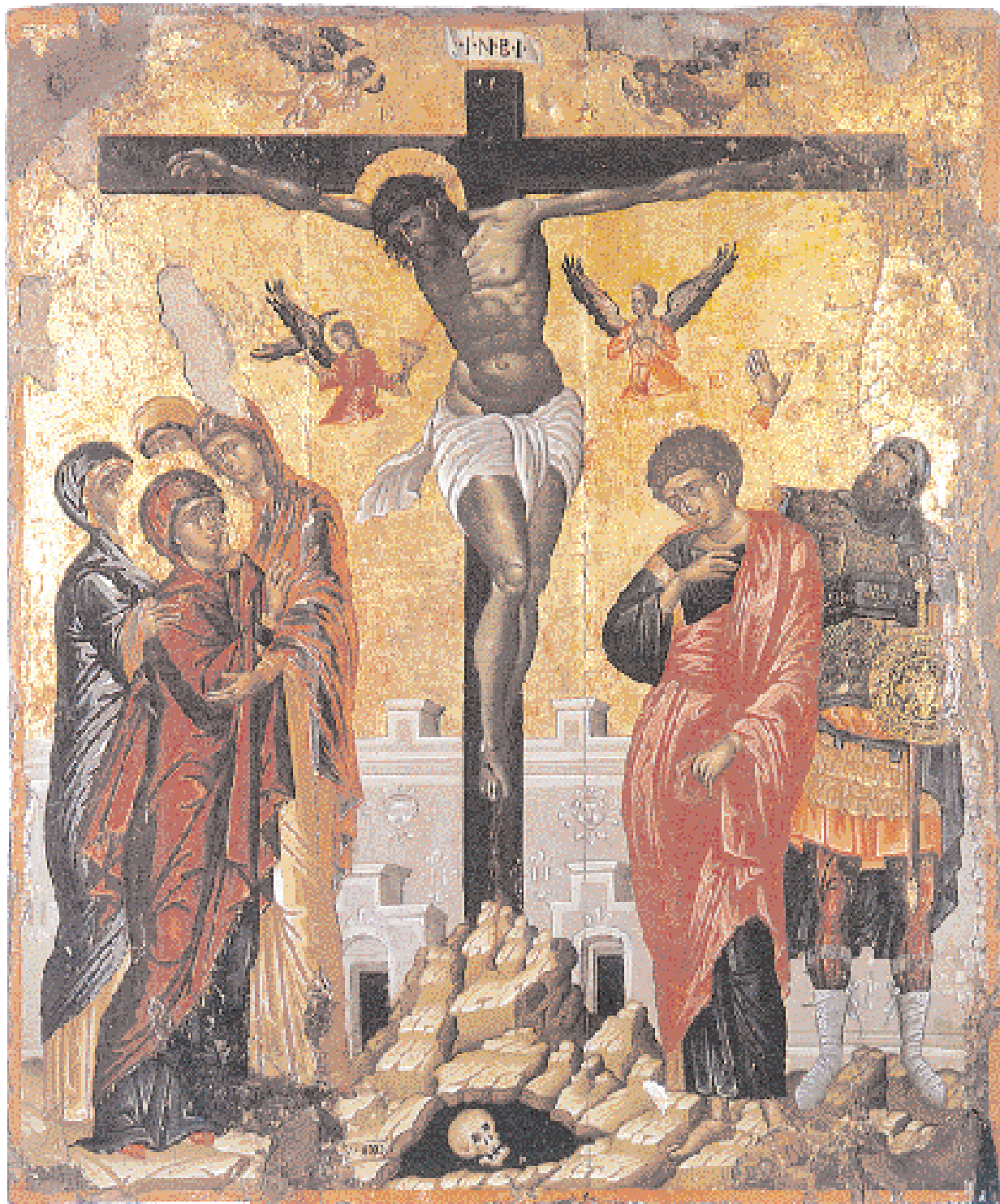
Ούτε ο Ιησούς ούτε ο Παύλος θεωρήσαν σαν κάτι απλό ένα τέτοιο τόλμημα της πίστης, αφού η πίστη αυτή

δεν νοείται ως κάτι που μπορεί να συμβεί εφ' άπαξ στη ζωή του ανθρώπου αλλά είναι κάτι που συνεχώς επαναλαμβάνεται. Οπως παρατηρεί κάποιος νεότερος Γερμανός θεολόγος: Την πίστη αυτή έχει κανείς μόνο στο βαθμό που τη θέτει διαρκώς σε δοκιμασία - ή καλύτερα, στο βαθμό που διαρκώς δοκιμάζεται; Δεν έχει κανείς μια φίλια ή έναν έρωτα παρά μόνο σαν κάτι που είναι κάθε μέρα καινούργιο. Αυτό το «έχειν» είναι αρκετά διαφορετικό πράγμα από το να έχεις χρήματα

και αγαθά ή να έχεις πεποιθήσεις και αισθήματα.

Θα αναφερθούν στη συνέχεια κάποιες απαντήσεις που δόθηκαν κατά την ιστορία του χριστιανισμού στο ερώτημα γιατί σταυρώθηκε ο Χριστός. Μέσα από τις απαντήσεις αυτές μπορούν οι αναγνώστες του παρόντος να βγάλουν ευρύτερα συμπεράσματα σχετικά με την ποικιλία του αποδιδόμενου στο γεγονός νοήματος από διάφορες Εκκλησίες ή χριστιανικές ομάδες μέχρι σήμερα.

Πρώτη η Δύση επιχειρήσει κάποιους τύπους ερμηνείας του θείου πάθους. Μέσα στα νέα ευρωπαϊκά έθνη, μετά τον 10ο μ.Χ. αιώνα, μέσα στην ατμόσφαιρα ενός φεουδαρχισμού, ιπποτικής τιμής, πληθώρας νέων αστικών κέντρων και Πανεπιστημίων που δημιούργησε μια νέα, από βορρά, αυτή τη φορά, πολιτιστική εξόρμηση, δεν εκπλήσσεται κανείς ότι οι έννοιες «αμαρτία» και «εξιλέωση» απόκτησαν ιδιαίτερη σημασία παράλληλα προς την ενίσχυση της Εκκλησίας ως ανε-

▲ *Ο Εμψαιγμός του Χριστού, λεπτομέρεια τοιχογραφίας στο ναό του Αγίου Γεωργίου στο Staro Nagoricino.*

ξάρτητης δύναμης. Υπό τις συνθήκες αυτές δεν είναι καθόλου παράξενο ότι ο αρχιεπίσκοπος της Καντουαρίας Ανσελμος διατύπωσε μια κάπως νομική και δικαιοσύνη θεωρία περί της έννοιας του σταυρού του Ιησού Χριστού. Ο Ανσελμος πιστεύει πως η θεία δικαιοσύνη πληγώθηκε τόσο βαθιά από την αναισχυντία της ανθρώπινης αμαρτωλότητας, που η μόνη ικανοποίησή της ήταν ο επώδυνος θάνατος του Υιού του Θεού, όχι κάποιου άλλου παρακάτω. Η άποψη αυτή, ενώ παίρνει πολύ σοβαρά τη σχέση του ανθρώπου απέναντι στον Θεό, καταλήγει σε μια πολύ νομική λύση του προβλήματος που γεννάται. Αντίθετα, στα Ευαγγέλια ο Θεός διά του Ιησού δείχνει ιδιαίτερη, θα λέγαμε, συμπάθεια και κατανόηση προς εξαιρετικά αμαρτωλούς ανθρώπους που αποφάσιζαν να αλλάξουν ζωή.

Πιο κοντά στην αλήθεια εμφανίσθηκε, περί τον 11ο αι. μ.Χ., η περί του θανάτου του Ιησού θεωρία του Αβελάρδου, ο οποίος στον θάνατο του Ιησού είδε πόσο ο Θεός πονάει για τα ανθρώπινα δεινά και την ανθρώπινη περιπέτεια· γι' αυτό, από αγάπη, προσφέρει ό,τι πιο πολύτιμο έχει για να τον σώσει, τον ίδιο τον Υιο του.

Στην Ανατολική Εκκλησία δεν τονίζεται ιδιαίτερα ο θάνατος του Ιησού και η σημασία του αλλά η εκ νεκρών Ανάστασή του, η οποία ανοίγει σε όλους τον δρόμο από τον θάνατο στην Ανάσταση και την αιώνια ζωή. Στην

Ανατολή, ενώ η ανάσταση βιώνεται πολύ έντονα, η σταυρική θυσία του Ιησού βιώνεται μάλλον συναισθηματικά, το Πάσχα εορτάζεται όχι τόσο σαν απαλλαγή από την τυραννία της αμαρτίας όσο ως απελευθέρωση από τα δεσμά του θανάτου και της φθοράς.

Ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται πως υπάρχουν και ποικίλες άλλες θεολογικές θεωρίες στην προσπάθεια εξήγησης του θανάτου του Χριστού. Το σύνητο αυτό άρθρο θα κλείσει με αναφορά σε μια απ' αυτές, με σαφή κοινωνιολογικό χαρακτήρα. Ο Αμερικανός θεολόγος Rauschenbush γράφει, π.χ., σχετικά: «Εφ' όσον επαναλαμβάνουμε τις ίδιες αμαρτίες που έγιναν αιτία της σταύρωσης του Χριστού, είμαστε κι εμείς ένοχοι του θανάτου του. Κατά τι, όμως, ο θάνατος του Χριστού άλλαξε τη σχέση του Θεού με την ανθρωπότητα; Την άλλαξε με την έννοια της αντίστασης και της πάλης προς το κακό αλλά και με την έννοια της αγάπης. Η αντίσταση αυτή δεν καταθέτει ποτέ τα όπλα, ενώ πάντοτε υπομένει. Ο θάνατος του Χριστού δεν έδειξε μόνο τη δύναμη της αμαρτίας στις ανθρώπινες σχέσεις, αποκάλυψε συγχρόνως και την αγάπη του Θεού για τον άνθρωπο και το πάθος του για τη δημιουργία ανθρώπινης κοινωνίας με βάση όχι τούτες ή εκείνες τις υπερβολές αλλά ένα βαθύ αίσθημα ευθύνης για το παρόν και το μέλλον και μια διάθεση προσφοράς του εαυτού μας υπέρ των πολλών».

Ο **ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚΟΣ**, γιος της Μαρίας που, κατά τις Πράξεις των Αποστόλων (12,12), έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ζωή της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων, υπήρξε συνοδός μεγάλων ηγετών της ιεραποστολής, όπως του θείου του, Βαρνάβα, του Παύλου και του Πέτρου. Κατά τη μαρτυρία του Παπία Ιεραπόλεως (130 μ.Χ.) «ούτε ήκουσε του Κυρίου, ούτε παρηκολούθησεν αυτώ» (στον Ευσέβιο, Εκκλ. Ιστορία Γ' 39,15), ούτε υπάρχει κάποια βεβαιότητα ότι αυτός ήταν ο νεανίσκος που στον κήπο της Γεθσημανή κινδύνεψε να συλληφθεί ως μαθητής του Ιησού και για να σωθεί από τη σύλληψη ξέφυγε γυμνός.

Με βεβαιότητα ξέρουμε μόνο τα εξής: Στο σπίτι του, στα Ιεροσόλυμα, συγκεντρωνόταν η χριστιανική κοινότητα. Ήταν ανεψιός του Βαρνάβα και κατά την πρώτη ιεραποστολική περιοδεία του Παύλου και του Βαρνάβα, με πρωτοβουλία της Εκκλησίας της Αντιοχείας, πρώτα στην Κύπρο και μετά στην Πέργη και Παμφυλία της Μ. Ασίας, τους υπηρέτησε ως κατηχητής ή, ίσως, ως γραμματέας και φροντιστής. Ο Μάρκος δεν τα πήγε καθόλου καλά με τον Παύλο, δεν γοητίζουμε όμως το γιατί. Ετσι επήλθε ψυχρότητα και στις σχέσεις Παύλου και Βαρνάβα. Όταν τελικά επέστρεψαν από την περιοδεία αυτή στην Αντιόχεια, έγιναν διαφορετικές ρυθμίσεις: ο Βαρνάβας με τον Μάρκο αποδύθηκαν σε νέα ιεραποστολική περιοδεία στην Κύπρο, ενώ ο Παύλος, με έναν καινούργιο συνεργάτη, τον Σίλα, ξεκίνησε νέα περιοδεία στη Μικρασιατική Νότια Γαλατία.

Μεταγενέστερες πληροφορίες από τις επιστολές του Παύλου τον φέρνουν ως συνεργάτη του Αποστόλου. Δεν μπορεί όμως να πει κανείς τίποτε για την έννοια και την ακρίβεια των πληροφοριών αυτών. Από τον Παπία (ό.π.) έχουμε την άκρως ενδιαφέρουσα πληροφορία ότι ο Μάρκος ήταν διερμηνέας του Πέτρου όταν ο Απόστολος αυτός βγήκε στον ελληνικό κόσμο να κηρύξει το Ευαγγέλιο. Τα ελληνικά του δεν ήταν πολύ καλά και χρησιμοποιούσε τον Μάρκο ως διερμηνέα. Σημειώνει μάλιστα ότι στο Ευαγγέλιό του ο Μάρκος «ένια απεμνημόνευσεν» από τα κηρύγματα του Πέτρου όπως τα θυμόταν, «ου μέντοι τάξει», χωρίς αυστηρή χρονολογική σειρά, αφού και ο Πέτρος «κατά τας χρείας εποίειτο τας διδασκαλίας», δίδασκε δηλ. όχι συστηματικά αλλά σύμφωνα με τις παρουσιαζόμενες ανάγκες. Ότι το Ευαγγέλιο του Μάρκου το συνόδευε το κύρος του Πέτρου και η παράδοση της Εκκλησίας της Ρώμης, πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας, εξηγεί επαρκώς το γεγονός ότι οι άλλοι δύο Συνοπτικοί καλούμενοι Ευαγγελιστές, ο Ματθαίος και ο Λουκάς, που έγραψαν τα Ευαγγέλια τους αρκετά μετά τον Μάρκο, είχαν ως βάση της συγγραφής των το κατά Μάρκον Ευαγγέλιο.

Η αρχαία εκκλησία συνδέει τον Μάρκο προς την ίδρυση της Εκκλησίας της Αλεξάνδρειας, δεύτερης σε πληθυσμό πόλης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Είναι πολύ περιεργό γιατί

Ο Ευαγγελιστής Μάρκος

◀ *Ο Ευαγγελιστής Μάρκος: επίτιμο του Ευαγγελίου του, χειρόγραφο Τετραεγγέλιο, τέλη 11ου αι. Αθήνα, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: «Ζωγραφική Βυζαντινών Χειρογράφων», Εκδοτική Αθηνών).*

αποδείχθηκε επιστημονικά λαθεμένο και σήμερα η πλειονότητα των θεολόγων και των ειδικών στα θέματα αυτά δέχεται την προτεραιότητα του κατά Μάρκον.

Δυο μόνον λόγια για τα περιεχόμενα του κατά Μάρκον: (1) Η αρχή του Ευαγγελίου συνδέεται με τη Βάπτισμα του Ιησού στον Ιορδάνη. Εκεί ο Ιησούς εβίωσε οραματικά την κλήση του στο μεσσιανικό έργο. (2) Στη συνέχεια ο Μάρκος αφηγείται δύο διαδοχικές φάσεις της δράσης του Ιησού στη Γαλιλαία –α) 1,14-3,6 β) 3,7-6,13– και μια τρίτη εκτός Γαλιλαίας (6,14-8,26). Η συνέχεια αφορά την πορεία προς τα Ιεροσόλυμα (8,27-10,52), ακολουθεί η δράση του Ιησού στα Ιεροσόλυμα (κεφ. 11-13) και το Ευαγγέλιο κλείνει με την αφήγηση περί της σταύρωσης και της ανάστασης του Ιησού (κεφ. 14-16).

Η συντομία του παρόντος άρθρου δεν επιτρέπει στη συνέχεια παρά μόνο δύο ή τρεις παρατηρήσεις, πολύ σύντομες, για τον χαρακτήρα αυτού του Ευαγγελίου. Ενώ, π.χ., ο Ματθαίος και ο Λουκάς περιλαμβάνουν, ισομερώς περίπου, αφενός αφηγήσεις περί της ζωής του Ιησού και αφετέρου διδασκαλίες του, ο Μάρκος καταχωρεί στο κεφ. 4 του κειμένου του κάποιες διδασκαλίες, καθώς φαίνεται προπαντός για να τονίσει ότι ο ιουδαϊκός λαός δεν καταλάβαινε τι ήθελε να πει με τα διδασκόμενα ο Ιησούς. Είναι, λοιπόν, πιθανό πως άφησε εκτός του κειμένου του τον Ιησού ως Διδάσκαλο για να τονίσει ότι απαιτούνται κάποιες πνευματικές προϋποθέσεις για την κατανόησή του. Περιορίζεται έτσι ο Ευαγγελιστής στην παράθεση θαυματουργικών πράξεων του Ιησού και η αφήγησή του είναι μια σειρά από τέτοιες θαυμαστές πράξεις. Αυτό συμβαίνει σε τέτοιο βαθμό, ώστε κάποιιο σύγχρονοι ερμηνευτές θεολόγοι να προτείνουν την άποψη πως ο Μάρκος ήθελε να παρουσιάσει στον εθνικό κόσμο τον Ιησού ως «θείο άνδρα» – κάτι που αποτελούσε για την εποχή εκείνη μοντέλο του εξ ουρανού θείου απεσταλμένου (τέτοιοι ήσαν, π.χ., ο Δίων Χρυσόστομος, ο Απολλώνιος ο Τυανεύς κ.π.ά.). Μήπως, λοιπόν, αυτό το μοντέλο της εποχής επηρέασε τη σκέψη του Μάρκου και αποφάσισε να παρουσιάσει τον Ιησού ως ρέκτη θαυμαστών θείων έργων; Δεν μπορούμε να πούμε κάτι με βεβαιότητα για το θέμα αυτό. Ο συνάδελφος στη Θεολογική του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ι. Καραβιδόπουλος έχει γράψει ωραίο Υπόμνημα στο κατά Μάρκον (εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 1988) κι όποιος από τους αναγνώστες του παρόντος επιθυμεί περισσότερα, θα τα βρει εκεί.

Η Εκκλησία εορτάζει την μνήμη του Ευαγγελιστή Μάρκου στις 25 Απριλίου. ✠

ο Απόστολος Παύλος, που αλώνισε όλη τη Μεσόγειο με τα ιεραποστολικά του ταξίδια, δεν επισκέφθηκε ποτέ την Αλεξάνδρεια. Η παράδοση αποδίδει στον Μάρκο την ίδρυσή της. Δεν αποκλείεται η παράδοση αυτή να ανταποκρίνεται στα πράγματα. Πρέπει όμως να παρατηρηθεί εδώ ότι κατά τον β' αι. μ.Χ. έγινε πάγια η συνήθεια όλες οι μεγάλες Εκκλησίες στον μεσογειακό χώρο να συνδέονται ως προς την ίδρυσή τους με κάποια αυ-

θεντία της Πρώτης Εκκλησίας.

Όσα ακολουθούν περί του Μάρκου σ' αυτό το σύντομο άρθρο αφορούν, όπως είναι φυσικό, στο κατά Μάρκον Ευαγγέλιο.

Όπως σημειώθηκε πιο πριν, ο Μάρκος είναι βασική πηγή υλικών στη σύνταξη των δύο άλλων Συνοπτικών Ευαγγελίων, του Ματθαίου και του Λουκά. Και τα τρία αυτά Ευαγγέλια ονομάζονται Συνοπτικά, γιατί όταν έχουμε το υλικό και των τριών αυτών

μέσα σε τρεις παράλληλες στήλες δεν ξεχωρίζουμε αμέσως τη συγγένεια μεταξύ τους αλλά έχουμε και μια «συνοπτική», συναφή σύντομη περί της ζωής του Ιησού εικόνα. Για λόγους που δεν μπορούν εδώ να αναπτυχθούν, η αρχαία Εκκλησία, στο σύνολό της, δεχόταν, μεταξύ των τριών, την προτεραιότητα του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου, και το κατά Μάρκον η γενική της Εκκλησίας παράδοση θεωρούσε ως επιτομή του κατά Ματθαίον. Αυτό

Η πλατωνική Εσχάτη Κρίση..

Της ΜΑΡΩΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Επίκ. καθηγήτριας
του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΥΠΟΣΧΕΣΗ της σωτηρίας της ψυχής και της μετά θάνατον αιωνίου ζωής αποτελούν θεμελιώδεις αρχές όλων των μυστηριακών θρησκειών. Γι' αυτό οι μυστικές τελετουργίες τους αποβλέπουν στη διαπαιδαγώγηση των πιστών και την οδήγηση των ψυχών βαθμδόν από τα γήινα στην πλήρη ψυχική ανάταση και την ένωση με το θείον. Προϋπόθεση της σωτηρίας αποτελεί η μετά θάνατον «κρίση» για όσα έπραξαν ενόσω ζούσαν. Στην ελληνική μυθολογία τρεις ήσαν οι δικαστές του Αδου: ο Μίνως, ο Ραδάμανθους και ο Σαρπηδών.

Πώς όμως φαντάζονταν οι αρχαίοι την «εις Αδου κάθοδον» και τη διαδικασία της «μελλούσης κρίσεως»; Ο Πλάτων (*Πολιτεία*, I 614b-c) εκφράζει τις εσχατολογικές πεποιθήσεις του διά στόματος Ηρώς του Αρμενίου, που πέθανε στη μάχη και αναβίωσε τη στιγμή που θα έκαίαν το σώμα του στην πυρά. Επιστρέφοντας στη ζωή, ο πλατωνικός Ηρ διηγείται: η ψυχή του, αφού εγκατέλειψε το σώμα του, πορευόταν μαζί με άλλες ψυχές, έως ότου έφθασαν σε κάποια χάσματα μεταξύ ουρανού και γης, στο μέσο των οποίων κάθονταν δικαστές που όσους έκριναν δικαίους τους σημάδευαν στο εμπρός μέρος του σώματος και τους διέτασσαν να πορευθούν τον δρόμο δεξιά και άνω, κι όσους έκριναν αδικούς τους σημάδευαν στην πλάτη και τους διέτασσαν να πορευούνται τον δρόμο αριστερά και κάτω.

Στην περιγραφή αυτή, από φιλοσοφικής πλευράς, αναγνωρίζουμε τέσσερα αντιθετικά ζεύγη (δικαίος-άδικος, άνω-κάτω, δεξιά-αριστερά, εμπρός-πίσω), δύο από τα οποία ανήκουν στη δεκάδα των «κατά συστοιχίαν» αρχών των Πυθαγορείων, τις οποίες αναφέρει ο Αριστοτέλης (*Μετά τα φυσικά*, Α 5, 986a15): πέρας-άπειρον, περιττόν-άρτιον, εν-πλήθος, δεξιόν-αριστερόν, άρρεν-θήλυ, ηρεμούν-κινούμενον, ευθύ-καμπύλον, φως-σκότος, αγαθόν-κακόν, τετράγωνον-ετερόμηκες. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται τρία ζεύγη που δεσπόζουν στη χριστιανική παράδοση: φως-σκότος, αγαθόν-κακόν, δεξιόν-αριστερόν (ή ευώνυμον). Π.χ. ο Ιησούς, μιλώντας για τη «μέλλουσα κρίση» (*Ματθ.*, κε 31-46), τοποθετεί τους δικαίους «εκ δεξιών» του και τους λέγει, «δεύτε οι ευλογημένοι του πατρός μου», τους δε αδικούς τους τοποθετεί «εξ αριστερών» του και τους λέγει, «πορευέσθε απ' εμού κατηραμένοι εις το π υ ρ ο αιώνιον».

Κατά τον Πλάτωνα, το τίμημα για όσα κανείς έπραξε εν ζωή είναι δεκαπλάσιο των πράξεών του, και μάλιστα με χρονικό μέτρο τα εκατό χρόνια. Έτσι, ο πατροκτόνος και αδελφοκτό-

νος τύραννος της Παμφυλίας Αρδιαίος βρισκόταν ήδη στο μαρτύριο για χίλια χρόνια, τιμωρία (αληθδών) που περιμένει τους δολοφόνους, τους προδότες της πατρίδας και τους περισσοτέρους τυράννους, και που για τους ασεβείς προς θεούς και γονείς και τους αυτόχειρες είναι ακόμη μεγαλύτερη (*Πολιτ.* I 615). Χριστιανικό αντίστοιχο της πλατωνικής «ευεργεσίας» είναι για τον δίκαιο ο «μισθός πολὺς εν τοις ουρανοίς» (*Ματθ.* ε 12), η «ζωή αιώνιος» (*Μάρκ.* ι 30).

Ο Πλάτων, επηρεασμένος από τον Ορφισμό, θεωρεί τη μύηση και τη συμμετοχή στις ιερές τελετές βασικές προϋποθέσεις προς εξασφάλιση της αιώνιας ζωής «εν ευδαιμονία» κοντά στους θεούς· αντιθέτως, οι αμύητοι και οι αμέτοχοι των ιερών τελετών θα βρεθούν στον βόρβορο (*Φαίδων* 69c). Αντιστοίχως, λίμνες φλεγόμενου βόρβουρου με αμαρτωλούς και απίστευτους, όπου υπερίπτανται «άγγελιο βασανιστάι», βρίσκουμε σε απόκρυφο Ευαγγέλιο (*Ορφικό απόσπ.* 292, έκδ. Kern).

Ο Πλάτων αναφέρει επίσης ότι, κατά τον Μουσαίο, μαθητή του Ορφέως, ο αγαθός ζει μετά θάνατον σε αιώνια μέθη, μετέχοντας στο συμπόσιο των οσίων, ενώ οι ανόσιοι και οι άδικοι καταδικάζονται στον Αδη, να σκάβουν σε πηλό και να κουβαλούν νερό με κόσκινο (*Πολιτ.* Β 363c-d). Τελικός σκοπός των μυστηριακών τελετών ήταν η θέωση του μύστου, η ένωσή του με τον θεό, όπως φαίνεται από τον στίχο «όλβιε και μακαριστέ, θεός δ' έση αντί βροτοίο» (= ευτυχή και αξιολήεστε, θεός θα είσαι αντί θνητός) του Ορφικού χρυσόφυλλου των Θουριών (Κάτω Ιταλία, 4ος-3ος αι. π.Χ.) που συνόδευε στον τάφο τον νεκρό μύστη για τη μέλλουσα κρίση του στον Αδη (*Ορφ. απόσπ.* 32c).

Σχετικώς με την προέλευση αυτών των αντιλήψεων, ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει (Α 96, 2) ότι οι Αιγύπτιοι ιερείς ισχυρίζονταν πως ο Ορφεύς εμπνεύσθηκε την εις Αδου κατάβασιν από τις δικές τους μυστηριακές τελετές και μάλιστα «τας των ασεβών εν Αδου τιμωρίας και τους των ευσεβών λειμώνας».

Χλοερούς «λειμώνες» συναντούμε και στην ορθόδοξη νεκρώσιμη ακολουθία, όταν ο ιερέας δέεται υπέρ αναπαύσεως της ψυχής του κεκοιμημένου «... εν τόπω χλοερώ, εν τόπω αναψύξεως, ένθα απέδρα πάσα οδύνη...». Ζητούμε δηλαδή για τον νεκρό μας μια θέση «εν σκηναίς δικαίων», στον παράδεισο, όπου υπάρχει «ζωή ατελεύτητος».

Η ελπίδα αυτή ανανεώνεται κάθε χρόνο με τη συμμετοχή στα μυστήρια των Παθών, δηλαδή την εις Αδου κατάβασιν και την εκ νεκρών Ανάσταση του Χριστού, με την οποία συνανασταίνεται τους νεκρούς, ελπίδα μετουσιωμένη στη βεβαιότητα του αναστάσιμου:

«Χριστός ανέστη εκ νεκρών,
θανάτω θάνατον πατήσας,
και τοις εν τοις μνήμασι ζωήν
χαρισάμενος».

▲ Ο Μίνωας, κριτής του Αδη στο αρχαιοελληνικό μυθολογικό σύστημα ιδεών περί μεταθανάτιας τύχης. Συνοδεύεται από τη θγατέρα του, τη φεγγαρόφωτη Αριάδνη. Ερυθρόμορφος κρατήρας, περ. 470 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (πηγή: «Ελληνική Μυθολογία», Εκδοτική Αθηνών).

► Η Εσχάτη Κρίση, χαρακτηριστικό του Φλαμανδού ζωγράφου Πέτερ Μπρέγκελ του πρεσβυτέρου (16ος αι.) χαρακτηριστικό της εμμονής των ιδεών περί μεταθανάτιας ανταμοιβής και κολασμού: η οδός των αμαρτωλών «αριστερά και κάτω», στη βεβαιότητα του Αδη, εκείνη των αγαθών «δεξιά και πάνω», στο νεφελώδες των ουρανών δωμάτιον.

.. και η *Εις Αδου Κάθοδος*

Του **ΒΙΤΑΛΗ ΖΑΪΚ'ΟΦΣΚΙ**

Φιλολόγου-Ερευνητή του Πανεπιστημίου
του Κιέβου, Διδάκτορα
του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ των Παθών, η κάθοδος του Ιησού στον Αδν τοποθετείται μεταξύ της Μεγάλης Παρασκευής και της Κυριακής του Πάσχα. Ο Πέτρος, στην πρώτη επιστολή του (3.19-20· 4, 6), αναφέρει: «...ίνα μνάς προσαγάγη τω Θεώ, θανατωθείς μεν σαρκί, ζωοποιηθείς δε πνεύματι εν ω και τοις εν φυλακή πνεύμασι πορευθείς εκήρυξεν (...) και νεκρούς ευηγγελίσθη...». Αναφορές στην Κάθοδο στον Αδν βρίσκουμε επίσης στην προς Εφεσίου επιστολή του Παύλου: «...αναβάς εις ύψος ηχημαλώτησεν αιχμαλωσίαν... το δε ανέβη τί εστιν ει μη ότι και κατέβη πρώτον εις τα κατώτερα μέρη της γης;» (Εφ. 4, 8-10:), στο κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο: «... και τα μνημεία ανεώχθησαν και πολλά σώματα των κοιμημένων αγίων ηγέρθη, και εξελθόντες εκ των μνημείων μετά την έγερσιν αυτού εισήλθον εις την αγίαν πόλιν...» (27.52-53), στο απόκρυφο Ευαγγέλιο του Νικοδήμου, κ.α. Μετά τον σταυρικό του θάνατο ο Ιησούς κατεβαίνει στον Αδν και ελευθερώνει τους πρωτοπλάστους Αδάμ και Εύα, που η πτώση τους έφερε στον κόσμο την αμαρτία και τον θάνατο, και επίσης τους πατριάρχες και τους προφήτες, που την αμαρτία τους, καθώς και

όλων των θνητών, λύτρωσε με τη σταύρωσή του.

Ιδιαίτερο σημασιολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, σε συμβολικό επίπεδο, το θέμα της Ανάστασης βρίσκει την εικονιστική του παρουσίαση ως Κάθοδος στον Αδν, σε πρωιμότερες τουλάχιστον περιόδους και, πάντως, στην παλαιρωσική αιογραφία, από τον 11ο έως τα τέλη του 16ου αιώνα: η Κάθοδος στον Αδν συμβολίζει την Ανάσταση, επειδή ο θάνατος της σάρκα, της ανθρώπινης φύσης, ισοδυναμεί με την διά του Πνεύματος απελευθέρωση της θείας φύσης, με την ένωση με το Πνεύμα και τον Πατέρα.

Λαϊκή πίστη

Η εις Αδου Κάθοδος συνδέθηκε αβίαστα με τη λαϊκή πίστη. «Είναι κοινή πίστη —σημειώνει ο Γεώργιος Μέγας¹— ότι οι ψυχές των νεκρών, από τη Μεγάλη Πέμπτη, όταν ο Σωτήρας κατεβαίνει στο Αδν, λυτρώνονται, ξανασαίνονται κι αυτές και πάνε στα λουλουδάκια». Γι' αυτό, την ημέρα αυτή, ή και τις επόμενες, συνηθίζεται να πηγαίνουν οι συγγενείς στα νεκροταφεία και να αφήνουν στους τάφους προσφορές ή να μοιράζουν, στη μνήμη των νεκρών, τροφές. Στην Ηπειρο — διασώζει αφήγηση ο Γ. Μέγας— «λέμε πως εκείνη την ημέρα βγαίνουν οι ψυχές από τον Αδν και ξανασαίνονται κι αυτές, όπως ανασταίνεται ο Χριστός. Βγήκαν κι οι ψυχές στα λουλουδάκια, λέμε εμείς. Κάνουνε έξω 50 μέρες, ως της Γονοκλισίας. Τότε γονατίζουμε, γιατί τότε γονατίζουν κι οι ψυχές και προσκυνάνε το Θεό και γυρίζουν πάλι στον τόπο τους». Αλλού πάλι ήταν διαδεδομένη η πίστη πως η ελευθερία των ψυχών τελειώνει όχι την Κυριακή της Πεντηκοστής (τη λεγόμενη και Γονοκλισία ή Γονατιστή), αλλά 40 μέρες μετά από την Ανάσταση, δηλαδή την ημέρα της Αναλήψεως (βλ. Γ. Μέγας): ο Σωτήρας ανεβαίνει στους ουρανούς και οι νεκροί κατεβαίνουν στον κάτω κόσμο, είναι δηλαδή ημέρα επιστροφής — καθείς στον τόπο του. Δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον ότι στα αρχαία ελληνικά η λέξη κάθοδος, εκτός από «κατάβαση» ή «τόπος κατάβασης στον Αδν» (π.χ., της Κόρνης/Περσεφόνης), σημαίνει και «επιστροφή εξόριστου».

Ιστορία

Η Κάθοδος, η Κατάβαση στον Κάτω Κόσμο, είναι ένα μοτίβο πλατιά διαδεδομένο, με διάφορες μορφές, σε πολλές μυθολογίες. Οι αρχαιότερες σωζόμενες αφηγήσεις συνδέονται με τη σουμερική Ινάνα, βασίλισσα του Ουρανού και της Γης (η Ιστάρ των Ακκαδίων, Ασάρτη των Ασσυρίων, Ασάρωθ των Παλαιστινίων), θεά του έρωτα και της γονιμότητας. Σύμφωνα με εκδοχές του μύθου, η Ινάνα/Ασάρτη κατεβαίνει στον κάτω κόσμο για να

▲ Η εις Αδου Κάθοδος του Χριστού (Ανάσταση). Λεπτομέρεια νωπογραφίας, 1315-1320. Μονή της Χώρας, Κωνσταντινούπολη (πηγή: *Ναυοικός Πανοελήνων. «Βυζαντινή ζωγραφική. Η βυζαντινή κοινωνία και οι εικόνες της»*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999).

βγάλει τον αγαπημένο της Ταμμούζ/Αδώνη. Στη μυθολογία των Ελλήνων είναι γνωστή η εις Αδου Κάθοδος του Ορφέα σε αναζήτηση της αδικοχαμένης Ευρυδίκης. Στα λαϊκά παραμύθια πολλών λαών, εξάλλου, η κατάβαση του παλικαριού στον Κάτω Κόσμο για να σώσει την κόρη που έκλεψε ο δράκος ανήκει στα πολυσυναντώμενα μοτίβα.

Παρόμοια μοτίβα κατάβασης και αναιρέσεως του θανάτου θα συναντήσουμε, με πλήθος παραλλαγών, σε όλους τους πολιτισμούς και τις εποχές, όμως η διαφορά με τη χριστιανική εις Αδου Κάθοδο είναι θεμελιώδης: με την κάθοδό του και τη συντριβή των πυλών του Αδν ο Χριστός επιφέρει την διά παντός Κατάλυση του Θανάτου ως Κόλασης/Τιμωρίας/Αλγηδόνος, την Μεγάλη Απελευθέρωση των ανθρώπων, ζώντων τε και τεθνεώτων.

Όπως λέει ο Γρηγόριος της Τουρ σ' ένα πασχάλιο ποίημά του:

*Ο Ιησούς κατέλυσε τον Αδν,
Αιχμαλώτισε την αιχμαλωσία
Το σκοτάδι, το χάος και ο θάνατος
Σκορπίσανε μπροστά στο φως².*

Εκτοτε, όποιος είναι με τον Χριστό γι' αυτόν δεν υπάρχει Αδης και ο θάνατος γίνεται μετάβαση στην αιώνια ζωή, στο Βασίλειο του Θεού — «...μνησθητί μου, Κύριε, όταν έλθης εν τη βασιλεία σου. και είπες προς αυτόν ο Ιησούς αληθώς σοι λέγω, σήμερα θέλεις εισθαι μετ' εμού εν τω παραδείσω» (Λουκ. 23, 43).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γ. Μέγας, «Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας», «Οδυσσέας» Α' έκδ. 1988, σ. 164.

2. Α. Τέρνερ, « Η Ιστορία της Κόλασης», Εκδ. «Φιλίστωρ» 1997, σελ. 95.

Αναστάσιμη

Της ΜΙΡΑΝΤΑΣ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ

Λαογράφου-Εθνολόγου, Ερευνήτριας του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

ΤΟ ΚΟΜΜΑΤΙ του ετήσιου κύκλου ανάμεσα στην εαρινή ισημερία (19 Μαρτίου) και το θερινό ηλιοστάσιο (20 Ιουνίου) σχεδόν επικαλύπτεται από την κινητή, τρίμηνη εκκλησιαστική περίοδο του Πάσχα, που ξεκινά προετοιμαστικά με το τέλος του Τριωδίου και λήγει με το Ψυχοσάββατο του Ρουσαλιού και την Πεντηκοστή. Η γιορτή της Ανάστασης, συμπίπτοντας χρονικά με την κορύφωση της άνοιξης, αποτελεί και η ίδια κορύφωση όχι μόνο του εκκλησιαστικού αλλά και του λαϊκού ανοιξιάτικου λατρευτικού κύκλου.

Το Πάσχα έχει τις ρίζες του στη λατρεία των Αιγυπτίων, που γιόρταζαν την εαρινή ισημερία, τη στιγμή δηλαδή του χρόνου που η ημέρα αρχίζει να γίνεται μεγαλύτερη από τη νύχτα, που

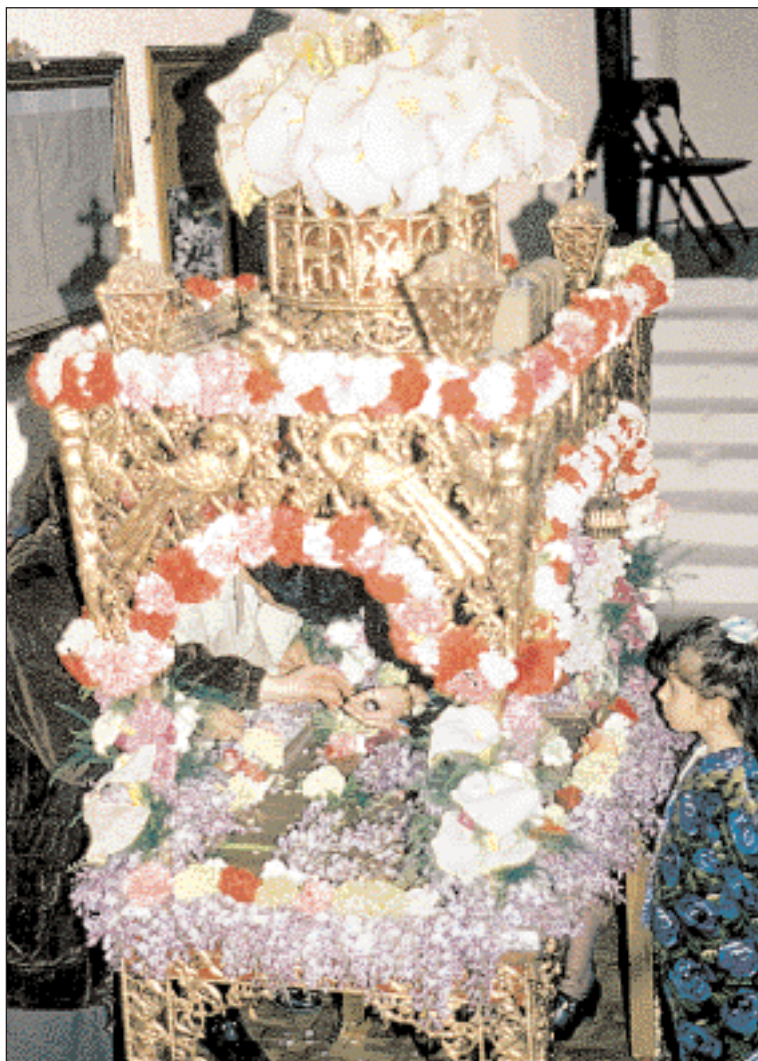
το φως έχει νικήσει οριστικά το σκοτάδι. Η γιορτή αυτή, που λεγόταν Πέσας, υιοθετήθηκε από τους Εβραίους σε ανάμνηση της Εξόδου τους από την Αίγυπτο και πέρασε στους χριστιανούς, ταυτισμένη με τον σταυρικό θάνατο του Ιησού κατά το ιουδαϊκό Πάσχα.

Όπως συνήθως συμβαίνει με τις θρησκείες, το χριστιανικό Πάσχα με τον ηλιολατρικό αλλά και σεληνολατρικό χαρακτήρα του ενσωμάτωσε στοιχεία από αντίστοιχες αρχαίες λατρείες και πρακτικές που τελούνταν την ίδια εποχή του έτους και με το ίδιο νόημα: την υπέρβαση του τελεσιδικού του θανάτου, τη συμμετοχή των ανθρώπων στην αέναη ανακύκλωση και επιστροφή. Οι εαρινές αυτές τελετουργίες, εκφράσεις μιας εναγώνιας φυσιοκρατικής προσδοκίας, έχουν ως υπόβαθρο την αρχέγονη πίστη σ' έναν βλαστικό θεό που κάθε χρόνο πεθαίνει, κηδεύεται και ανασταίνεται, ενώ ταυτόχρονα στοχεύουν, με βάση τις αρχές και τις πρακτικές της ομοιοπαθητικής μαγείας, να βοηθήσουν τη βλάστηση και την καρποφορία, αναπαριστώντας αυτόν τον αναγεννητικό θάνατο.

Γυναίκα και γη

Δεν είναι τυχαίο το ότι, σε αντίθεση με τα δρώμενα του Δωδεκαημέρου και της Αποκριάς, που τελούνται από άνδρες, ο εθιμικός κύκλος της άνοιξης ανήκει σχεδόν αποκλειστικά στη δικαιοδοσία των γυναικών. Όχι μόνο επειδή η γονιμότητα τους συνδέθηκε με την εκρηκτική γονιμότητα της ανοιξιάτικης φύσης, αλλά και γιατί ο νεκρολατρικός και θρηνητικός χαρακτήρας των τελετουργιών παραπέμπει άμεσα σε δικές τους καθημερινές ενασχολήσεις και κινητοποιεί οικεία συναισθήματα. Η ταύτιση των γυναικών με τη γη αναδεικνύει τη γη όχι μόνο ως υποδοχέα των νεκρών σωμάτων αλλά και ως τροφοδότρια της ζωής, συμβολική μήτρα που αναγεννά ό,τι ως σπόρος έχει θαφτεί στο νωπό της κόμμα το φθινόπωρο.

Οι συνειρμοί αυτοί φαίνεται να διέπουν τις πιο χαρακτηριστικές λατρευτικές εκδηλώσεις της εκτεταμένης αυτής χρονικής περιόδου –είτε σχετίζονται με το εκκλησιαστικό εορτολόγιο είτε όχι: τελούνται σχεδόν αποκλειστικά από γυναίκες κάθε ηλικίας, και με τη θεατρικότητα και τα λατρευτικά/θρηνητικά τραγούδια τους μπορούμε να πούμε πως αποτελούν πρόεκταση ή άλλη εκδοχή του Θεού Δράματος: η θεσμοθετημένη επικοινωνία με τους νεκρούς τα Ψυχοσάββατα και τις άλλες μέρες επισκέψεων στα νεκροταφεία, οι αναγεννητικοί αγερμοί του παιδικού Λαζάρου και οι μυητικές τελετουργίες των Λαζαρίων, το γυναικείο Μοιρολόι της

◀ Μεγαλοβδομάδα τον 1993 στο Κάσιτρο Ηλείας. Γυναίκες στολίζουν τον επιτάφιο τη νύχτα της Μεγάλης Πέμπτης, ενώ ένα μικρό κορίτσι παρακολουθεί και μαθαίνει (φωτ.: Ελένης Ψυχογιού).

▶ Κάτω Παναγιά Κυλλήνης Ηλείας, Μεγάλη Παρασκευή τον 1993. Γυναίκες τραγουδούν το μοιρολόι της Παναγίας μπροστά στον ανθοστόλιστο Εσταυρωμένο (φωτ. Ελένης Ψυχογιού).

τελετουργία της άνοιξης

◀ Ο Επιτάφιος Θρήνος (Ενταφιασμός του Χριστού), 1620-1645. Εικόνα στο τέμπλο του ναού της Υπαπαντής στην Πάτμο (πηγή: «Εικόνες της Πάτμου», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος).

Παναγιάς, ο αδωνικός στολισμός του Επιταφίου, καθώς και ορισμένα αγροτικά παιδικά δρώμενα νεκρανάστασης. Τα τελευταία παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον, καθώς ως παιδικά παιχνίδια επιβίωσαν μέχρι πρόσφατα σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, διατηρώντας εντυπωσιακά τον ιερό τους χαρακτήρα: ο Κραντωνέλος της Μυκόνου, το Φουσκοδέντρι της Στυμφαλίας, ο Λειδινός της Αίγινας, ο Κάνναβος του Πόντου, τέλος ο Ζαφείρης της Ηπείρου, που η εθιμοτυπία του είναι και η πιο ολοκληρωμένη.

Πένθος - Θρήνος - Ανάσταση

Πρόκειται, στην ουσία, για ένα και το αυτό έθιμο με διαφορετικές ονομασίες, που αναπτύσσεται, διαφοροποιούμενο στις λεπτομέρειες, γύρω από ένα κεντρικό θέμα: την πρόθεση και το μοιρολόγισμα ενός ομοιώματος νεκρού. Το ομοίωμα αυτό, υπό μορφή κούκλας –εκτός αν παίζει τον ρόλο κάποιο παιδί– συχνά με ιθυφαλλικά χαρακτηριστικά, αφού το στολίζουν τελετουργικά με λουλούδια και βότανα,

το κηδεύουν και το ενταφιάζουν πραγματικά ή συμβολικά. Ακολουθεί συμβολική ανάσταση, ενώ το είδωλο καταστρέφεται με καθαρτήριο τρόπο. Η κύρια, ωστόσο, φάση του «παιχνιδιού» είναι ο θρήνος, που συνοδεύεται, καθώς φαίνεται, από αισθήματα και εκδηλώσεις γνήσιου πένθους και σπαραγμού. Το στοιχείο αυτό καθώς και άλλες λεπτομέρειες των δρώμενων, και κυρίως η τέλεσή τους αποκλειστικά από κορίτσια, αποκαλύπτουν, πέρα από τον μαγικό-ευετηριακό, και ένα βαθιά ιερό χαρακτήρα.

Οι θρησκοιολόγοι συσχέτισαν τα έθιμα αυτά με τις γυναικείες γιορτές της ύστερης αρχαιότητας –που γίνονταν επίσης την άνοιξη και είχαν αντίστοιχη εθιμοτυπία– προς τιμήν του Αττι, του Διονύσου και κυρίως του Αδωνι, του αγαπημένου της Αφροδίτης που σκοτώθηκε στον ανθό της

νιότης του. Στα Αδώνεια οι πενθούσες γυναίκες καλλιεργούσαν «κίπους», έσπερναν δηλαδή σε μικρά αγγεία σπόρους φυτών που βλαστάνουν και μαραίνονται γρήγορα, και μ' αυτούς στόλιζαν κέρινα νεκρικά ομοιώματα, που τα περιέφεραν θρηνώντας. Στο τέλος έριχναν τα μικρά είδωλα σε πηγές ή ποτάμια και ακολουθούσε χαρμόσυνη οργιαστική γιορτή για την «ανάσταση» του λατρευόμενου νεκρού.

Οι ομοιότητες είναι εντυπωσιακές, όμως από τις κοριτσίστικες γιορτές της νεοελληνικής λαϊκής λατρείας έχει καθεί ο οργιαστικός χαρακτήρας και παρέμεινε μόνο ο θρήνος. Η ανθεκτικότητά του στοιχείου αυτού ίσως αποκαλύπτει την κοινωνική –πέρα από τη μαγική– διάσταση των νεανικών αυτών «παιχνιδιών» που, όπως όλα τα παιχνίδια, είχαν και διδακτικό σκοπό: τη μύηση των μικρών κοριτσιών στον γυναικείο ρόλο

της «κηδεύτρας», την εξοκειώσή τους με το αποτρόπαιο έργο της φροντίδας του νεκρού.

Η εικόνα των κοριτσιών που θρηνούν το ανθοστόλιστο νεκρικό είδωλο παραπέμπει στην εικόνα των γυναικών που τη νύχτα της Μεγάλης Πέμπτης στολίζουν τον Επιτάφιο, μοιρολογώντας έναν αντίστοιχο ωραίο νεκρό, περιμένοντας –ή ίσως και προκαλώντας, όπως κι εκείνες– την ανάσταση.

Το καθαρά γυναικείο αυτό έθιμο συντελείται μέσα στον ναό, χωρίς να έχει καμιά σχέση με το εκκλησιαστικό τυπικό. Όταν το εκκλησίασμα, και μαζί το επίσημο ανδρικό ιερατείο, εγκαταλείψουν τον ναό, οι γυναίκες αναλαμβάνουν να «φροντίσουν», τον νεκρό μοναχογιό της προστάτιδής τους μάνας-θεάς. Ενώ οι νεότερες ετοιμάζουν το ξόδι, οι ηλικιωμένες τραγουδούν το Μοιρολόι της Παναγιάς, για να θρηνήσουν τον νεκρό Χριστό, αλλά και να συμπαρασταθούν στην Παναγιά-γυναίκα-μάννα, ως σε ανθρώπινο πλάσμα που δοκιμάζεται από την οριακή εμπειρία του θανάτου του παι-

Πάσχα, η κορύφωση του ανοιξιότικου αναγεννητικού λατρευτικού κύκλου

◀ **Κασιανιά Σιγφαλίας. Κοπέλες του χωριού στολίζουν κι «ανασταί-γουν» το παιδί «Φουκοδέντρι» (πηγή: Θάνον Μουρράη-Βελ-Λονδίου, «Ενγόνια και άλλα πινά», Εκδ. Αγρα, Αθήνα 1991).**

▼ **Σάββατο του Λαζάρου στην Αιανή Κοζάνης. Λαζαρίνες σε ηλικία γάμου, με τη νυφιάτικη φορεσιά, κρατούνται στο χορό μπροστά στην εκκλησία της Παναγίας (πηγή: Κωνοτανίνου Εναγγ. Σιαμπανόπουλου, «Οι Λαζαρίνες», Θεσσαλονίκη 1988).**

διού της. Η τελετουργία, παρόλο που αφορά θεϊκά πρόσωπα, έχει τα χαρακτηριστικά των εθίμων που τελούνται από τις γυναίκες στις κρίσιμες φάσεις και σταθμούς του κύκλου της ζωής, εθίμων που αποτελούν έκφραση ενός ιδιαίτερου «γυναικείου πολιτισμού» σφραγισμένου από τις κοινές εμπειρίες του φύλου τους.

Λαζαρίτικοι αγερμοί

Ο ίδιος μύθος του θνήσκοντος νέου άνδρα που «σπείρεται εν φθορά και εγείρεται εν αφθαρσία», που ανασταίνεται ανανεώνοντας την ελπίδα και ενδυναμώνοντας τις ζωτικές δυνάμεις, υπόκειται και στον εθιμικό κύκλο του Λαζάρου, με μεγάλη εξάπλωση στο νοτιοβαλκανικό χώρο.

Κυρίαρχο στοιχείο του εορτασμού είναι οι αγερμοί του φερόνυμου Σαββάτου. Παρουσιάζουν εξαιρετική ποικιλία ως προς τον αριθμό, το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική θέση των τελεστών, ως προς τη θεατρική τους παρουσίαση, τον θρησκευτικό, κοσμικό ή μαγικό τους χαρακτήρα, κυρίως όμως, και σε συνάρτηση με τα προηγούμενα, ως προς το βαθύτερο νόημα της τελετουργίας της οποίας αποτελούν μέρος.

Περισσότερο διαδεδομένοι είναι και η πιο απλή μορφή του εθίμου, οι αγερμοί των παιδιών, κυρίως κοριτσιών μικρής ηλικίας, που, κρατώντας ένα είδωλο που παριστάνει τον Λάζαρο και ανθοστόλιστα καλάθια, γυρνούν τα σπίτια, αφηγούμενα με το τραγούδι τους τα του θανάτου και της έγερσής του, καθώς και τις εντυπώσεις του από τη φοβερή εμπειρία του Κάτω Κόσμου, και απαιτούν την αμοιβή τους σε άβαφα αβγά, καρπούς και χρήματα. Το είδωλο/Λαζάρος είναι είτε ένα ανθρωπόμορφο ψωμάκι ή μια στολισμένη κούκλα, που, βαστώντας τα σαν μαρό ή στερεωμένα σ' ένα ξύλο, τα λι-

κνίζουν ρυθμικά ενώ τραγουδούν. Σε πιο αναπτυγμένη –και ίσως αρχαιότερη– μορφή του εθίμου, τον Λάζαρο παριστάνει ένα παιδί «σαβανωμένο» κυριολεκτικά με λουλούδια, το οποίο με θεατρικές κινήσεις που συνόδευαν την αφήγηση του τραγουδιού των καλαντιστών έκανε μια πραγματική αναπαράσταση του θανάτου και της ανάστασης του φίλου του Ιησού.

Οι Λαζαρίνες

Η σημαντικότερη όμως εκδοχή του εθίμου είναι εκείνη που συναντούμε στις κεντρικές και βόρειες περιοχές της Ελλάδας, συχνά μάλιστα παράλληλα με το παιδικό έθιμο. Είναι ο αγερμός που πραγματοποιούν οι έφηβες κοπέλες, οι Λαζαρίνες, τίτλος τιμητικός και μάλλον ισόβιος τον οποίο αποκτούν με τη συμμετοχή τους.

Ο αγερμός εδώ είναι μέρος μιας πολυσήμαντης τελετουργίας, που η προετοιμασία της αρχίζει μέρες ή και εβδομάδες νωρίτερα, και που η συμμετοχή σ' αυτήν απαιτεί πολλές προϋποθέσεις και ικανότητες. Κάτω από την καθοδήγηση μιας παλαιάς και έμπειρης Λαζαρίνας, σε χώρο και σε συνθήκες τελετουργικής απομόνωσης και συντροφικότητας, οι κοπέλες, που όλες πλησιάζουν ή βρίσκονται σε ηλικία γάμου, «μυούνται», ασκούνται δηλαδή, όχι μόνο στην εκμάθηση των ειδικών τραγουδιών και χορών που απαιτεί το έθιμο, αλλά και στις απαραίτητες για τον μελλοντικό ρόλο τους οικιακές δουλειές. Μπορούμε ίσως να μιλήσουμε για μια τελετουργία *διάβασης* κοσμικού, θρησκευτικού και κοινωνικού χαρακτήρα, που οδηγεί τα νέα κορίτσια από την παιδική στην ώριμη ηλικία και τον γάμο, που προκρίνει τη συμμετοχή τους στη συλλογική ταυτότητα της κοινότητας.

Κατάλληλα ετοιμασμένες οι «μυμμένες», με τις ειδικές κατά την ηλικία φορεσιές, πραγματοποιούν ομαδικά τις ιερές πομπές τους με καθορισμένη αυστηρή εθιμοτυπία. Συσχετίζοντας την ιερότητά τους μ' εκείνη της επίσημης λατρείας, ξεκινούν τον αγερμό τους από τον χώρο της εκκλησίας και το σπίτι του παπά για να πάρουν την ευλογία –που κι αυτήν συχνά τη δίνει η κόρη του παπά–, γυρνούν το χωριό λέγοντας τα αρμόζοντα τραγούδια κατά την ιεραρχία της κοινότητας αλλά και της κάθε οικογένειας ξεχωριστά, και καταλήγουν ξανά στην εκκλησία, όπου χορεύουν τραγουδώντας τελετουργικά.

Τα τραγούδια τους δεν έχουν σχέση με το θρησκευτικό γεγονός της γιορτής. Όπως και το σύνολο της τελετουργίας είναι απαλλαγμένα από τον πρόδηλο συμβολισμό της νεκρανάστασης. Αντίθετα, είναι εμφανής ο μυθικός, γονιμικός και κοινωνικός χαρακτήρας του εθίμου, με επίκεντρο τις μέλλουσες νύφες που, τόσο σε επίπεδο εικόνας, εξιδανικευμένες με τις στολές και τη δράση τους, όσο και σε επίπεδο λόγου με τα ανοιξιάτικα, ερωτικά, εγκωμιαστικά τραγούδια τους, «μεταδίδουν» τη γονιμότητά τους σ' όλη την κοινότητα, κάνοντας ταυτόχρονα μια από τις λίγες επίσημες εμφανίσεις τους στον δημόσιο χώρο των γαμήλιων επιλογών. ❧

Τα πασχαλινά χοροστάσια

Της ΖΩΗΣ Ν. ΜΑΡΓΑΡΗ

Εθνολόγου-Κοινωνικής Ανθρωπολόγου

ΤΑ ΠΑΣΧΑΛΙΝΑ ΧΟΡΟΣΤΑΣΙΑ δεν αποτελούν μόνο την πανηγυρική έκφραση της αναστάσιμης περιόδου, είναι και το επιστέγασμα του αποκριάτικου ξεφαντώματος και της σαρακοστιανής νηστείας. Σε πολλά μέρη, στον Αρτεμώνα της Σίφνου, π.χ., και στην Κέρκυρα, την Κυριακή της Τυροφάγου, μετά τον Εσπερινό ακολουθεί χορός που τον «σέρνει» ο ιερέας, αφού, όπως λένε, «ο παπάς που κλείνει το χορό τις απόκριες για σαράντα μέρες, πρέπει να τον ανοίξει τη Λαμπρή». Τη Σαρακοστή τα πάνδημα γλέντια ήταν απαγορευμένα, με εξαίρεση κάποιες οικογενειακές συγκεντρώσεις και τις γιορτές του Ευαγγελισμού και των Αγίων Σαράντα, οπότε επιτρεπόταν ένα είδος «ιερού χορού», όπως δηλώνει και η επωδή που τον συνόδευε: *Ας χορέψουμε και ας είναι/ των Αγίων Σαράντα είναι...*

Επίσημα, τα πασχαλινά χορευτικά δρώμενα αρχίζουν πριν από την Μεγάλη Εβδομάδα, στο πλαίσιο των λαζαρίτικων εκδηλώσεων, όπου πρωταγωνιστικό εάν όχι αποκλειστικό χορευτικό ρόλο έχουν τα ανύπαντρα κορίτσια. Ο χορός εμφανίζεται διττά. Υπάρχουν, αφενός, οι δρομικοί χοροί, που εξυπηρετούν αρχικά τη μετακίνηση των κοριτσιών μέσα στο χωριό, για να επισκεφθούν και να «καλαντίσουν» σε όλα τα σπίτια, και, αφετέρου, το χοροστάσι στην πλατεία του χωριού, που αποτελεί το κύριο «νυφοπάζαρο» του έτους και ολοκληρώνεται όταν μία μία όλες οι Λαζαρίνες «σύρουν τον χορό» για έναν ολόκληρο κύκλο.

Τη Μεγαλοβδομάδα, η βιωματική συμμετοχή στο πένθος αποκλείει διασκεδάσεις και χορευτικά δρώμενα. Μετά την Ανάσταση όμως απαιτείται η έναρξη των γλεντιών, όπως αποτυπώνεται στο δίστιχο *Ηρθαν τα Πασχαλόγιορτα/ήρθαν τα πανηγύρια*.

Τα χοροστάσια της Λαμπρής, αντίθετα με τους χορούς των Λαζαρίνων όπου μετέχουν μόνο κορίτσια, χαρακτηρίζονται από την καθολική συμμετοχή των μελών της κοινότητας. Η κορύφωση των χορευτικών δρώμενων αρχίζει μετά τη Δεύτερη Ανάσταση, στην πλατεία του χωριού ή στον περίβολο της εκκλησίας, αμέσως μετά το «Χριστός Ανέστη». Ο εκκλησιαστικός ύμνος γίνεται ορισμένες φορές συνοδευτικό χορευτικό τραγούδι, τονίζοντας την τελετουργική σημασία και την ιερότητα που αποδίδεται στο χορό.

Κορύφωση των πανηγυρικών εκδηλώσεων της αναστάσιμης περιόδου

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πολυσύνθετες μορφές κινητικών μοτίβων καθώς και η διάταξη των χορευτών, αυστηρά σύμφωνα με τους κανόνες κοινωνικής ιεραρχίας.

Στη θέση του πρώτου χορευτή, ο πιο ηλικιωμένος παπάς, ακολουθούμενος από τους υπόλοιπους ιερωμένους, αν υπάρχουν. Επονται οι άνδρες κατά

σειρά κοινωνικής ηλικίας. Οι γυναίκες ακολουθούν υπακούοντας τους ίδιους κανόνες, ή δημιουργούν δικό τους, αυτοκέφαλο ομόκεντρο κύκλο, στο εσωτερικό ή το εξωτερικό του κύκλου των ανδρών.

Κύριος χορός του Πάσχα είναι τα «Καγκελάρια» ή «Καγκιλευτοί», διπλός χορός σε κοινό κύκλο, που «σέρνει» ο παπάς. Οι χορευτές, πιασμένοι θηλυκώς, τραγουδούν με αντιφωνίες. Ο πρώτος και ο δεύτερος χορευτής –πρωτοσυρτής και πρωτοκαγκιλευτής αντίστοιχα–, υπακούοντας στα προτάγματα των στίχων του ειδικού τραγουδιού, οδηγούν την ανθρώπινη αλυσίδα. «Βεργολιγάνε» τον χορό, σχηματίζουν δηλαδή με τα χέρια τους αψίδα, κάτω από την οποία περνούν οι υπόλοιποι, «κάνουν καγκελίσματα», καγκέλια, τα οποία ακολουθεί χορεύοντας η ομάδα. Μόλις ολοκληρωθεί το

τραγούδι ο χορός σταματά, με χειροκροτήματα και ευχές.

Η πιο ενδιαφέρουσα παραλλαγή του διπλού στοιχείου του λαμπριάτικου χορού παρουσιάζεται στους «Δίπλους» ή «Δίπλους» ή «Απαν' χορούς». Εμφανίζονταν με ιδιοτοπικές παραλλαγές στον ευρύτερο ελληνικό χώρο (Μακεδονία, Μ. Ασία, Πόντος, Θεσσαλία) την Τρίτη του Πάσχα, χωρίς όργανα, με μόνο τη συνοδεία ειδικού τοπικού τραγουδιού. Στις μέρες μας ο δίπλος εκτελείται (Μακεδονία και Θεσσαλία) από ζυγό αριθμό ανδρών, όμοιο για τον πάνω και τον κάτω κύκλο. Οι μισοί άνδρες, πιασμένοι από τους ώμους, σχηματίζουν ένα κλειστό κύκλο. Οι υπόλοιποι ανεβαίνουν στις πλάτες τους και πάνονται κι αυτοί απ' τους ώμους. Αρχίζουν όλοι να τραγουδούν και οι κάτω κινούνται ρυθμικά δεξιόστροφα, μέχρις ότου το ειδικό για κάθε περιοχή τραγούδι ολοκληρωθεί. Επειτα οι επάνω, πηδώντας, επιστρέφουν στο έδαφος και ο χορός σταματά. Δεν θα ξαναχορευτεί παρά μετά από ένα χρόνο.

Οι χοροί της πασχαλινής περιόδου, από το Σαββάτο του Λαζάρου έως την Κυριακή του Θωμά, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μολονότι τα βηματικά τους μοτίβα είναι απλούστατα, προκειμένου η προσοχή των χορευτών να επικεντρώνεται στο ειδικό τραγούδι, που οι στίχοι του συχνά υπαγορεύουν την κινητική εξέλιξη. Η καθολική συμμετοχή των μελών της

▲ Τελετουργικός χορός από τους Χουλιαράδες Ιωαννίνων, 1991 (πηγή: Δευτέρη Δρανδάκη, «Ο αυτοσχεδιασμός στον ελληνικό δημοτικό χορό», Αθήνα 1993).

κοινότητας, η διττή μορφολογική διάσταση, τα βεργολυγίσματα και τα καγκέλια, η κίνηση του χορευτικού συνόλου τρεις (μαγικοθρησκευτικός αριθμός) φορές γύρω από την εκκλησία, σε συνδυασμό με τον λιτό, αργό βηματισμό, συνθέτουν μια χορευτική τελετουργία στην οποία αποδίδονται υπερφυσικές ευγονικές δυνάμεις.

Παραδόσεις που συνδέουν την υποχρεωτική συμμετοχή στα χοροστάσια με ιστορικά ή θρησκευτικά τοπικά γεγονότα, καθώς και η ευλαβική τήρησή τους, επειδή συνδέονται εν πολλοίς με τη χριστιανική λατρεία, επιβεβαιώνουν το μαγικοθρησκευτικό χαρακτήρα του χορού, που αποβλέπει στην αποτροπή του κακού και στην εξασφάλιση της ευγονίας. Μακράν τού να είναι απλώς ανοιξιάτικο ξεφάντωμα, ο χορός της Λαμπρής, με τους ιερείς και τη χορευτική ερμηνεία του Αναστάσιμου ύμνου, φαίνεται πως αποδεικνύει το βαθύτερο μαγικό/λατρευτικό περιεχόμενό του: αποτελούσε μύηση στις τελετουργίες και στη συμβολική αξιοποίηση τους.

Στον Τρανό Χορό της

Του ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΣΗΚΩ, ΞΥΠΝΑ, ΕΓΕΡΘΗΤΙ, αναστήθητι, ανάστα, σήκω και έμπα στον λαμπριάτικο χορό, στον Τρανό χορό του κόσμου της Ζωής και της Ανάστασης, στον χορό της φύσης που ξύπνησε από τη νάρκη του χειμώνα, τώρα που όλα εγείρονται, σπκώνονται, ανασταίνονται. Καιρός για κίνηση και στάσεις, επαναστάσεις, εγέρσεις και εξεγέρσεις, ξεσπκωμούς, τώρα που μέσα στους χυμούς, τους βλαστούς και τις ανθοφορίες όλα καλούν σε χορούς, ανείπωτες σπκωμάρες και ανατροπές, ακόμη ως την ερωτική ύβρη μες στο γλυκύτατό μας έαρ. Εστπσε τον χορό ο Ερωτας με τον ξανθόν Απρίλη. Και τον χορό ανοίγει η πρώτη Εγερση του Ζαφείρη και Λάζαρου με τις Λαζαρίνες του. Κι ύστερα τον τινάσσει στα ύψη, καθώς σύρει, τραβά από τον Αδη τη χορεία της φθοράς και της αμαρτίας η εν τάφω Ζωή. Τρανή φωτιά, τρανός χορός από κορμιά που πάλλονται, χιλιάδες φλόγες να χορεύουν μαζί το λαμπριάτικο χορό, Νυν πάντα πεπλήρωται φωτός, ουρανός τε και γη και τα καταθόνα. Φωτίζου, φωτίζου... Χόρευε νυν και αγάλλου, τέρπου εν τη εγέρσει. Χόρευε, χόρευε, χόρευε και αγάλλου...

Μέσα σε αυτή τη λάμψη και το φως που συνέχει το αναστάσιμο σύμπαν, μια σκοτεινή ιστορία ακούγεται σε στίχους κατ' εξοχήν χορευτικού τραγουδιού της Λαμπρής γνωστού ως του Κριματισμένου, Αμαρτωλού ή Ανόσιου Ερωτα. Μια μάνα εγείρει, ξυπνά, σπκώνει τον γιο της για να μεταλάβει στην Ανάσταση, ή στη γιορτή του Αη Γιώργη, τη Δευτέρα της Λαμπρής. Σε πολλές παραλλαγές ο γιος είναι ο βασιλιάς Αλέξανδρος ή ο Κωνσταντίνος.

Σήκω ψηλέ μ' σήκω λιγνέ μ', σήκω και βασιλιά μου. Σήκω, ξύπνα, σύρε, έλα, άιντε, τράβα, είναι οι προτροπές σε νεκρούς και ζώντες, κοιμώμενους ή κεκοιμημένους, κλήσεις που σε μοιρολόγια και ερωτικά ή οικογενειακού βίου τραγούδια της άνοιξης και της Λαμπρής σχεδόν υποβάλλουν ή και ισοδυναμούν με το ανάστηθι, εγέρθητι και το Χριστός Ανέστη. Η κυρά, η μάνα, η αγαπημένη, όταν καλεί τον άντρα, τον γιο ή τον αγαπημένο της να σπκωθεί από τον όποιο βαθύ ύπνο θανάτου μέσα στην άνοιξη για το ταξίδι, τον πόλεμο, τον έρωτα, συμμετέχει στο αναστάσιμο θαύμα. Προσκαλεί τη ζωή να εγερ-

θει από τον ύπνο, από τον τάφο. Τα τρυφερά θρακιώτικα τραγούδια, μαζί με τα πουλιά γλυκολαλούν και λένε, *Σήκω αφέντη μου.* Ο γονιμικός χαρακτήρας στα λαζαρίτικα έθιμα και σε αυτά του Λειδινού και του Ζαφείρη εδράζεται ακριβώς στην αφύπνιση, νεκρανάσταση του αδώνειου εραστή της Αφροδίτης. Οι θρηνούσες νεάνιδες καλούν το νεκρό ομοίωμα του Ζαφείρη, *Για σήκ' Ζαφείρη μ' να μας δεις...*

έρθαν πουλιά της άνοιξης, έρθαν τα χελιδόνια, για τη μεγάλη Πασχαλιά με το Χριστός Ανέστη, τώρα και συ Ζαφείρη μου ξύπνα απ' τον βαρύ ύπνο, για σήκ' Ζαφείρη να μας πάσεις και να μας κυνηγήσεις... Να

μας πάσεις, να μας κυνηγήσεις... Το ερωτικό κυνήγι καταργεί το θάνατο, είναι η Ανάσταση, η έγερση του όποιου Λαζάρου και Ζαφείρη. Ακόμη κι ο απριλιάτικος Αη Γιώργης, πριν σκοτώσει το θεριό κοιμάται στα γόνατα της κόρης, που τον ξυπνά λέγοντάς του, *Σήκω αφέντη μου και το θεριό τα δόντια του ακονίζει...* Το θεριό του θανάτου σκοτώνεται, κόρη και νερό ελευθερώνονται και αποδίδονται στη ζωή και τη γονιμότητα.

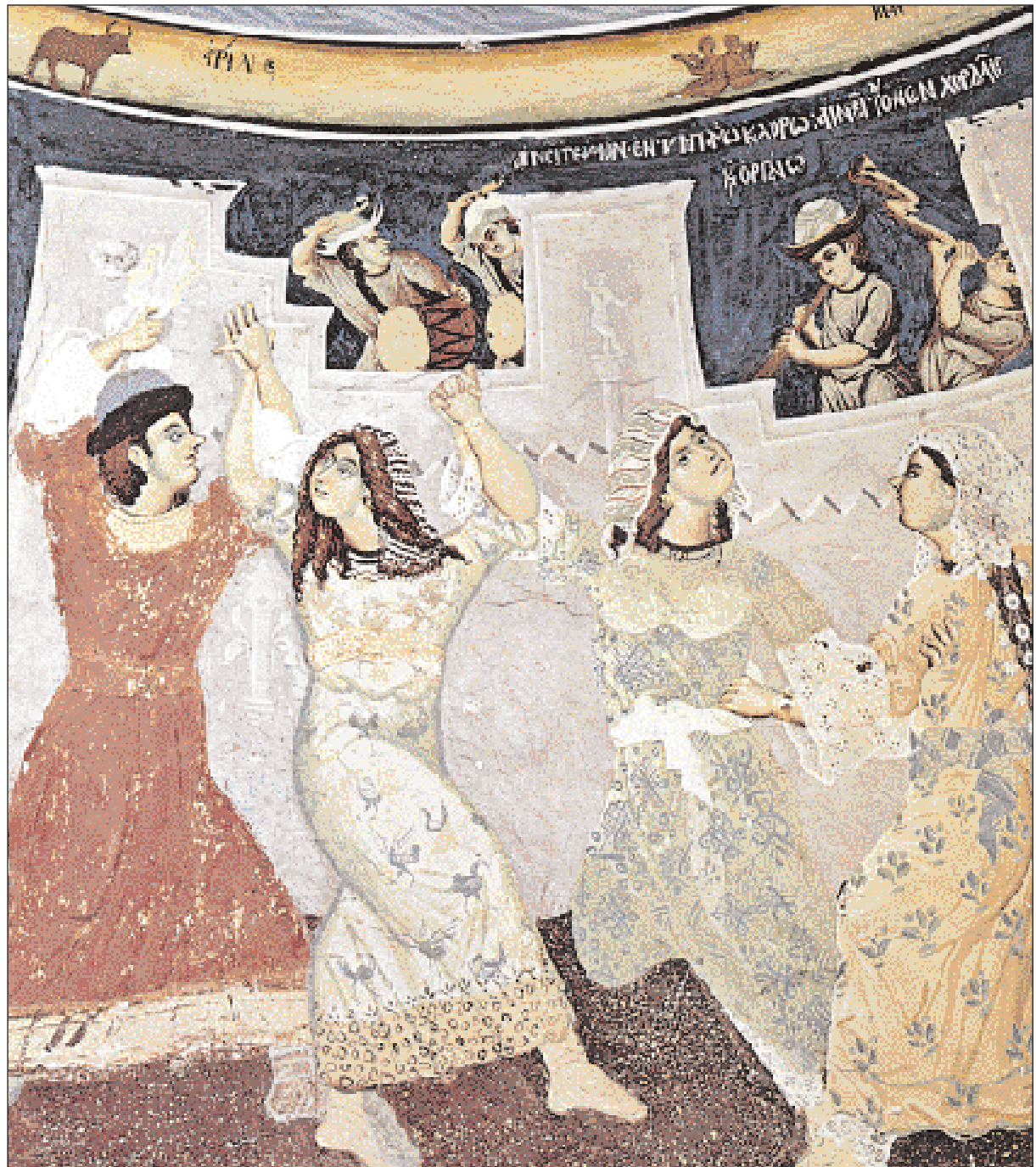
Μια σκοτεινή ιστορία, παράξενα δεμένη με την πιο Λαμπρή των ημερών

◀ Ο Απρίλιος, άρχοντας της άνοιξης, με λουλουδένιο στέφανο στο δεξί και τον λαμπριάτη αμνό στην αγκάλη. Δίπλα τον ο ταύρος, το ζωδιακό σύμβολό του. Μικρογραφία χειρογράφου τον έτους 1346. Μονή Βατοπαιδίου, Αγίου Όρους.

κατάλυσης του Θανάτου

► *Χόρευε γυν και αγάλον, τέρπον εν τη εγέρσει... Τοιχογραφία πρώτον μισού 18ου αι. Αγιον Ορος, Μεγίστη Λαύρα, παρεκκλήσιο της Κοκκονζέ-Λισσας - «Αινείτε τον Κύριον».*

και εμπνεύστηκε τον Λάμπρο του και τη Λαμπρή του.

Η Πεντάμορφη κοιμωμένη

Με τον χαλασμό, λοιπόν, που προκάλεσε η εμφάνιση του νέου μπροστά στην εκκλησία και την άρνηση εισόδου, η μητέρα πληροφορείται από το γιο της την αιτία, αναλαμβάνοντας εκείνη τη θέση του εξομολογητή. Είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα η στάση της μάνας που, παρά την επιμονή του γιου της να εξομολογηθεί σε ιερέα, υποψιαζόμενη το μέγιστο κρίμα, προστατευτικά προσπαθεί να το περιορίσει σε μυστικό, οικογενειακό δράμα, αρνούμενη να του φέρει παπά εξαγοραστή. Και ο γιος εξομολογείται στη μάνα του μια ακριτική περιπέτεια εκστρατείας (κατά παραλλαγές με τον γιο του Ανδρόνικου, με Αγαρηνούς, στην Μαυριόνη του Πόντου κ.λπ.), γεγονός που τοποθετεί τα ιστορούμενα και χρονολογεί κατά μια άποψη το τραγούδι στους βυζαντινούς χρόνους. Απλοποιώ προς κατανόηση και συμπαραθέτω στίχους παραλλαγών από Θράκη, Χίο, Κάρπαθο και Καστελλόριζο:

Θυμάσαι όταν πήγαινα, μάνα μου στο σεφέρι (=πόλεμο)/ με του Ανδρονίκου τον υγιό και με τους Γιαντισάρους,/ όλοι δέσαν τους μαύρους τους (= τα άλογά τους) σε δάφνες και μυρσίνες/ κι εγώ 'δεσα το μαύρο μου σε μνημουριού κρικέλι./ Μα 'τον ο μαύρος δυνατός, ήταν και παλληκάρι / κι απού το παιξε- γέλασε εράγγιν το μνημουρι/ κι ανεσπκώνει το πλακί και μέσα κόρη εφάνη,/ και μέσα κόρη κοίτουταν τριώ μερώ θαμμένη/ ελάμπαν τα χεράκια της από τα δακτυλίδια/ κάλλιό 'λαμπε το δάκτυλο παρά το δακτυλίδι/ έλαμπε και το στήθος της απ' τα

μαργαριτάρια/ έλαμπε το κορμάκι της παρά που λάμπε ο ήλιος./ Εσκυψα και τη φίλψα στο στόμα και στο στήθος,/ ερέκτικα και φίλψα κι αμάρτεψα μετά της,/ εφτά φορές τη φίλψα, μάνα μ', αποθαμένη / εφτά φορές αμάρτεψα με την αποθαμένη/ και κει εκριματίστηκα κι είμαι κριματισμένος,/ εκεί, μάνα, μαγάρισα κι είμαι μαγαρισμένος.

Αυτή είναι η εξομολόγηση στη μάνα και το θανάσιμο κρίμα. Σε ορισμένες παραλλαγές τονίζεται το ερωτικό ορέγγομαι, λιμπίζομαι του νέου για τη νεκρή, σε άλλες αναφέρονται φιλιά στο στόμα και στα στήθη και εφτά φορές ερωτική μιξη. Αντίθετα, σε άλλες παραλλαγές διαπιστώνεται μια σταδιακή προσπάθεια εξορθολογισμού

της ανόσιας πράξης και σχετικής κοινωνικής της, όχι αποδοχής, αλλά κατανόησης και αποκάθαρσης. Η νεκρή παρουσιάζεται ως η αδικοκαμένη αγαπημένη του νέου, ο οποίος δεν άντεξε, πήγε κι άνοιξε τον τάφο να τη δει, να τη φιλήσει, να ενωθεί μαζί της και να συνταφεί. Σε άλλα, λιγότερο ανεπτυγμένα ως προς το θέμα, τραγούδια το κρίμα του νέου είναι φόνος νιόπαντρων, παπάδων, καταστροφή εκκλησιών και μοναστηριών. Τέλος, σε κάποια άλλα το θέμα συμφύρεται με κρίματα και θέματα εκτρώσεων, παιδοκτονίας, με ανόσιους έρωτες μάνας και γιου, αδελφών, όπου και πάλι η εξομολόγηση σε παπά δεν εξυπακούεται, η εκκλησία πάντα αρνείται να δε-

χθεί τον κριματισμένο και προτείνεται η εξαφάνιση σε κάτεργα, ο εγκλεισμός σε μοναστήρι, και μάλιστα εβραϊκό μοναστήρι, δηλαδή το αδύνατον. Όμως σπάνια ή ποτέ τα τραγούδια αυτά είναι λαμπριάτικα, όπως ο κατ' εξοχήν Κριματισμένος που παρουσιάζομε.

Το θέμα βέβαια του παραπάνω τραγουδιού δεν είναι άγνωστο και σε άλλους λαούς. Απέκτησε μάλιστα μια άνευ προηγουμένου επικαιρότητα και κατάντησε λογοτεχνικός συρμός στα χρόνια του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, μέσα στο κλίμα του βαμπρισμού και των νεκροφιλικών παρακρούσεων, όπου το τραγούδι του Νεκρού Αδελφού και τα θέματα των Νεκροναστι-

◀ «Εοικυα και τη φίληρα στο στόμα και στο στήθος...». Σχέδιο του Κωστή Μουδάτσου εμπνευσμένο από το λαμπριάτικο τραγούδι του Κριματιομένου.

λπσε την κόρη στα μάτια και στα φρύδια.

Το φιλί που ανασταίνει

Ομως το φιλί στη νεκρή, πριν γίνει κρίμα κι άδικο που μαγαρίζει κι αποξενώνει, είναι φιλί αναστάσιμο στη νεκρή φύση, φιλί που ανασταίνει την κεκοιμημένη Πεντάμορφη και μαζί της όλη την πλάση. Το θέμα αυτό, αν και το υπαινίσσονται, το αποσιωπούν τα περισσότερα τραγούδια του Χορού της Λαμπρής. Σταματούν στην υπέρβαση, στην ύβρη, στη μη τήρηση του «οι νεκροί με τους νεκρούς και οι ζωντανοί με τους ζωντανούς» –ακόμη περισσότερο τη Λαμπρή ημέρα, με τη δεύτερη ανάσταση στα διαφνοστρωμένα μνήματα, όταν ο Άδης επικράνη, επικράνη και γαρ ενεκρώθη, επικράνη και γαρ κατηγήθη. Ομως –και πάλι σε παραλλαγές του Πόντου και του Καστελλόριζου, που διατηρούν, μαζί με τις θρακιώτικες, στοιχεία αρχαϊκά– ο νέος φιλά τη νεκρή και η κόρη ανασταίνεται. Η κόρη σηκώνεται και ως άλλη Αμαζόνα ζητά το άλογο για πληρωμή του φιλιού, και το τραγούδι μεταβαίνει απροσδόκητα στα εκδικητικά θέματα της απαρνημένης. Στον Πόντο το θέμα εμφανίζεται ακόμη πιο αρχαϊκό. Η νεκρή κόρη μοιάζει να κοιμάται θαμμένη μέσα σε εκκλησία, κι όταν ο νέος τη φιλά *Τ' ομίματι' ατς φως εγόμεωσαν, το στόμα ατς λαλόπον/ τα γόνατ' ατς δύναμιν, κόρη λαγκεύει και σκούται* (= τα μάτια της γέμισαν φως, το στόμα της λαλιά, τα γόνατά της δύναμη, σκιρτά η κόρη και σηκώνεται). Κι ένα κρητικό διστιχο συνοψίζει όλα τα ανωτέρω, θέτοντας τον πόθο, τον έρωτα, την ορμή και την ανάσταση της φύσης στην καρδιά του χριστιανικού δόγματος. *Ως αναστήθηκε ο Χριστός και μένα θ' αναστήσεις,/ όταν αγάπη μου γλυκιά θα με γλυκοφιλήσεις.*

Σε έναν πολιτισμό όπου μόνο το πρόσωπον και το αναστάσιμο φως κυριαρχούν, κι εγώ λαλώ ενθουσιαστικά μες στον μικρό Απρίλη, *Σήκω παπά μου δέσποτα, σήκω και μιν κοιμάσαι / τα μοναστήρια σήμαναν κι οι εκκλησιές διαβάζουν / και τα δασκαλοπαιδια σου λεν το Χριστός Ανέστη.* Σήκω παπά μου, σήκω να αναστήσεις... Ελα να δώσουμε το αναστάσιμο φιλί, το φιλί της ζωής και της αγάπης, να γεμίσουν φως τα μάτια σου, το στόμα σου λαλόπον, τα γόνατά σου δύναμη να σύρεις το χορό του Πάσχα. Σύρε το χορό, κόρευε, κόρευε νυν και αγάλλου... Κρίμα είναι ο θάνατος και η πίκρα μες στην άνοιξη. Ποιο να 'ναι κρίμα, η Αγάπη, η Ζωή κι ο Έρωτας μες στον ξανθόν Απρίλη; *Ανέστη Χριστός και ζωή πολιτεύεται, Ανέστη Χριστός, και νεκρός ουδείς επί μνήματος.*

μένων κατέχουν σημαντική θέση. Ομως ο αναστάσιμος χορός, ο Τρανός Χορός, ο Χορός της Λαμπρής, ακόμη και με αυτό το κυρίαρχο τραγούδι του δεν έχει σχέση με τις τρομώδεις εγκεφαλικές κατασκευές ή τις δημώδεις προλήψεις του σκότους και των χορών των βρικολάκων. Μέσα στο εαρινό σύμπαν με τις μυρσίνες, τις δάφνες ή, σύμφωνα με άλλες παραλλαγές, με τις ελιές, μπλιές και κυδωνιές και τα πράσινα λιβάδια όπου τοποθετείται το κοιμητήριο και το μνημύρι της κόρης, ο καβαλάρης στρατιώτης δένει το ατίθασο, παιγνιδιακό άλογο του στο κρικέλι του θανάτου. Η πλάκα του θανάτου συντρίβεται, σύρεται, σηκώνεται από την ορμή της ίδιας της εαρινής, αναστημένης φύσης, το άλογο ζώο. Μέσα στο μνήμα λάμπει η ομορφιά του κόσμου, λάμπουν η Ζωή και ο Έρωτας, παράλογα εν τάφω. Το κορμί λάμπει πιο πολύ από τον ήλιο, τα δάκτυλα περισσότερο από τα δακτυλίδια. Όλα λάμπουν, όλα είναι φως, φως στο χέρι, φως στο πόδι και όλα γύρω της είναι φως. Ποίος μέγιστος παραλογισμός, το Φως, ο Έρωτας εν τάφω. Η ομορφιά και η λάμψη της ωραίας κεκοιμημένης (ωραία κοιμημένη του δάσους) ξυπνούν στον νέο ορμές και πάθη. Δίνεται το φιλί της ζωής και της ανάστασης ή ακόμη γίνεται το κρίμα με το νεκρό σώμα επτά φορές, όσα τα θανάσιμα αμαρτήματα. Εδώ ακριβώς, στην κυρίαρχη παραλλαγή του τραγουδιού της Λαμπρής, η κοινωνική και θρησκευτική νόρμα, αν και γνωρίζει τη βαθύτερη σχέση του θέματος με την Ανάσταση

της ζωής και της φύσης, επεμβαίνει, τιμωρεί και αποκαθάρει.

Πενθεσίλεια και Κοπρώνυμος

Πιθανότατα, όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, το θέμα του τραγουδιού έρχεται από πολύ παλιά. Το πρωτοβλέπομε στον έρωτα του Αχιλλέα με την νεκρή Αμαζόνα, την Πενθεσίλεια. Ο Αχιλλέας σκοτώνει την πολεμική κόρη, βασίλισσα των Αμαζόνων, και βλέποντάς τη νεκρή καταλαμβάνεται από παράφορο έρωτα. Στη μυθική αλυσίδα του θέματος σκαλώνει επίσης ο βασιλιάς Αλέξανδρος με τις Αμαζόνες και με τον τάφο των οστών του Σισώνη, και το όνομά του ως Αλεξαντρήας και Αλέξανδρος παραμένει, ακόμη πιθανότερο, στις θρακιώτικες παραλλαγές του τραγουδιού. Στους χριστιανικούς χρόνους και βυζαντινούς, αρχαϊκά θρησκευολογικά στοιχεία του γονιμικού χαρακτήρα του θέματος προσαρμόζονται, κανονίζονται σύμφωνα με τη χριστιανική ηθική. Η ιεροσουλία, το κρίμα, η αμαρτία, η εξομολόγηση και εξαγορά τους, ο αφορισμός, προβάλλονται και συγκυριαρχούν με το νεκρόφιλο-γονιμικό θέμα. Σοβαροί μελετητές είδαν κατά απίθανο τρόπο στους επονομαζόμενους ήρωες του τραγουδιού ανόσιους βυζαντινούς αυτοκράτορες, όπως τον Αλέξανδρο (αρχές 10ου αι.). Αν κάτι τέτοιο μπορεί να συζητηθεί, τότε με τη σειρά μου ακόμη πιθανότερο θεωρώ ότι σκάλωσε στο τραγούδι ο γιος του Λέοντα, του ανήμερου Λέοντα, ο εικονομάχος

Κωνσταντίνος ο Κοπρώνυμος (8ος αι.), ο γνωστότερος πάντων ως ιερόσυλος, καταστροφέας ναών και κειμηλίων. Φημισμένος για την αγάπη του στα άλογα, μετέτρεψε ιερούς χώρους σε στάβλους, κοπροθέσια, γι' αυτό και Καβαλλίνος. Πέρασε μάλιστα στους θρύλους ως μέγας στρατιώτης και δρακοντοκτόνος ήρωας, ανόσιος Εβραίος, αλλά κυρίως νεκρόφιλος και τυμβωρύχος. Είναι αυτός που ξέθαψε το λείψανο της κόρης Ευφημίας και το έριξε στη θάλασσα. Στις μέρες του μαρτυρείται μάλιστα η διαταραχή στην ημερομηνία εορτασμού του Πάσχα. Είναι ενδιαφέρον ότι σε ποικίλες παραλλαγές του τραγουδιού, όπου και ο ήρωας Κωνσταντίνος, ο βασιλιάς, δίνει διαταγή να συλληθούν τα ταφία, *άνοιξε τ' ένα το ταφίν απές στούδα γομάτων* (=γεμάτο οστά μέσα)/ *άνοιξε έτερον ταφίν απές αίμα γομάτων,/ το τρίτον άνοιξε ταφίν, χρυσέ κόρη κοιμάται.* Επίσης, σε πολλές παραλλαγές τονίζεται η ιερόσυλη, σχεδόν εικονομαχική μανία του ήρωα, καθώς κουρσεύει εκκλησιές, μοναστήρια, κλέβει δισκοπώτρα και ευαγγέλια. Σε κερκυραϊκή παραλλαγή καλείται γιος της Λιοντάραινας, που όσο κι αν αποτελεί δάνειο από γνωστό επτανήσιο επώνυμο, παραπέμπει στο ανήμερο της πράξης και, γιατί όχι, στον θηριώδη γιο του Λέοντα. Αλλού, τέλος, διευκρινίζεται ότι, ενώ οι σύντροφοί του έδεσαν τα άλογά τους σε δάφνες και μυρσίνες και όταν μέσα στον τάφο είδαν την κόρη, όλοι φίλησαν σταυρούς, εικόνας και ευαγγέλια, μόνον ο νέος φι-

Στου Πάσχα τη χαρά...

► Πάσχα στο Βαθύ Βοιωτίας, 1985. Το σούβλιωμα του λαμπριάτικου αρνιού (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).

Της **ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ**
- ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Διευθ. του Κέντρου Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

«Πάσχα το καινόν...»

Η ΧΑΡΑ για την Ανάσταση συναντήθηκε με τη φυσική αγκαλιάση της άνοιξης και δημιούργησαν το ελληνικό Πάσχα, τη Λαμπρή, που συνδέθηκε και με τις εθνικές μας περιπέτειες και το όνειρο της απελευθέρωσης.

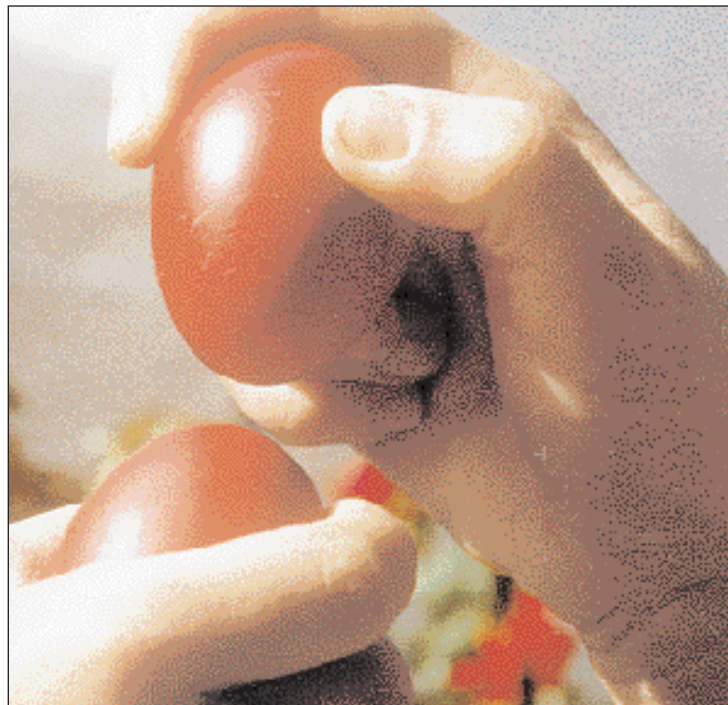
Για την ορθόδοξη Ανατολή η περίοδος της Λαμπρής αρχίζει με τη Σαρακοστή, όπου έθιμα προχριστιανικά συμβαδίζουν με τις χριστιανικές ακολουθίες των Χαιρετισμών και της Μεγάλης Εβδομάδας. Λαϊκά δρώμενα αναπαράστασης του αιωνίου δράματος της αναγέννησης της φύσης και της ζωής – ο Ζαφείρης στην Ηπειρο, ο Λειδινός στην Αίγινα, οι «κίπιοι» του Αδωνι στις Σέρρες, οι επισκέψεις στα νεκροταφεία, οι τελετουργικοί χοροί του Πάσχα και του αγίου Γεωργίου, οι

κούνιες, η συμβολική χρήση των αβγών, αποτελούν εκδηλώσεις της προαιώνιας προσπάθειας του ανθρώπου να συμβάλει θετικά στη διαδικασία ανανέωσης της φύσης και στην εξασφάλιση της υγείας και της καλής σοδειάς.

Θρησκευτικά καθήκοντα και πράξεις με ανανεωτικό, γονιμικό και συμβολικό χαρακτήρα συνυπάρχουν και συμβαδίζουν ιδιαίτερα τη Μεγάλη Εβδομάδα. Την Μεγάλη Τετάρτη, εκτός από το ευχέλαιο στην εκκλησία, οι νοικοκυρές «αναπιάνουν» (=ανανεώνουν) το προζύμι για το ζύμωμα του ψωμιού όλης της χρονιάς. Σε πολλά μέρη το προζύμι το αναπιάνουν το Μ. Σάββατο με άνθη από τον Επιτάφιο.

Τη Μεγάλη Πέμπτη το πρωί βάφουν τα αβγά και τοποθετούν το πρώτο, βαμμένο κόκκινο, στο εικονοστάσι. Το παλιό το πετούν στο ποτάμι. Κάποτε το κρατούσαν επτά χρόνια, να γίνει ο κρόκος του σαν κεχριμπάρι, και το είχαν φυλακτό για τις έγκυες (κρατιπήρα). Πηγαίνουν κατόπιν στην εκκλησία να κοινωνήσουν και μετά ζυμώνουν τα κουλούρια και τα ψωμιά της Λαμπρής. Σε πολλά μέρη οι νοικοκυ-

Λαϊκά έθιμα, δρώμενα και τελετουργίες της πιο Λαμπρής ελληνικής γιορτής

▲ Τα πασχαλιότικα αυγά βάφονται τη Μ. Πέμπτη. Η παράδοση τα θέλει κόκκινα, στο χρώμα της θυσίας και της χαρμόσνης έξαψης. Με το «Χριστός Ανέστη» όλοι θα ισογγερίσουν, θα ευχηθούν και με αυγό θα τελειώσουν τη σαρακοσιανή νηστεία, που πάλι με αυγό ξεκίνησε την Κυριακή της Τριτης αποκριάς (πηγή: Άννας Παπαμανώλη-Guest, «Grece. Ftes et Rites», ed. Planete).

ρές μοιράζουν στην εκκλησία κόλλυβα και ψωμάκια (ψυχοῦδια, κουμούτσια κ.ά.) για τους νεκρούς της οικογένειας και επισκέπτονται τους τάφους.

Ο αμνός

Ο λαμπριάτης ή πασχάτης είναι το αρνί που προορίζεται για το πασχαλινό τραπέζι. Σφάζεται το Μεγάλο Σάββατο, όταν πλέον έχει κυκλοφορήσει το μήνυμα της Ανάστασης και στους ναούς ψάλλεται το «ανάστα ο Θεός!». Το αρνί διαλέγεται να είναι άσπρο, αρτιμελές και γερό, και στολίζεται με κόκκινη κορδέλλα, για να ξεχωρίζει από τα άλλα. Με το αίμα του κατά τη θυσιαστική τελετή σταυρώνονται τα μέτωπα των παιδιών και το ανώφλι της θύρας για το καλό και την υγεία. Η κατανάλωση του κρέατός του έχει συνδεθεί συμβολικά και με τη θυσία του Χριστού, του «αμνού του αίροντος τας αμαρτίας του κόσμου».

Γιοφύρ' είχα στη θάλασσα...

Τα Ψυχοσάββατα που προηγούνται ή έπονται του Πάσχα, με κορυφαίο εκείνο των Αγίων Θεοδώρων και τελευταίο του Ρουσαλιού ή Αρσαλιού (της Πεντηκοστής) προσδιορίζουν κυρίως τον γονιμικό και ευετηρικό χαρακτήρα των ανοιξιάτικων πασχαλινών γιορτών, αφού οι νεκροί είναι, σύμφωνα με τις αρχέγονες πανανθρώπινες δοξασίες, οι πρώτοι «δαίμονες» (πνεύματα) της βλάστησης και από αυτούς εξαρτάται κατά πολύ η καρποφορία της γης. Οι επισκέψεις στους τάφους, οι προσφορές στους νεκρούς, η απαραίτητη συμμετοχή τους –κάλεσμα στις πιο ευχάριστες στιγμές, όπως στους χορούς του Πάσχα ή στο αναστάσιμο τραπέζι– δείχνουν την τιμητική θέση των προγόνων στην παραδοσιακή αγροτοποικιμνική οικογένεια-κοινωνία.

Ο φόβος των νεκρών αλλά και ο πόνος για τους χαμένους οικείους, οδηγούν σε σκέψεις για το εφήμερο και απροσδιόριστο της ζωής:

Γιοφύρ' είχα στη θάλασσα, μα το Χριστός Ανέστη και σκάλα π' ανεβαίνει, αληθώς ήταν κι ανέστη.

Τρεις λυγερές ανέβαιναν, μα το Χριστός Ανέστη το Χάρο να ρωτήσουν, αληθώς ήταν κι ανέστη.

-Δείξε μας, Χάρε, δείξε μας, πότε θελ' να πεθάνω.

-Τι να σου δείξω, κόρη μου, μαράνεται η καρδιά μου.

Την Κυριακίτσα πόρχειται, την άλλη παραπάνω σαν έχεις ρούχα βάστα τα, φλωριά μην τα λυπάσαι κι αν έχεις κι άλογο καλό, περπάτα πανηγύρια.

Οι χοροί

Οι τελετουργικοί πασχαλινόχοροι, που συχνά, λόγω της μετακίνησης της γιορτής του Αγίου Γεωργίου τη Δευτέρα του Πάσχα εκτείνονται σε ένα εορταστικό τριήμερο, αποτελούν την πρώτη ευκαιρία στον κύκλο του χρόνου για συντεταγμένο χορό με συγκεκριμένο περιεχόμενο. Σε πολλά μέρη

χορεύονται από γυναίκες κατά σειράν ηλικίας, που τραγουδούν συγκεκριμένα τελετουργικά τραγούδια με περιεχόμενο μελαγχολικό και αναφορές στο πρόσκαιρο της ζωής.

Σήμερα, Δέσπω μ', Πασχαλιά, σήμερα πανηγύρι. Και σύ, Δέσπω μ', δε φαίνεσαι, να πας στο πανηγύρι

Οι κούνιες, ανοιξιάτικο έθιμο για την υγεία και την ευεξία, παραπέμπουν στην αιώρα των αρχαίων με χαρακτηριστικά γονιμικά και αποτρεπτικά. «Κουνιάμαστε για να γίνουν τα στάχυα» ή για «να φύγουν τα φίδια», λένε. Πιστεύεται ότι το σώμα, καθώς εκτίθεται στον καθαρό αέρα, καθάιρεται, απαλλάσσεται από οποιοδήποτε κακό. Ωστόσο, η κοινωνική σημασία του εθίμου μοιάζει επικρατέστερη. Τα αγόρια κουνούν τα κορίτσια και συνομιλούν με διακριτικά ερωτικά δίστιχα, όπως:

Κούνια μου, κούνησέ τνε, ως να βραδυάσει η μέρα, να ξημερώσει, να τη δω, να πάρει ο νους μου αέρα.

Αλλού συνηθίζεται, παράλληλα, το ζύγισμα του σώματος για τον ακριβή προσδιορισμό του βάρους, με καθαρά συμβολικό χαρακτήρα. Στην περιοχή της Δράμας, π.χ., «όταν γεμίξη το φεγγάρι, τότε ζυγίζονται για να γεμίσουν οκάδες». Το ζύγισμα την ημέρα του Πάσχα ή του Αγίου Γεωργίου, αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Στη Θράκη «ζυγίζονταν τ' άη-Γιωργιού. Το 'χαν σε καλό».

Το Ασπροβδόμαδο

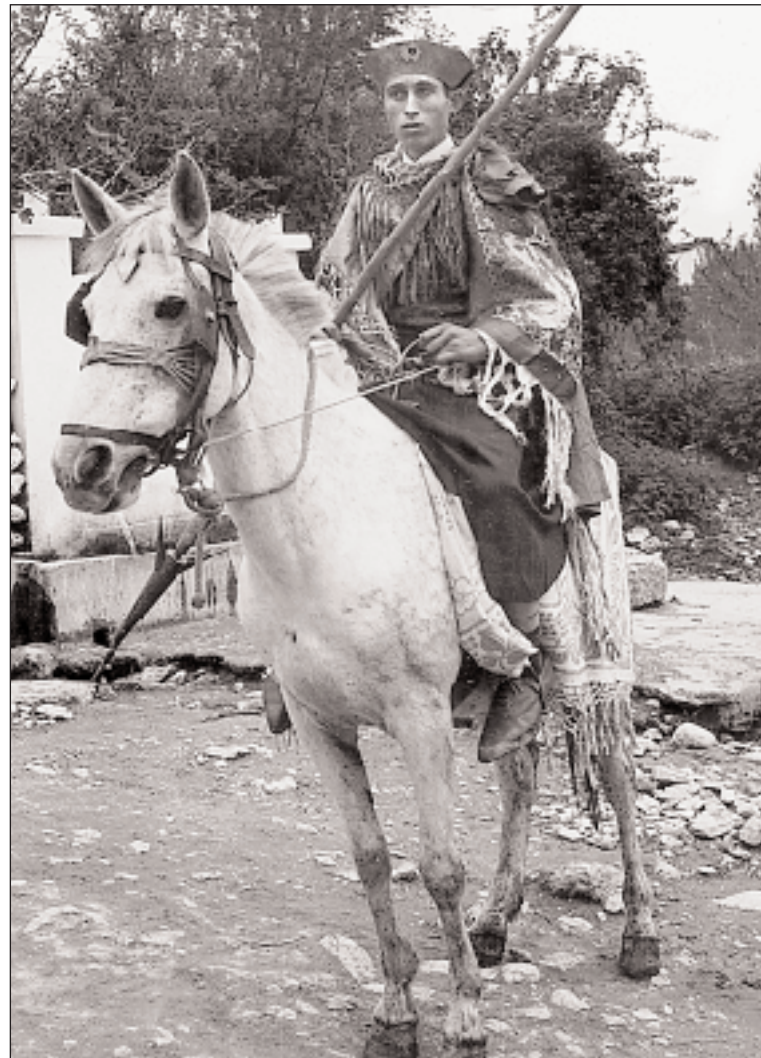
Το Ασπροβδόμαδο είναι η εβδομάδα της Διακαινησίμου, που ακολουθεί το Πάσχα. Ο εορτασμός συνεχίζεται με χορούς σε εξωκλήσια και στα νεκροταφεία, με λιτανευτικές περιφορές εικόνων κ.ά. Στη Θεσσαλία, π.χ., επί τρεις μέρες μετά το Πάσχα οι γυναίκες χορεύουν στο μεσοχώρι (η πλατεία στο κέντρο του οικισμού) τραγουδώντας πασχαλινά τραγούδια. Στα Μέγαρα την Τρίτη της Διακαινησίμου χορεύουν τον χορό της Τράτας, ενώ στην Κάρυστο την Πέμπτη της Διακαινησίμου χορεύεται ο αρχέγονος χορός του κυρ-Βοριά, για τον εξευμενισμό του βοριά, που στην περιοχή πνέει πράγματι με manía. Ανάλογο έθιμο στη Σίφνο, την Αποκρία, αποβλέπει στον εξευμενισμό του ίδιου ανέμου. Την Παρασκευή της Διακαινησίμου, εορτή της Ζωοδόχου Πηγής, γίνεται πανηγύρι στην εξοχή, όπου συχνά υπάρχει και θαυματουργό αγίασμα. Η παρουσία αγιασμάτων, γνωστή από την αρχαιότητα, έχει σχέση με τη σημασία του νερού ως εξαγνιστικού και θεραπευτικού στοιχείου. Η Παναγία εικονίζεται ως κρήνη που χαρίζει συμβολικά το νερό της ζωής.

Βιβλιογραφία

1. Γ. Ν. Αικατερινίδη, «Νεοελληνικές αμιατηρές θυσίες», παράρτ. Λαογραφίας, αρ. 8, Αθήνα 1979.

2. Γ. Α. Μέγα, «Ελληνικά εορταία και έθιμα λαϊκής λατρείας», Αθήνα 1963.

3. Αντ. Πολυμέρον-Καμηλάκη, «Σήμερα, Δέσπω μ', Πασχαλιά», «Επτά Ημέρες», εφημ. «Καθημερινή» της 18. Απρ. 1993.

▲ Νέο Σούλι Σερρών, 1965. Στη βρώση του χωριού, έφιππος νέος υποδέχεται τον άγιο Γεώργιο στο τοπικό έθιμο της αναπαράστασης της δρακοντοκτονίας του αγίου, γνωστής από την εικονογραφία και τα δημοτικά τραγούδια (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).

... και στ' Αι

Της **ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ**

Σήμερα είναι τ' Άη Γιωργιού, σήμερα αλλάζει ο χρόνος...

ΜΕ ΤΟ ΠΑΣΧΑ και την άνοιξη είναι στενά δεμένη η εορτή του αγίου Γεωργίου, που, όταν η 23 Απριλίου πέφτει Σαρακοστή, μετατίθεται την Κυριακή του Πάσχα. Καθώς θεωρείται πέρασμα σε μια νέα εποχή, συνοδεύεται από έθιμα ευετηρίας. Μαζί με την εβδομάδα της Διακαινησίμου, την Ανάληψη και την Πεντηκοστή μετέχει στον κύκλο της πασχαλιάτικης εθιμολογίας.

Από τους πιο αγαπητούς αγίους –τόσο στους αγροτοποικιμνικούς πληθυσμούς, που θεωρούν τη γιορτή του, στις 23 Απριλίου, ορόσημο για τις μετακινήσεις και τις συμφωνίες τους, όσο και στους νησιωτικούς, που υπο-

φέρουν από τη λειψυδρία, καθώς ο άγιος είναι, κατά την παράδοση, ο φονέας του θεριού που «κρατούσε» το νερό της πηγής– ο άγιος Γεώργιος εορτάζεται με ιδιαίτερη λαμπρότητα. Δεύτερη Λαμπρή θεωρεί τη γιορτή του ο λαός. «Άγι Γεώργης όσον κι αν χάβουται καμπόσους άγιους χρειάζει» (= όσο κι αν ταπεινωθεί ο Άη Γιώργης αξίζει όσο πολλοί άγιοι μαζί), λέει μια ποντιακή παροιμία.

Αγροτοποικιμνικός άγιος

Οι κτηνοτρόφοι, που τον θεωρούν προστάτη τους γιατί συμπίπτει με τη μετακίνηση των κοπαδιών από τα χειμαδιά προς τα ψηλά, στη γιορτή του θυσιάζουν ζώα, τα προσφέρουν στην εκκλησία και μοιράζουν το γάλα σε όσους δεν διαθέτουν. Στα χωριά της Πυλίας «κάθε στανολόγος έσφαζε τ' άη Γιωργιού ένα αρνί ή κατσίκι (τον απιωργίτση), έπηζε γιαούρτι, τυρί, έκανε

▲ Δρακοντοκτόνος και ελευθερωτής του νερού και της βασιλοπούλας/Ανδρομέδας. Ο άγιος Γεώργιος. Εικόνα του β' μισού του 17ου αι. Μονή Ξενοφώντος, Άγιον Όρος (πηγή: «Ιερά Μονή Ξενοφώντος - Εικόνες», Άγιον Όρος 1998).

μέρος μια κουλούρα και παρατρέχουν με τ' άλογα οι νέοι, ποιός θαν την πρωτοπάρη. Αυτός θα την κόψη κομμάτια και θα δώση σε όλους, όσοι παρατρέξανε μαζί του» (Λήμνος).

Ο άγιος των Σαρακατσάνων

Ιδιαίτερα τιμούν τον άγιο Γεώργιο οι Σαρακατσάνοι, νομάδες κτηνοτρόφοι της ηπειρωτικής Ελλάδος. Τον θεωρούν ως τον πρώτον άγιο, στο όνομά του παίρνουν τον βαρύτερο όρκο, σκαλίζουν τη μορφή του στις γκλίτσες και τις ρόκες τους, θεωρούν τη γιορτή του πρωτοχρονιά και βάφουν, τότε, κι ανταλλάσσουν αβγά κόκκινα, κάνουν κεντιπτή κουλούρα, σφάζουν οπωσδήποτε αρνί και γλεντούν με χορούς, τραγούδια και αγωνίσματα.

Άγιος καβαλλάρης και στρατιωτικός, στα τραγούδια, τις παραδόσεις και τα παραμύθια, ο άγιος Γεώργιος έχει συνδεθεί με τον αρχαίο μύθο του Περσέα και της Ανδρομέδας, αποτελεί πολύ οικείο πρόσωπο. Οχι μόνο χριστιανοί, αλλά και μουσουλμάνοι καταφεύγουν στη χάρη του.

Αλλά και οι ψαράδες στον καβαλλάρη άγιο αφιερώνουν την καλή ψαριά και τον τιμούν με πανηγύρι. Του αγίου Γεωργίου γιορτάζεται στην Πάρο ο άγιος από τους ψαράδες του νησιού, που αναλαμβάνουν και τη διεξαγωγή του πανηγυριού. Η εκκλησία του έχει, μετά την Εκατονταπυλιανή, τα περισσότερα αφιερώματα.

Δρακοντοκτόνος άγιος

Βασική προϋπόθεση για την ίδρυση ενός οικισμού ήταν η ύπαρξη νερού

λεύονται τις πηγές. Σύμφωνα με σχετικές παραδόσεις, τη μοναδική πηγή στην περιοχή διαφεντεύει δράκοντας που δεν αφήνει το νερό ελεύθερο να δροσιστούν οι άνθρωποι και να ποτιστεί η γη. Συγκατατίθεται να αφήνει το νερό λίγες ώρες της ημέρας μόνο αν τον «ταΐσουν» ανθρώπινο κρέας και μάλιστα νέου ανθρώπου. Με την παρέμβαση υπεράνθρωπης δύναμης, του σατανά ή δρακοντοκτόνου αγίου (Γεωργίου, Δονάτου, Ρηγίνου κ.ά.) παύει το μαρτύριο της λειψυδρίας και αφήνεται το νερό να κυλήσει άφθονο:

Άγιε μου Γιώργη, αφέντη μου, κι αφέντη καβαλλάρη, αρματωμένος με σπαθί και με χρυσό κοντάρι, άγγελος είσαι στη θωριά κι άγιος στη θεότη, παρακαλώ, βοήθει μου, άγιε στρατιώτη, από το άγριο θηρίο και δράκοντα μεγάλο, οπού τον πήγαιν' άνθρωπο κάθε πρωί και βράδυ. Κι αν δεν τον πήγαιν' άνθρωπο κάθε πρωί στην ώρα, κανέναν δεν άφηνε νερό να πει στη Χώρα (...)
Στα μάρμαρα του πηγαδιού δέσαν την αλυσίδα κι εδέσανε την όμορφη κι άτυχη κορασίδα. Κι άη Γιώργης εβουλήθηκε να πάει να την σώσει κι από τ' άγριο θηρίο να την ελευθερώσει (...)
Μιαν κονταριάν το έδωσε, το χτύπησε στο στόμα και παρευθύς το ζάλισε κάτω στις γης το κόμα...

Πανηγυράκι γίνεται...

Στην Αράχοβα και στο Νέο Σούλι Σερρών γίνεται συμβολική αναπαράσταση της δρακοντοκτονίας μετά τον εσπερινό και την λιτάνευση της εικόνας του αγίου στο χωριό. Το χορό ξεκινούν «οι γερόντοι, τραγουδώντας το «Πανηγυράκι γίνεται...». Εν τω μεταξύ έχουν κόψει το νερό και την ώρα που λεν «Απόλα, δράκο μ', το νερό να πιη το πανηγύρι απολάν πάλι το νερό». Στο Κωστί της Θράκης, όπου η λατρεία του αγίου ήταν ιδιαίτερα σημαντική, πήγαιναν πρωί-πρωί νερό στην εκκλησία του «να πει τ' άλόγο του».

Στην περιοχή της Καστοράς, όταν υπήρχε ανομβρία βουτούσαν ξύλινο αγαματάκι (ξόανο) του άη Γιώργη στο νερό του αυλακιού «κι έβρεχε». Στον Δρυμό Ελασσόνας γινόταν περιφορά των εικόνων της εκκλησίας και των οικογενειακών στα χωράφια. Οι εικόνες στολιζόνταν με στάχια και οι ιερείς εύχονταν «υπέρ της ευφορίας των καρπών της γης».

Βιβλιογραφία

1. Δημ. Σ. Λουκάτου, «Τα Πασχαλινά και της Ανοιξης», εκδ. Φιλιλπότη, Αθήνα 1980.
2. Γ. Α. Μέγα, «Ελληνικά εορταία και έθιμα λαϊκής λατρείας», Αθήνα 1963.
3. Γ. Ν. Αικατερινίδη, «Ο εορτασμός του Αγίου Γεωργίου εις Νέον Σούλι Σερρών», Σερραϊκά Χρονικά, τ. 5 1969.

Γεωργίου τη χάρη

γαλατόπιτες και καθόσαντε ούλοι μαζί οι στανολόοι...Του παπά του είχανε φυλαμένη πάντα την πλάτη του αρνιού». Ακολουθεί γλέντι και χοροί. Στον άγιο τάζουν επίσης σφάγια ή κερι, λιβάνι, λάδι κ.ά.), να τους αποκαλύψει ζώα τους χαμένα ή κλεμμένα.

Παλιά οι γεωργοί, και κυρίως οι κτηνοτρόφοι, του αγίου Γεωργίου έκαναν τις συμφωνίες τους για τα κτήματα, τα ζώα και το εργατικό προσωπικό (βοσκούς, σέμπρους, παραγίους κ.λπ.). Οι συμφωνίες αυτές διαρκούσαν μέχρι του αγίου Δημητρίου, τον Οκτώβριο.

Πανηγύρια, αγώνες

Η εορτή του αγίου έχει συνδεθεί με αθλητικούς αγώνες δρόμου, πάλης, ιπποδρομιών. Μετά τη λειτουργία διεξάγονταν, και σε ορισμένες περιοχές εξακολουθούν να διεξάγονται, αγώνες και ο νικητής λαμβάνει ως έπαθλο συνήθως ένα σφάγιο.

Στην Αράχοβα Βοιωτίας, όπου εξακολουθεί να γίνεται το τριήμερο πανηγύρι, το τρέξιμο γίνεται μετά τη λειτουργία. «Οι γέροντες πάνε στο στάδιο (ένας απότομος ανήφορος γεμάτος κροκάλες) και παραβγαίνουν κι όποιος πάει πρώτος παίρνει ένα αρνί... Τη δεύτερη μέρα γίνεται το πήδημα και την τρίτη η πάλη και η σφαιροβολία. Σπκάνουν και βάρος τότε. Μετά τους αγώνες γίνεται χορός και κατόπιν βγάζουν την εικόνα, αφού πέση το κανόνι».

Στην Αρκαδία, τη Μεσσηνία, τη Λήμνο τρέχουν με τ' άλογα, κι ο πρώτος παίρνει έπαθλο μια κουλούρα, ή ένα αρνί, σέλλες, χάμουρα αλόγων, ντουφέκι κ.λπ. «Παραππλάλάν τ' άλογα. Μετά τη λειτουργία βάνουν σ' ένα μακρινό

για τις ανάγκες των κατοίκων και η προστασία από πειρατές, παντοειδείς επιδρομείς κ.λπ. Η ανάγκη για επάρκεια νερού προηγείται ακόμα και της ασφαλείας του οικισμού. Είναι γνωστό

ότι συχνά η διακοπή του νερού, με την καταστροφή των αγωγών ή τη δηλητηρίαση του υδραγωγείου, έκαμψε την άμυνα ακόμη και άριστα οχυρωμένων οικισμών.

Αλλά η εξασφάλιση νερού αποτελεί και στη συνέχεια διαρκή φροντίδα των κατοίκων. Η προστασία της πηγής αποτελεί κύριο μέλημα της κοινότητας. Στις περιοχές που μαστίζονται από λειψυδρία ή έγνοια του νερού είναι αγωνιώδης και καθρεφτίζεται σε δοξασίες και αφηγήσεις όπου οι εχθρικές δυνάμεις σχεδόν πάντοτε επιβου-

Άγιος Γεώργιος, ένας από τους πιο αγαπητούς αγίους της λαϊκής λατρείας

Πασχαλινές περιφορές ε

Τον **ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗ**

Δρος Φιλολογίας, Διευθυντή Ερευνών Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών

ΓΙΟΡΤΗ ΜΕΓΑΛΗ στην ωραιότερη εποχή του χρόνου, το Πάσχα πλαισιώνεται και από πολλές εθιμικές εκδηλώσεις, ορισμένες με μορφή δρωμένων, που επιτείνουν την ιδιαίτερη θέση του στο λαϊκό καλαντάρι.

Σημαντική δεν είναι μόνο η Κυριακή του Πάσχα. Είναι και ολόκληρη η εβδομάδα που ακολουθεί, με εκκλησιαστικούς εορτασμούς και εθιμικά καθιερωμένες αργίες, σύμφωνα και με τη διδασκαλία της Εκκλησίας ότι όλη αυτή η περίοδος «ως μία Κυριώνυμος ημέρα λογίζεται», όπως γράφει ο Βαλσαμών, ο υπομνηματιστής των θείων και ιερών κανόνων. Η γιορτή επίσης του αγίου Γεωργίου τις ίδιες συνήθως μέρες, δημιουργεί πρόσθετη ενδιαφέρουσα εθιμολογία, που προστίθεται στην καθαρά πασχαλινή.

Από τα έθιμα της εβδομάδας αυτών, της Διακαινησίμου (Νία Βδομάδα, Ασπροβδόμαδο, Λαμπρόσκολα κ.ά.), πολλά και ποικίλα κατά τόπους, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πομπικές περιφορές εικονισμάτων γύρω από τα χωριά και το αγροτικό τους σύνορο, για εξασφάλιση από κάθε κακό.

Οι περιφορές αυτές, με τις κατά τόπους εθιμολογικές διαφοροποιήσεις, είναι γνωστές σε αρκετά μέρη, τόσο του νησιωτικού (Επτάνησος, Σκύρος κ.ά.) όσο και του ηπειρωτικού (Θεσσαλία κ.ά.) χώρου, παρουσιάζονται όμως περισσότερο συγκροτημένες ως εθι-

μική ενέργεια στην περιοχή της Μακεδονίας (Χαλκιδική κ.ά.), ιδιαίτερα της Ανατολικής.

Στην Καλή Βρύση της Δράμας π.χ., την Πέμπτη της Διακαινησίμου, μετά την τέλεση αγιασμού στο ξωκλήσι του προφήτη Ηλία (εφόρου των μετεωρολογικών φαινομένων κατά τη λαϊκή δοξασιολογία) σχηματίζεται πομπή με μορφή λιτανείας, με επικεφαλής την εικόνα της Αναστάσεως. Υπό τους συνεχείς ήχους ενός σημάντρου που κρατούν δύο άτομα, γυρίζουν ιεροτελεστικά όλο το γεωργικό σύνορο του χωριού, σταματώντας κατά διαστήματα σε επτά προκαθορισμένα σημεία, τα οποία σηματοδοτούνται από ξωκλήσια και προσκυνητάρια, όπου αναπέμπουν ευχές και δεήσεις για βροχή και για προστασία από το χαλάζι, που είναι ιδιαίτερα επικίνδυνο την εποχή αυτή για την παραγωγή.

Υστερα από πεντάωρη πεζοπορία, ακολουθώντας άλλοτε αγροτικούς δρόμους και άλλοτε μονοπάτια ή διόδους μέσα από καταπράσινα χωράφια, καταλήγουν στα κοτυνιά μεταξύ της ξωκλήσια του αγίου Γεωργίου και του αγίου Βλασίου (άγιοι προστάτες των κτηνοτρόφων και των γεωργών αντίστοιχα), όπου επαναλαμβάνονται ευχές και δεήσεις. Ακολουθεί διασκέδαση μέχρις αργά το βράδυ με γκάντες και νταχαρέδες (ντέφια).

Στο Νέο Σούλι Σερρών την ημέρα της εορτής του αγίου Γεωργίου γίνεται αναπαράσταση του γνωστού θαύματος της δρακοντοκτονίας (όπως παριστάνεται στις εικόνες και περιγράφεται στα δημοτικά τραγούδια) και στη συνέχεια σχηματίζεται μεγάλη πομπή από παιδιά που κρατούν εικόνες απ' όλες τις εκκλησίες του χωριού.

Με επικεφαλής τον ιερέα, γυρίζουν γύρω-γύρω το χωριό υπό τους ήχους κι εδώ σημάντρου και με ευ-

χετικούς στίχους που συνεχώς επαναλαμβάνουν ρυθμικά οι εικονισματάρηδες, παρακαλώντας για πλούσια παραγωγή:

*Χριστός Ανέστη,
αληθώς ανέστη.
Γάλα στα χωράφια,
μέλι μέσ' στ' αμπέλι,
κούρβουλο καλάθια.*

Σε τέσσερα αιωνόβια δέντρα, αντίστοιχα στα ισόριθμα σημεία του ορίζοντα, ο ιερέας «υψώνει», τοποθετεί δηλαδή αντίδωρο σε μια οπή που ανοίγουν στον κορμό του δέντρου, δεσμεύοντας έτσι και εγκλείοντας εκεί, όπως πιστεύεται, κάθε κακό που μπορεί να απειλήσει το χωριό. Τελευταίος κι εδώ σταθμός το ξωκλήσι του προφήτη Ηλία. Την επιστροφή των εικονισματάρηδων ακολουθούν χοροί και τραγούδια και στη συνέχεια ομαδικά αγωνίσματα στο γήπεδο του χωριού.

Το «ύψωμα» των δέντρων αποτελεί λατρευτική συνήθεια γνωστή σε αρκετά μέρη. Τα δέντρα αυτά θεωρούνται ιερά, γι' αυτό και είναι σεβαστά από όλους, αφού μάλιστα πολλές παραδόσεις κάνουν λόγο για τιμωρία ασεβών που κατέστρεψαν τέτοια δέντρα ή έκοψαν κλαδιά τους. Ιδιαίτερα γνωστά είναι τα «υψωμένα» από το άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, όπως λέγεται, δέντρα στην περιοχή της Καρδίτσας.

Περιφορά εικονισμάτων και σταυρών, τους οποίους έχουν δέσει μαζί με χορτάρια πάνω σε ψηλά κοτυνάρια, καθώς και ύψωμα δέντρων, γίνεται την Πέμπτη επίσης της Διακαινησίμου στην Κάτω Ορεινή Σερρών, όπου μάλιστα το έθιμο αυτό συνδυάζεται και με δημοτελή θυσία αρνιού («κουρμπάνι»), ένα άλλο εξαιρετικά ενδιαφέρον έθιμο της λαϊκής λατρείας.

Ανάλογες με τις παραπάνω ως ενδεικτικά παραδείγματα είναι και οι περιφορές που συνηθίζονται και στα άλλα μέρη, όχι μόνο την εβδομάδα της Διακαινησίμου αλλά και σε άλλες μέρες της ευρύτερης πασχαλινής περιόδου. Η περιφορά των εικόνων γενικότερα συνεχίζει πολύ παλαιά λατρευτική πρακτική, μνεία της οποίας γίνεται και στο «Ταμείον της Ορθοδοξίας» (α' έκδοση το 1780), του επισκόπου Καμπανίας (περιοχή Νάουσας) Θεοφίλου, ότι δηλαδή σε μοναστήρια και εκκλησίες χωριών, «εν ταις πανηγύρεσι και άλλαι εορταίς της μνήμης των αγίων και της Παναγίας ευγάζουν τας αγίας εικόνας Χριστού, Παναγίας, αγίου Δημητρίου, αγίου Γεωργίου και άλλων και πλήθους λαού όντος, επ' ώμων βαστάζουσιν αυτάς λαϊκοί και οι τυχόντες και τρέχουσιν...».

◀ **Καλή Βρύση Δράμας, Πέμπτη της Διακαινησίμου, μετά τη λειτουργία. Οι Καληβρνοιώτες σχηματίζουν πομπή και, με την εικόνα της Ανάστασης επικεφαλής, πραγματοποιούν πολύωρη πεζοπορία, διαγράφοντας γύρω από το χωριό ένα νοητό κύκλο προστασίας εμφύχων και αφύχων (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).**

▲ Περιφορά εικονοματίων στο Νέο Σούλι Σερρών την ημέρα της εορτής του αγίου Γεωργίου, 23 Απριλίου 1965. (φωτ.: Γ. Ν. Αικατερινίδης).

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις και σε άλλες όμοιες, φανερό είναι ότι επιζητείται η δημιουργία ενός κύκλου, ο οποίος, όπως και κάθε άλλος ιεροτελεστικά σχηματιζόμενος κύκλος, προστατεύει, σύμφωνα με δημώδεις αρχέγονες δοξασίες, καθετί που βρίσκεται μέσα σ' αυτόν: ανθρώπους, ζώα, παραγωγή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα από την αρχαιότητα αποτελεί ο περισοχοινισμός των ιερών στην Αθήνα κατά την εορτή των Ανθεστηρίων, για να μην μπουν μέσα σε αυτά και τα μιάνουν οι ψυχές, οι οποίες τότε, όπως έλεγαν, γύριζαν ελεύθερες στον επάνω κόσμο.

Η αυτόνομη προστατευτική δύναμη του κύκλου που σχηματίζεται με την περιφορά των εικονοματίων, ενισχύεται κατά περίπτωση με τις επιμέρους εθιμικές ενέργειες, όπως το ύψωμα των δέντρων και οι δεήσεις σε ξωκλήσια και προσκυνητάρια, τα οποία σημαδεύουν και προφυλάσσουν τα όρια ενός οικισμού και με τα οποία ο χώρος μεταξύ των χωριών, αυτή η ίδια η φύση, αποκτά υπόσταση στην κοινωνική και κοινοτική συνείδηση. 🐦

Βιβλιογραφία

Αικατερινίδης Γ.Ν., «Εαρινά έθιμα λαϊκής λατρείας από την περιοχή Σερρών». Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 11-20· του ίδιου «Πασχαλινό δρώμενο ενετηρίας στην Καλή Βούση Δράμας». Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας 28 (1987-98), σελ. 29-42.

Λονκάτος Δ. Σ., «Πασχαλινά και της Ανοιξης». Εκδ. «Φιλιπότης», Αθήνα 1988, σελ. 139-141.

▲ Μικροί εικονοματάρηδες στο Νέο Σούλι Σερρών. Λαμπρόσκολα τον 1986 (φωτ.: Σταύρος Ιωάννου).

Πρωταπριλιάτικα: Ψέματα... για καλό

Τον ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Ερευνητή του Κέντρου Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

Η ΠΡΩΤΗ ΑΠΡΙΛΙΟΥ ανήκει στις πιο ενδιαφέρουσες από λαογραφική άποψη, μέρες του μήνα αυτού, συνδεδεμένη καθώς είναι με τη σχεδόν παγκόσμια συνήθεια να λένε οι άνθρωποι ψέματα και να ανταλλάσσουν, κατά παιγνιώδη συνήθεια, ψευδείς ειδήσεις.

Η προέλευση του εθίμου είναι αμφίβολη. Κατά μία άποψη τα πρωταπριλιάτικα ψέματα ξεκίνησαν από τη Γαλλία του 13ου αιώνα, ενώ κατά μία άλλη από τις κελτικές χώρες Αγγλία, Ιρλανδία, Ισπανία κ.ά., όπου συνηθίζεται το ψάρεμα της χρονιάς να αρχίζει την 1η Απριλίου (βλ. σ. 4 του αφιερώματος).

Από τον περασμένο τουλάχιστον αιώνα, το πρωταπριλιάτικο έθιμο υιοθέτησαν και οι εφημερίδες, συχνά μεταδίδοντας πολύ επιτυχημένες ειδήσεις-φάρσες.

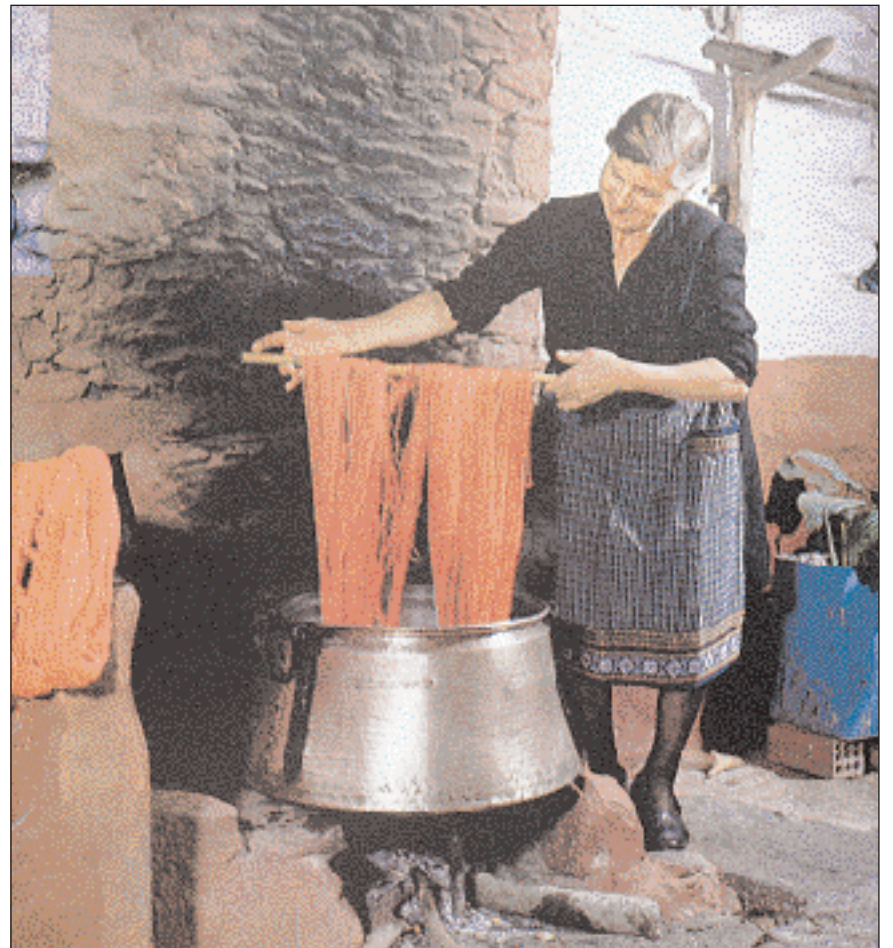
Το έθιμο φαίνεται πως μεταδόθηκε στην Ελλάδα από τη Δυτική Ευρώπη. Εθιμο αρχικά του αστικού κυρίως χώρου και λιγότερο του αγροτικού χώρου, σήμερα συνηθίζεται παντού. Χαρακτηριστική της επέκτασής του και στον αγροτικό χώρο είναι η περίπτωση ενός χωρικού στην Κύπρο, στις αρχές του 20ου αιώνα, ο οποίος αρνήθηκε να δεχθεί ένα συμφωνητικό με ημερομηνία υπογραφής την 1η Απριλίου, φοβούμενος ότι δεν θα είχε καμιά αποδεικτική αξία (Απρίλιος-Λαογραφία, Μεγ. Ελλην. Εγκυκλοπ., τ. 5, 1929).

Η συνήθεια να λένε ψέματα δεν είναι άγνωστη στην Ελλάδα, μάλιστα αποτελεί, όπως υποστηρίζει ο Γ. Α. Μέγας, συνήθη μηχανισμό στην προσπάθεια εξασφάλισης της επιτυχίας μιας μαγικής ενέργειας ή ενός δύσκολου έργου, βάσει της αντίληψης ότι η ψευδολογία ξεγελά και εμποδίζει τις βλαπτικές δυνάμεις.

Η Πρωταπριλιά και η Πρωτομαρτιά, ως «πρωτοχρονιές» παλαιότερα, αλλά και ως όρια μετάβασης στην άνοιξη, έχουν συνδεθεί με τα ψέματα που λέγονται για να στρέψουν αλλού την προσοχή του κακού. Λένε ψέματα όχι μόνο σε περιπτώσεις μαγικών ενεργειών αλλά και προκειμένου περί δυσκόλων εργασιών, όπως η βαφή νημάτων, η παρασκευή εφτάζυμου ψωμιού, η εκτροφή μεταξοσκώληκα κ.λπ.: Στη Θράκη «την Πρωταπριλιά ψεμματούν για το μετάξι. Το 'χουν για καλό». Στην περιοχή της Κομοτηνής «εκείνη που έκανε φκιασίδι (=καλλυντικό προσώπου) για να μην κόψη έπρεπε να πη ψέμμα. Όταν λέγονταν ένα κι ύστερα φαίνονταν πως δεν ήτανε αληθινό έλεγαν: το 'βγαλε καμιά για να πιάσ' το φκιασίδ' της...» [Στίλπ. Π. Κυριακίδου, «Δεισιδαιμονία και δεισιδαίμονες συνήθειαι», τ. β' (1910)]. «Ντη πρωταπριλιά γιλούν κι του έχουν για καλό, για να γίνουν τα κουκούλια» (Ελπ. Σταμούλη-Σαραντή, «Προλήψεις Θράκης», Λαογραφία, τ. 13, 1950). Στην περιοχή της Καστοριάς «την Πρωταπριλιά γελούν για να προκόψουν τα μελίσσια».

«Την Πρωταπριλιά είχανε σε καλό να γελάσ' νε τον άλλο, για να κάμ'νε τα δέντρα καρπό. Μα που γελιούτανε το είχε σε κακό. Όλο το χρόνο θα ήτανε. Αν ήτανε παντρεμένος θα χήρευε». Πίστευαν ότι ο «γελασμένος

► **Βαφή νήματος με παραδοσιακή τεχνική στα Αμπελάκια Θεσσαλίας. Ήταν παλιά συνήθεια να λένε ψέματα όταν εκτελούσαν δύσκολες εργασίες, όπως η βαφή νημάτων και η παρασκευή εφτάζυμου ψωμιού, αλλά και όταν εκτελούσαν μαγικές ενέργειες, όπως το ξόρκισμα, το ξεμάτιασμα κ.λπ. Θεωρούσαν ότι το ψέμα αποσπά την προσοχή των βλαπτικών δυνάμεων.**

θα έχει γρουσουζιές όλο το χρόνο» και φυλάγονταν να μην τους ξεγελάσουν. Οποιος πάλι κατάφερνε να ξεγελάσει, θεωρούνταν τυχερός για όλη τη χρονιά.

Το πιο μεγάλο ψέμα

Για το ψέμα υπάρχουν παραδόσεις και παραμύθια σύμφωνα με τα οποία θεωρείται ικανότερος όποιος πει το μεγαλύτερο ψέμα.

«Ελα να πούμε ψέματα ένα σακί γιομάτο φόρτωσα ένα μπόντικα σαράντα κολοκύθια κι απάνου στα καπούλια του ένα σακί ρεβύθια»

Κι ακόμη:

«Ποιος είδε θηλυκόν παπά και διάκο γκαστρωμένο και τη χελώνα στ' όργωμα λαγό να κυνηγάει και να ψαρολογάει».

Είναι γνωστή η διήγηση με τον σπανό και τον μυλωνά που έκαναν μια πίτα και συμφώνησαν να την φάει όποιος πει το μεγαλύτερο ψέμα κι άρχισαν την ψευδολογία υπό μορφήν αγωνίσματος (Φ. Κουκουλέ, Σύμμεκτα «Το βυζαντινόν αινιγματώδες άσμα», Λαογραφία, τ. Β', 1910), και το παραμύθι του ψεύτη που ανέβηκε στους ουρανούς πατώντας στα φύλλα μιας υπερφυσικής κολοκυθιάς, γνωστό και σε άλλους λαούς και με πολλές παραλλαγές.

Αλλά το κέρδος του ψεύτη θεωρείται προσωρινό: «Ο ψεύτης κι ο κλέφτης τον πρώτο χρόνο χαιρέται», κι ακόμη «Που μαγειρεύει ψεύματα, κενώνει δειπν' ανέμων» (Χίος) – είναι γνωστή η ιστορία του βοσκού που έλεγε ψέματα ότι φάνηκε λύκος και καλούσε σε βοήθεια και όταν πραγματικά φάνηκε ο λύκος κανείς δεν τον πίστεψε. «Του ψεμματά το σπίτι 'κάη, και κανείς δεν το πίστευκε», λέει σχετική παροιμία.

Κατά την αρχαιότητα οι Κρήτες είχαν τη φήμη ότι «εψεύδοντο», μάλιστα υπάρχει το ρήμα «κρητιζώ» με τη σημασία του ψεύδομαι. Ανάλογα με τις ιστορικές τύχες οι κάτοικοι των διαφόρων περιοχών έχουν χαρακτηριστεί ψεύτες επειδή χρειάστηκε να προσποιούνται προς την εκάστοτε εξουσία για να επιβιώσουν. Έτσι είχε επικρατήσει να λέγεται:

Αθηναίοι και Θηβαίοι και κακοί Μυτιληναίοι
Αλλά λέγουν το βραδύ κι άλλα κάμνουν
το ταχύ.

Βιβλιογραφία

Γ. Α. Μέγας, «Ελληνικά έορταί και έθιμα της λαϊκής λατρείας», Αθήνα 1963.

Σπυρ. Π. Λάμπρου, «Μικταί σελίδες», Αθήνα 1905.

Ν. Βέης, «Αρχαϊκά χωρικά περιπαίγματα», περ. Φυλλίς, έτ. Α' (1901-2), αρ. 2.

◀ Παράσταση της Σελήνης πάνω στο άρμα της, που το σέρνουν άλογα και άχι, όπως συνήθως, βόδια. Στην ξέλινη οροφή της Κάπελα Παλατίνα του Παλέρμον, φτιαγμένη από μουσουλμάνους τεχνίτες για λογαριασμό των χριστιανών Νορμανδών της Σικελίας.

▲ Φεγγαρομορφή σε φέλλο χρυσού, με μηνίσκο στη θέση της κεφαλής. Από την Ιάβα, 8ος-9ος αι. μ.Χ.

Η μεγάλη φεγγαρογοιότη

Τον ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗ

Αναπλ. καθηγητή Πανεπιστημίου

«Στη γέμωση του φεγγαριού άλλο δεντρό δεν πιάνει, μόνο τς αγάπης το δεντρό, που πάντα ρίζες κάνει».

Ερωτόκριτος

ΠΑΡ' ΟΛΟ που η σύγχρονη επιστήμη, έγραψαν κάπου ο Καρλ Γιουγκ κι οι συνεργάτες του, «μιά απέδειξε πως η σελήνη δεν είναι παρά μια σφαίρα αδρανούς ύλης διάσπαρτη από κρατήρες, εμείς δεν πάψαμε να διατηρούμε κατάλοιπα αυτής της αρχαιολογικής στάσης, όπως αποδεικνύει η τάση μας να συσχετίζουμε τη σελήνη με το αίσθημα». Μα αντιπαρήχθηκε: «Εστ' αν η σελήνη είναι σφαίρα αδρανούς ύλης, η ανακλωμένη ακτινοβολία δ ε ν είναι». Κι έτσι, το φεγγάρι μάς επηρεάζει, μας φορτίζει συναισθηματικά, μας αναστατώνει του Μάν το φεγγάρι, τ' Αυγουστιάτικο φεγγάρι, τ' Αστρο του Μαγικό (Ζωή Καρέλλη), η Ημισέληνος

η Μυστική (Ελύτης). Και το φεγγάρι το χιλιόχρωμο, οι άνθρωποι το θέλουν ή το βλέπουν κλωμό, χρυσό, κίτρινο ή ξανθό, ασπρένιο ή αργυρό, ή πράσινο να σου μαχαιρώνει την καρδιά (Λευτέρης Παπαδόπουλος). Κι οι νέοι ερωτοτρεμουλιάζοντας βλέπουν την καλή τους φεγγαρομέτωπη, φεγγαρομάγουλη, φεγγαροπρόσωπη, φεγγαρομάτα ή φεγγαρομεγαλόφθαλμον (Αχιλλής). Αυτά όχι μόνον σε μας αλλά και σ' όσους ζουν στα ίδια πάνω-κάτω κλίματα. Γι' αυτό η Λουσινέ των Αρμενίων (Λουσίν = Φεγγάρι), η Μαχρού (Φεγγαροπρόσωπη) των Περσών, η Μπουντούρ (Πανσέληνος) και η Μπαντρουλ Μπουντούρ (Πανσέληνος των Πανσελήνων) των Αράβων, η Μπεντίρ (Πανσέληνος) και η Αϊντάν (Φεγγαροσταλμένη) των Τούρκων. Οσο για τους προγόνους μας, την πιο όμορφη γυναίκα τους την έλεγαν Σελήνη και δωρικά Σελάνα· είναι η αυγογεννημένη Ελένη των Διοσκουρών η αδελφή, η Ελένη του Θυσέα πρώτα, του Μενελάου ύστερα, του Πάρι και της Τροίας.

Οι πρόγονοί μας και οι άνθρωποι της υπαίθρου, σήμερα ίσως όχι πια,

καθόριζαν τους γάμους στου φεγγαριού τις φάσεις. Κι από τις φάσεις η πιο καλή είναι τ' ολόγιομο φεγγάρι, η Πανσέληνος. Και φυσικά της Ανοιξης η Πανσέληνος, το Πάσχα – η Φεγγαρογοιότη η μεγάλη. Οι πρόγονοί μας δεν ήξεραν το Πάσχα, μα καταπώς μας λεν' τα κείμενα (Ευριπίδης, Δίων ο Χρυσόστομος, κ.ά.) κι εκείνοι πανσέληνο προτιμούσαν, ενώ ο μύθος λέει για τις Αμαζόνες πως στην εαρινή ισημερία ψάχνανε άντρες να βρουν να σμίξουν για την παιδογονή. Ετσι τα παιδιά θα 'ταν καλύτερα, η μάνα θα 'χε την άφθονη τροφή, το «ευρύ φάσμα διατροφής», κι οι χειμωνιάτικες αρρώστειες δεν θα παραμόνευαν για να την ριζούν κάτω, το σπλάχνο της στα σπλάχνα της να βλάψουν. Γι' αυτό και θεοί σ' εαρινή ισημερία πάσπη και στο χειμερινό ηλιοστάσιο είδαν το φως του ήλιου, ρίχνοντας ύστερα δικό τους φως στην ανθρωπότητα. Πρώτα ήταν ο Μίθρας των Περσών και πιο μετά των Χριστιανών ο Ναζωραίος.

Εκκλησία και έθιμα, παράδοση και Λογικό, υπόθαλψαν ή επέβαλαν το παιδοπάσιμο στη Φεγγαρογοιότη τη

Μεγάλη. Στο Πάσχα, δηλαδή την πρώτη Κυριακή μετά την πρώτη ανοιξιάτικη πανσέληνο. Ετσι, πρώτα η αποχή της Σαρακοστής με δίαιτα ειδική που δεν ξέρω ποιοι σοφοί βαφτίσανε «νυστεία», και σιμά κοντά, χωρίς της Εκκλησίας μας το θέλει, της Αποκριάς ο χορός, τέχνη σχεδόν βιολογική, δεμένη με τον έρωτα σε μας μα και στα ζώα. Μετά, του Πάσχα το ξεφάντωμα, με άλλη δίαιτα πάλι, ειδική: το αρνί και τ' αυγά, που τις ειδικές των ιδιότητες ξέρει βέβαια η ιατρική, τις ξέρει κι ο λαός μας, τις ήξεραν κι οι Αραβες οι αρχαίοι, μα και οι αρχαίοι Ινδοί, που το 'γραψαν στην πασίγνωστη «Κάμα Σούτρα» τους.

Όλα τούτα, κι η σύμπτωση του σεληνιακού μηνός και των εμμήνων στις γυναίκες, αλλά και το σταμάτημά τους με την εγκυμοσύνη, μπερδεύαν του πρωτόγονου το μυαλό το λίγο – κι έτσι, ιδίως σε γλώσσες που το φεγγάρι είναι αρσενικό, πατέρας το φεγγάρι. Να γιατί πρωτόγονες μάνες δείχνουν τα νεογέννητα μωρά τους στο φεγγάρι και λεν': «Να, φεγγάρι, πάρε το παιδί σου», ή «Κοίτα, μεγαλώνει το παιδί σου».

Ανάσταση, η μεγάλη

▲ Τα μετά την Ανάσταση. Στο επάνω μέρος της σύνθεσης οι μυροφόρες αναγγέλλουν την ανάσταση στους μαθητές· κάτω αριστερά, ο Χριστός εμφανίζεται στη Μαρία τη Μαγδαληνή («Μη μου άπιο»), και δεξιά, ο Πέτρος και ο Ιωάννης στο κενό μνήμα. Νωπογραφία στο παρεκκλήσι του Αγίου Νικολάου στη Μονή Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους, έργο του Φράγκου Κατελάνου, 1560 (πηγή: «Ο Θεοαυτός της Ορθοδοξίας», Εκδοτική Αθηνών 2000).

Τον ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

Αναπλ. Καθηγητού της Φιλοσοφίας, Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΤΑΣΗ ΓΙΑ ΑΝΑΚΤΗΣΗ της χαμένης ευμερείας δεν είναι ξένη, ήδη από την αρχαιότητα, στην ελληνική πραγματικότητα. Με τη φιλοσοφία, την αναζήτηση δηλαδή των διαχρονικών αληθειών, η τάση αυτή περιεβλήθη το φιλοσοφικό ένδυμα και έλαβε διαχρονική χροιά. Κατά τον Πλάτωνα, ο φιλοσοφών οφείλει να μοιάσει προς τον Θεό, πράγμα που θα το κατορθώσει εάν θέσει τον εαυτό του στην υπηρεσία όσων έχουν ανάγκη και εάν λατρεύει το θείον. Αν το δεύτερο δεν συναντά τόσα εμπόδια, στη επίτευξη του πρώτου εμπόδιο είναι ο ίδιος ο εαυτός, αφού ο άνθρωπος καλείται να υπερβεί τους περιορισμούς του εγώ, της ανασφάλειας, της φιλαυτίας, αλλά και άλλων, ιδίως του θανάτου, όσων δηλαδή συνιστούν τα όρια του, τα οποία πρέπει να υπερβεί.

Προφανώς, επειδή ο Θεός, ως ιδανικό ομοιώσεως, κορηνεί τη χάρη του και στέλνει τη βοήθειά του σε όλους—πράγμα το οποίο, για τον χριστιανισμό, επιτέλεσε ο Χριστός διά της επί Γης παρουσίας του, κατ' εξοχήν όμως διά της Αναστάσεως—προβάλλει η ανάγκη μιμήσεως αυτής της συμπεριφοράς. Κατ' αυτήν την έννοια οι χριστιανοί, ομοιούμενοι ή μιμούμενοι τον Ιδρυτή, υπερβαίνουν τα όρια του προσώπου/εγώ και γίνονται βοηθοί και αρωγοί, ιδίως των ενδεεστέρων. Ετσι, η υπέρβαση της φιλαυτίας οδηγεί στην αλληλοβοήθεια και η υπέρβαση της απομονώσεως οδηγεί στην κοινωνικότητα. Αυτό το έργο γίνεται φανερό στις πράξεις των μμπτών του Χριστού μαρτύρων και αγίων, που, αποδεχόμενοι ως πραγματικότητα την Ανάσταση, υπερέβησαν τον θάνατο, υπέρβαση η οποία κατέστησε όλα τα άλλα όρια (εγώ, ανασφάλεια, φιλαυτία κ.λπ.) μηδαμινά.

Ανέσπερο φως

Ως κορυφαίο γεγονός, η Ανάσταση σημαίνει πως, κατ' αυτήν, όλα όσα ήσαν πεσμένα ανορθώθηκαν. Όταν μάλιστα υπολογισθεί πως η νέα αυτή κατάσταση συνιστά επαναφορά στην προ της πτώσεως κατάσταση, σημαίνει πως αυτά, κατά τον προ της Αναστάσεως χρόνο, εφέροντο όχι κατά φύσιν αλλά παρά φύσιν. Λογικώς, λοιπόν, συναγεται πως η Ανάσταση, επειδή σημαίνει επιστροφή στο ορθό, συνιστά υπέρβαση των πλαστών ορίων, τόσο της φύσεως όσο και του ανθρώπου.

Η εικόνα που έχουν οι άνθρωποι για τη φύση, ήδη πριν από την εποχή του

Υπέρβαση

Ομήρου για τον ελληνικό χώρο, αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα: του Ουρανού, της Γης και του κάτω της Γης, δηλαδή των καταχθονίων. Αν θεωρήσουμε το φως ως ορθή γνώση και απουσία φθοράς, τότε ο Ουρανός είναι πάντοτε φωτεινός, η Γη είναι κατά το ήμισυ κάθε φορά φωτισμένη, τα δε καταχθόνια είναι διά παντός άφεγγα. Με άλλα λόγια, ό,τι βρίσκεται στον Ουρανό ενεργεί πάντοτε κατά φύσιν, όσα βρίσκονται στην Γη ενεργούν άλλοτε κατά φύσιν και άλλοτε παρά φύσιν, ενώ όσα βρίσκονται στον Αδη, συνιστούν παρά φύσιν κατάσταση και συμπεριφορά. Με το να συνιστά η Ανάσταση επαναφορά στο ορθό, τα τρία αυτά επίπεδα όχι απλώς φωτίστηκαν, αλλά, σύμφωνα με τον μελωδό

Κορυφαίο γεγονός στην αναζήτηση των διαχρονικών αληθειών και την ανάκτηση της χαμένης ενημερίας

του Κανόνος του Πάσχα, τον μεγάλο Ιωάννη τον Δαμασκνό, είναι γεμάτα (πεπληρωμένα) από το φως της Αναστάσεως. Έτσι, η σύμπασα κτίση, επειδή με την Ανάσταση επανήλθε ολόκληρη στην αρχική της κατάσταση, ενεργεί, φωτισμένη πλέον, κατά το φως, δηλαδή κατά τον λόγον της συστάσεώς της.

Πολλοί έχουν χαρακτηρίσει την Ανάσταση ως αδιάδοχο ημέρα. Μια αρμονική εφαρμογή αυτού πραγματοποιείται κάθε χρόνο, το Πάσχα, αφού οι ημέρες της εβδομάδος που ακολουθεί, της Διακαινισμού όπως ονομάζεται, έχουν η καθεμιά και δικό της ήχο. Με το να χρησιμοποιούνται την εβδομάδα αυτή –που θεωρείται ολόκληρη ως μία ημέρα– όλοι οι ήχοι, την καταδεικνύουν ως εικονίζουσα την αέναη και άφθαρτη κίνηση του κόσμου και των ουρανίων σφαιρών.

Στην επιβεβαίωση της αντίστροφης φοράς/επαναφοράς που υποδηλώνει η Ανάσταση στρεφόμενος ο μελωδός, γράφει πως, ενώ εγώ χθες «ετάφην μαζί σου Χριστέ, σήμερα ανεγείρομαι». Έχει επανειλημμένα υποστηρικθεί, από δεινούς μάλιστα μελετητές, ότι οι συγγραφείς των λειτουργικών ασμάτων ενεργούν ως εκπρόσωποι του πληρώματος της Εκκλησίας, άρα η έγερση για την οποία κάνει λόγο ο μελωδός δεν αφορά σε μεμονωμένο περιστατικό, αλλά στη γενική ανόρθωση και απελευθέρωση των τεθνεώτων. Κατ' ακολουθία, όσοι ήταν δέσμοι του Αδη, από την στιγμή που ελευθερώθηκαν, τείνουν προς το φως – άρα όσοι ήταν δέσμοι του ορίου του θανάτου, έχοντας επανέλθει στο κατά φύσιν και έχοντας εμπρός τους τη διαρκή ζωή, ενεργούν σε συμφωνία με αυτήν.

Θα προσθέσουμε εδώ πως η Ανά-

σταση του ανθρώπου ολοκλήρου, σώματος δηλαδή μαζί και ψυχής, είναι σύλληψη απότοκος της διδασκαλίας σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος είναι διφυής, από σώμα και ψυχή, που μόνο τους το καθένα δεν συνιστούν άνθρωπο. Εφόσον, λοιπόν, το σώμα είναι φθαρτό, η δε ψυχή αθάνατη, και εφόσον ο άνθρωπος συναπαρτίζεται από τα δύο και άρα έχει πάντοτε την

ανάγκη συνυπάρξεως και των δύο, όταν το ένα από τα δύο –το φθαρτό σώμα– φθαρεί, η αναστασή του συνιστά αναγκαιότητα για την ύπαρξη του ανθρώπου. Είναι εύλογο, συνεπώς, να θεωρήσει κανείς πως από την στιγμή που η δύναμη του Αδη εξουδετερώθηκε η ζωή είναι αδιάδοχος – επειδή «νε-

κρώθη ο θάνατος και καθρέθη ο Αδης, εορτάζομεν (...) άλλην βιωτήν, της αιωνίου, απαρχήν», υμνωδεί ο Δαμασκνός.

Ερραναν τον τάφον...

Είναι ανάγκη εδώ να γίνει ιδιαίτερος λόγος για τις γυναίκες, οι οποίες, όντας εκείνες που φέρνουν στο φως τη ζωή, είναι οι πρώτες που την συναντούν, άρα και οι αρμόδιες να μιλήσουν περί αυτής. Τη νύκτα, λοιπόν, του θανάτου, πρώτες οι γυναίκες εγνώρισαν την είδηση της αφθαρσίας και της ζωής, και αυτόν που εξήτουν ως θνητόν τον προσεκύνησαν ζώντα, και, εν συνεχεία, μεταλαμπάδευσαν το φως της ζωής στους Αποστόλους και, μέσω αυτών, στους υπολοίπους ανθρώπους.

Η απελευθέρωση από τα παρά φύσιν όρια και η επαναφορά στο ορθόν που συνιστά το γεγονός της Αναστάσεως, συνδυάζεται από τους λειτουργικούς ποιητές με την άνοιξη που πλημμυρίζει τον τόπο. Αλλωστε η άνοιξη εθεωρείτο η αρχή της υπάρξεως του κόσμου, οπότε, κατ' επέκταση, η αναγέννησή του συνδέεται με αυτήν, για τούτο και στις σχετικές ακολουθίες γίνεται, επανειλημμένα μάλιστα, αναφορά στο έαρ που απελευθερώνει τους ανθρώπους από την αιχμαλωσία του χειμῶνος.

Οι μιμητές

Δεν είναι εκτός της πραγματικότητας του χριστιανισμού το γεγονός ότι οι ναοί του είναι «στηριγμένοι» στο αίμα των μαρτύρων του. Αλλωστε ο μάρτυς και το μαρτύριον είναι αποδείξεις της διαχρονικότητας της ισχύος του χρι-

▲ Άγιος Γεώργιος Κεφαλοφόρος. Εικόνα του 16ου-17ου αι.

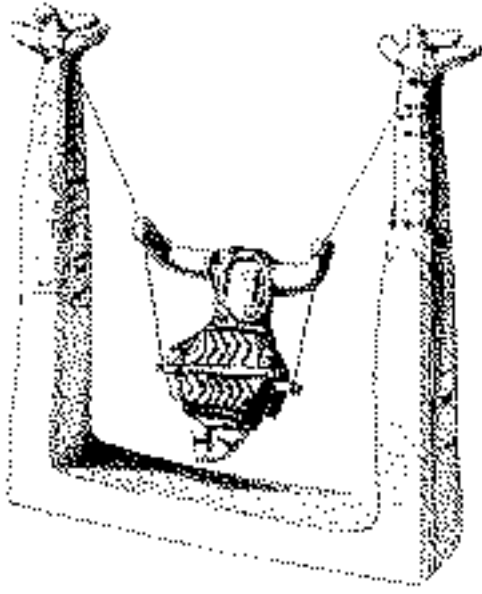
στιανισμού, αλλά και σημείο αναφοράς όλων εκείνων που συναπαρτίζουν το σώμα των πιστών. Έτσι ερμηνεύεται η θέση του Χρυσόστομου ότι ο έπαινος του μάρτυρος δεν είναι παρά η μίμηση του μάρτυρος. Εφόσον, λοιπόν, ο μάρτυς εμιμήθη ήδη τον Χριστό, η μίμηση της στάσεώς του, προς την οποία καλεί ο Χρυσόστομος, είναι στην πραγματικότητα μίμηση του Χριστού. Με άλλα λόγια, βρισκόμαστε μπροστά στη διαχρονική φιλοσοφική προσταγή για ομοίωση του ανθρώπου προς τον Θεό, κατά το μέτρο των δυνατοτήτων ενός εκάστου.

Στην π.Χ. περίοδο ο θιασώτης της φιλοσοφίας, καλούμενος να ομοιάσει προς τον Θεό, απέβλεπε στην προσπόριση γνώσεων και αρετών ώστε, με εφόδιο αυτά τα δύο, να μπορεί, όπως ο Θεός, να γίνεται αρωγός στους ενδεστέρους. Στις περιπτώσεις αυτές, εκτός της ενεργητικής προσφοράς, ο τέλειος φιλόσοφος καθίστατο υπόδειγμα, κατά κάποιο μάλιστα τρόπο νομοθετούσε για τους άλλους. Έτσι και στην μ.Χ. περίοδο της φιλοσοφίας, οι οπαδοί της εκδοχής της που ονομάστηκε έσω φιλοσοφία, επιζη-

τούν τη γνώση και τις αρετές για να μπορέσουν να φανούν χρήσιμοι και βοηθοί όσων έχουν ανάγκη.

Το δίδυμο αυτών των επιδιώξεων το επέτυχε σε μεγάλο βαθμό ο εορταζόμενος την 23ην Απριλίου, μεγαλομάρτυς Γεώργιος. Αν ο μάρτυς είναι μιμητής του Χριστού, ο μεγαλομάρτυς έχει φθάσει ασφαλώς σε υψηλότερα επίπεδα μιμήσεως. Εκεί λοιπόν που ο Χριστός ελευθερώνει ολόκληρη τη φύση και το ανθρώπινο γένος, ο Γεώργιος, κατά το μέτρον των δυνατοτήτων του, καθίσταται «των αιχμαλώτων ελευθερωτής», όπως λέγεται στο «απολυτικό» του. Προσφυώς, ένας μεγάλος βιογράφος προσθέτει μεταξύ άλλων πως ο Γεώργιος, «αστέραν τινά των διαφανών εικονίζων, εν σκότει της ασεβείας εδείκνυτο».

Κορυφαίο λοιπόν το γεγονός της Αναστάσεως, εφόσον γίνεται κατανοητή από τους πιστεύοντες η δυνατότητα υπερβάσεως των πλαστών ορίων της ανθρωπίνης φύσεως, πράγμα που οι μύστες το επιτυγχάνουν διά της ομοιώσεως προς τον Θεό, όπως άλλως τε εδιδάσκετο ήδη και υπό της έξω φιλοσοφίας.

▲ Μινωικό πήλινο ομοίωμα αιώρας. Από τάφο κοντά στην έπαλη της Αγίας Τριάδας. 15ος αι. π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

Στις αναστάσιμες

Τον ΧΡΗΣΤΟΥ ΜΠΟΥΛΩΤΗ

Αρχαιολόγος-ονομαστή

ΣΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ του σπιτιού μας οι αναστάσιμες αιώρες, παλίνδρομα δοξαστικές. Μύρινα, Λήμνος. Του νεόδμητου σπιτιού μας, μπροστά απ' το παλιό σπίτι, το προσφυγικό, στην ξέφραγη αυλή με τη θεόρατη αμυγδαλιά, τις δυο μουριές, και τις συκιές που κατηφόριζαν στοιχηδόν προς τη θάλασσα. Τα δέντρα έπεσαν ένα πρωί -Αύγουστος

τα παλικάρια της γειτονιάς στέλνοντάς τα με δύναμη -και βέβαια όλο νόημα- στα ύψη, κατά το πέλαγος μεριά, όπου το σκηνικό έκλεινε με Αθω στο βάθος του ορίζοντα, το βενετσιάνικο κάστρο στα δεξιά. Τα κοριτσίστικα σκέλη ενωμένα και τεντωμένα σαν σπαθιά ψιλόκοβαν τον αέρα φέτες, οι φούστες ν' ανεμίζουν σ' εράσματα αποκαλυπτήρια. Σημαίες αναστάσιμες, εαρινές! Θαλάσσια αύρα... Και γέλια, πειράγματα, πνιχτές φωνίτσες, μα προπαντός ευφορικό τραγούδι όσο βαστούσαν οι αιωρήσεις. Αρχής γενομένης πάντα με το «Χριστός ανέστη εκ νεκρών θανάτω θάνατον πατήσας...», που

▲ Αττικός μελανόμορφος αμφορέας με παράσταση αιώρας. 530-520 π.Χ. Μουσείο του Λούβρου.

Αληθώς ο κύριος των ανέμων ανέστη! Κούνιες θυμιατήρια δοξολογούν, φουστάνια κορίτσια ανθισμένα ανεμίζουν. Ανέστη, ναι, ο έρωσ του έαρος!

του '80- για το χτίσιμο του σπιτιού, όχι όμως και οι θαλλερές εικόνες τους, βουτηγμένες σε πλημμυρίδα φως, εαρινό φως. Αθιχτα έμειναν τα πιο στιβαρά κλαδιά τους. Για να δένονται τα σχοινιά της αιώρας - τρεις, και καμιά φορά τέσσερις αιώρες στη σειρά. Για να συνεχίσουν να λικνίζονται μες στο μυαλό μας τα κορίτσια της δεκαετίας του '50. Όλες προσφυγικοί βλαστοί: Η Χαριτίνη, η Σουσάνα, η Μαρτίτσα, η Νίκη, η Ελένη, η Αρτεμής, η Φρόσω, η Μερόπη, κι ένα σωρό άλλες, εκεί στον ίδιο τόπο όπου παλιότερα λικνίζονταν οι μανάδες τους και των μανάδων τους οι μανάδες. Μικρός εγώ τότε, τα κορίτσια εκείνα μεστωμένα, δις ανοιξιότικα μες στις φαρδιές λουλουδιαστές φούστες που θυμάμαι, ξαναμμένα, και δόστου πέρα δώθε, να τα κουνούν

επανερχόταν κάθε τόσο επωδός, ακολουθούσε σταθερά η «Μπλίτσα» που 'ναι στον γκρεμνό τα μύλα φορτωμένη, «τα μύλα σου λιμπίστικα, καλέ, μα τον γκρεμνό φοβάμαι». Κι ύστερα τραγούδια άλλα, με λυρικό τον λόγο, εγκωμιαστικά των κοριτσιών, χωρίς σειρά και τάξη, έτσι ανάκατα, που ανακρατώ κάποια μικρά ξεφτίδια τους ακόμη.

Στις χαρές της αναστάσιμης αιώρας εμείς το παιδομάνι, σχεδόν αποκλεισμένοι, είχαμε μικρό μονάχα μερτικό. Πιο πολύ μπελάς στα πόδια των μεγάλων, φασαριόζηδες θεατές, γκρινιαρήδες, γιατί δεν νοούσαμε προς τι ο αποκλεισμός, αφού η κούνια δικαιοματικά ήταν ολοχρονής δικό μας παιχνίδι. Κι όμως, όσο βαστούσαν οι αιωρήσεις, δεν θυμάμαι ν' ανέβηκε ποτέ παιδί πάνω τους. Μόνο

Αιώνες του Απρίλη

όταν, με το σούρουπο, αποχωρούσαν χορτασμένοι οι μεγάλοι, ορμούσαμε ασυγκράτητοι εμείς στα απαγορευμένα σχοινιά. Κι ούτε κανένα απ' τα παλικάρια θυμάμαι πάνω στην αιώρα. Ποιο θα αποτολμούσε να γίνει της ομήγυρης περίγελως διακυβεύοντας τον ανδρισμό του μέσα απ' την αλόγιστη αντιστροφή των ρόλων; Στο αναστάσιμο εκείνο διαλογικό παιχνίδι των αιωρήσεων, οι ρόλοι παραπληρωματικοί, αυστηρά μοιρασμένοι σύμφωνα με τους πανάρχαιους, όπως θα μάθαινα πολύ αργότερα, κώδικες της γλυκιάς αντιπαλότητας των φύλων: τα παλικάρια, καλά γειωμένα, έπρεπε να σπρώχνουν, κι έσπρωχναν όποια κοπελιά σημάδευαν μυστικά ή φανερά για ταίρι. Τα κορίτσια αφήνονταν στα χέρια τους. Ανέβαιναν στα ύψη. Σαν εαρινό καλοκουρντισμένο εκκρεμές, πέρα δώθε, με τις παλινδρομες κινήσεις να ρυθμολογούν, να διαβεβαιώνουν πως η Φύση καλά κρατεί όσο οι θνήσκοντες θεοί της βλάστησης, μαζί τους –έσχατος κρικος– κι ο Χριστός, ανασταίνονται κάθε άνοιξη. Όσο η αιώρα ευαγγελίζεται έρωτα, ζευγαρώματα, ευγονικούς χυμούς. Γιατί το πανηγύρι εκείνο στην αυλή μας, καθώς ανασκαλεύω τώρα τις εικόνες του φιλτράροντάς τις μέσα απ' την εξειδικευμένη γνώση, δεν είχε απλώς τελετουργικό χαρακτήρα. Δρώμενο τελετουργικό ήταν με τα όλα του, κι ας αγνοούσαν οι νεαροί πανηγυριστές κι οι άλλοι παρευρισκόμενοι τις θρησκευτικές του προεκτάσεις, τους μεσοτούς συμβολισμούς, το ριζοβόλημά του σε πανάρχαιες δοξασίες παγανιστικές. Και τους κανόνες του είχε το έθιμο και τις σιωπηρές απαγορεύσεις του και πράξη μιμητική ήταν και λόγος συ-

νοδευτικός. Και τα δένδρα της αυλής μας, όπου αξημέρωτα την Κυριακή του Πάσχα τα παλικάρια κρεμούσαν τις αιώρες, γίνονταν μέχρι και τη γιορτή του Αν-Γιώργη άλσος ιερό, πολυσύχναστο, με το νερό του λιθόχτιστου πηγαδιού μας αμιλητο και καθοσιωμένο απ' τους κληδονες.

Με το πέρασμα στη δεκαετία του '60 η πασχαλιάτικη αιώρα, μαζί με τόσα άλλα μακροπαράδοτα λαϊκά μας έθιμα, ατόνησε βαθμιαία έως εξαλείφειως. Κι ήταν ανάμνηση μόνον οι αιώρες στο «ιερό άλσος» της αυλής μας, όταν την άνοιξη του '71, πρωτοετής φοιτητής πια κι από πολλά χρόνια στην Αθήνα, βρέθηκα νοσταλγός για Πάσχα στο νησί. Εις μάτην πρόσμενα τη δοξαστική αιώρηση που θα ανάγγελλε ερωτικά το «Χριστός ανέστη» μαζί με τη λιμπιστική «Μηλίτσα». Κανείς δεν ήρθε στην ξέφραξη ακόμη τότε αυλή μας, κι ούτε που σκέφτηκε κανείς στα σοβαρά να κρεμάσει σχοινιά στις συκιές, στις δυο μουριές και στη θεορατη αμυγδαλιά. Ατελής μου φάνηκε και αμφίβολη εκείνη η Ανάσταση.

Την ίδια όμως εποχή, σαν αντιστάθμισμα θαρρείς, άρχισαν οι εαρινές αιώρες των παιδικών μου χρόνων, με όχημα την αρχαιολογία και την αρχαία γραμματεία απ' την μια, λαογραφία και εθνολογία απ' την άλλη, να διασταυρώνονται όλο και συχνότερα με εικόνες και μαρτυρίες του εθίμου από άλλους τόπους κι άλλους χρόνους. Να αποκτούν περιεχόμενο, αποκαλύπτοντάς μου έτσι βαθιές καταβολές, τις πολυσημικές διακλαδώσεις τους, την ιδιαίτερη πυκνότητά τους στη βαλκανική μας γειτονιά και προπαντός στις δικές μας αιγαιακές πατρίδες.

Ένα μικρό πάλινο ομοίωμα από τη μινωική Κρήτη, αυτό η πρώτη χειροπιαστή, η αρχαιότερη σωζόμενη αιώρα στο Αιγαίο. Του 15ου, πιθανότατα, αιώνα π.Χ. Η αιώρα, κτέρισμα από τάφο κοντά στην έπαυλη της Αγίας Τριάδας, Μεσαρά. Κι εδώ, στην εναυσματική για μας τούτη εικόνα, γυναικεία πάλι η λικνιζόμενη μορφή, που ο δαίμονας της διατήρησης μάς την παρέδωσε ακέφαλη. Θνητή; Θεά; Ίερα ισως; Αδηλο. Η αιώρηση, πάντως, αδιαμφισβήτητη πράξη τελετουργική, καθώς την σκέπει η *επιφάνεια* της θεότητας, αν κρίνει κανείς απ' τα πουλιά που επικάθονται στους δυο πεσσούς, υποδηλωτικούς προφανώς δέντρων, από όπου κρεμιέται το σχοινί. Στην σιωπηρή ευγλωττία της πλίνθινος Μινωίτισσας τυχαίνει ενίοτε να πάνω απόπλους των τραγουδιών εκείνων που συνόδευαν τις αναστάσιμες αιώρες των παιδικών μου χρόνων. Γιατί σίγουρα δεν θα ήταν βουβή η κρητική αιώρηση: τραγούδια, ύμνοι θρησκευτικοί που θα δοξολογούσαν τη βλάστηση, τη θαυμαστή αναγέννηση της Φύσης, την ευεργετική επάνοδο ίσως κάποιων θνήσκουσας θεότητας. Και η σχετική μινωική τελετή δύσκολα να έπεφτε σε εποχή άλλη απ' την άνοιξη. Έτσι μας μαθαίνει η διαχρονικότητα του εθίμου, η οικουμενικότητά του. Από το βάθος του μακρού χρόνου, στο ινδικό έπος της Mahabharata, για τον εορτασμό της άνοιξης λικνίζονται σε ιερό άλσος οι αιώρες με τα νε-

► «*Μηλίτσα που 'σαι στο γκρεμό τα μήλα φορτωμένη, τα μήλα σου λιμπιστικά μα το γκρεμό φοβούμαι./ Σαν το φοβάσαι το γκρεμό έλα το μονοπάτι, να σε χορτάσω με γλυκά και μρωδάτια μήλα...*» («*Αλφαβητάριο «Τα καλά παιδιά»*», *εικονογράφηση Κώστας Γραμματόπουλος, Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1949*).

αρά κορίτσια πάνω τους. Και στην αρχαία Αθήνα, άνοιξη πέφτουν οι τελετουργικές αιωρήσεις, μέσα στην κύρια εαρινή γιορτή των Ανθεστηρίων, που η τρίτη μέρα τους, οι *Χύτροι*, ήταν αφιερωμένη στους νεκρούς. Νεαρά κορίτσια σε ηλικία γάμου έχουν κι εδώ την τιμητική τους. Και πώς αλλιώς, αφού, σύμφωνα με τον αιτιολογικό μύθο που εκुकλείτο στο κλεινόν άστρo σχετικά με τη θέσπιση της τελετής, η αιώρα τιμούσε εξαγνιστικά την Ηριγόννη, τον γόνο δηλαδή του *έαρρος-ήρος*, της άνοιξης. Την Ηριγόννη, την ανύπαντρη κόρη του βασιλιά Ικάρου, που πρώτος αυτός καλοδέχτηκε τον Διόνυσο στην Αττική. Την Ηριγόννη, που απελπισμένη κρεμάστηκε, λέει, σε δέντρο, όταν βρήκε τον πατέρα της νεκρό από το χέρι βοσκών, που πίνοντας ανέρωτο κρασί, και αμάθητοι στις συνέπειες της μέθης, εξέλαβαν το θεϊκό δώρο για φαρμάκι. Μπορεί ο μύθος να μη μιλάει για ανάσταση της κόρης, όμως το υπαινίσσεται, πιστεύω, το όνομά της, που παραπέμπει ευθέως σε θεότητα γονιμική, καθώς και η τελετουργική πράξη της αιώρησης αυτή καθεαυτή, με πρόδηνες τις διονυσιακές και τις ερωτικές της συνδηλώσεις. Απ' τον χειμώνα στην άνοιξη, από το σκότος στο φως, θάνατος και ανάσταση, το άωρο και το ώριμο, από την εφηβεία στην ενηλικίωση, στην ώρα γάμου. Αντιθετικές συζυγίες, καταστάσεις μεταίχμακές, «τελετουργικά περάσματα». Λόγο διαφωτιστικό για τον ερωτικό και διονυσιακό καμβά της αθηναϊκής αιώρας έχουν και κάποιες ερυθρόμορφες παραστάσεις πάνω σε αττικά αγγεία του 5ου αιώνα π.Χ.: Ερωτιδέας, λογουχάρη, κουνάει μια νεαρή Αθηναία, ενώ μια άλλη αθηναία κόρη αφήνεται στις ταλαντεύσεις νεαρού Σάτυρου.

Ομορφες παραστάσεις, περίτεχνες. Ωστόσο, απ' όλες τις αγγειογραφικές αιώρες προτιμούσα –από φοιτητής ακόμη– μια αυστηρή σκηνή πάνω σε αττική υδρία του 530-520 π.Χ., σήμερα στο Λούβρο. Και τούτο γιατί την αιώρα με την κοπελιά δεν την κουνούν οι άντρες που την πλαισιώνουν ευθυτενείς, αμέτοχοι σχεδόν, αλλά είναι έτοιμο, θαρρείς, να της δώσει το εναρκτήριο σπρώξιμο ένα μικρό αγόρι, μια σταλιά πιστιρικάς, σαν κι εμάς της δεκαετίας του '50, που θα γκρίνιαζε κι εκείνο για τον αποκλεισμό του απ' το ανοιξιάτικο «παιχνίδι». Το άσμα που τραγουδούσαν οι κοπελιές στις αθηναϊκές αιώρες ξέρομαι ότι ονομαζόταν *αλήπρις*, δεν παραδίδονται όμως, δυστυχώς, και τα λόγια του. Έτσι, βλέποντας τις αγγειογραφικές αιώρες, ολότελα αδέσμευτος από λόγια, μπαίνω συχνά στον πειρασμό να βάλω στα χείλη των νεαρών κοριτσιών της αρχαίας Αθήνας ερωτικά τραγούδια απ' τις εαρινές κούνιες της Νάξου, της Ρόδου ή της Λέσβου, μα προπαντός τη «Μηλίτσα», κι ακόμη –ήμαρτον, θεέ μου!– το «Χριστός ανέστη εκ νεκρών».

Ο Απρίλιος στη νεοελληνική

Του ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΥ ΜΗΛΙΩΝΗ

ΚΑΤΑ τον Αγγλο ποιητή του Μεσοπολέμου Τ. Σ. Eliot,

*Ο Απρίλης είναι ο μήνας ο σκληρός, γεννώντας
Μες απ' την πεθαμένη γη τις πασχαλιές, σμίγοντας
Θύμηση κι επιθυμία, ταράζοντας
Με τη βροχή της Ανοιξης ρίζες οκνές...*

Στίχοι πραγματικά μιας... Ερημης Χώρας, που περιμένει τον Απρίλη και τις βροχές του για να γεννήσει τις πασχαλιές και να κάνει τις, οκνές ακόμα απ' το χειμώνα, ρίζες να σαλέψουν. Στίχοι, θα έλεγα, που πιο πολύ σε κατεβάζουν κάτω απ' το χώμα, παρά που σου δείχνουν το θαύμα της ανάστασης. Κι ωστόσο, από τον καιρό που τους μετέφερε ο Γιώργος Σεφέρης, το 1936, στη γλώσσα μας, έχουν γίνει κοινόχρηστοι και πολλοί είναι οι νεότεροι ποιητές μας που μας παραπέμπουν σ' αυτούς. Κι ας θριαμβεύει σ' εμάς εδώ η Ανοιξη, αυτόν το μήνα, μ' όλες τις δυνάμεις της, όπως βεβαιώνει ο Σολωμός:

*Εσπασ' ο Ερωτας χορό με τον ξανθόν Απρίλη,
κι η φύσις νύρε την καλή και τη γλυκειά της ώρα,
και μες στη σκιά που φούντωσε και κλει δροσιές
και μόσκους
ανάκουστος κλαϊδισμός και λιγοθυμισμένος.
Νερά καθάρια και γλυκά, νερά χαρτωμένα,
κύνονται μες στην άβυσσο τη μοσχοβολισμένη,
και παίρνουνε το μόσχο της, κι αφήνουν
τη δροσιά τους,
κι ούλα στον ήλιο δείχνοντας τα πλούτια της πηγής
τους,
τρέχουν εδώ, τρέχουν εκεί, και κάνουν σαν απδόνια.
Εξ' αναβρύζει κι η ζωή σ' γη, σ' ουρανό, σε κύμα.
Αλλά στις λίμνης το νερό, π' ακίνητο 'ναι κι άσπρο,
ακίνητ' όπου κι αν ιδείς, και κάτασπρ' ως τον πάτο,
με μικρόν ίσκιον άγνωρον έπαιξ' η πεταλούδα,
που 'χ' ευωδιάσει τσ' ύπνους της μέσα στον άγριο
κρίνο.*

– «Αλαφροΐσκιωτε καλέ, για πες απόψε τι 'δες;»
– «Νύχτα γιομάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!
Χωρίς ποσώς γης, ουρανός και θάλασσα να πνένε,
ουδ' όσο κάν' η μέλισσα κοντά στο λουλουδάκι,
γύρου σε κάτι ατάραχο π' ασπρίζει μες στη λίμνη,
μονάχο ανακατώθηκε το στρογγυλό φεγγάρι,
κι όμορφη βγαίνει κορασιά ντυμένη με το φως του!»

(Διον. Σολωμού,
Ελεύθεροι Πολιορκημένοι,
Γ' Σχεδίασμα, VI).

Η ενότητα αυτή από τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» είναι ίσως η κορυφαία ποιητική δημιουργία, στη γλώσσα μας, που εξυμνεί την Ανοιξη – στη φυσική και στη μεταφυσική της διάσταση. Κι εδώ ο θάνατος υπολανθάνει, όχι όμως σαν κατάσταση, αλλά σαν παρουσία που ενεδρεύει και βάζει σε δοκιμασία την ηθική ελευθερία των πολιορκημένων του Μεσολογγίου. Πρόκειται ουσιαστικά για τη δραματική σύγκρουση ανάμεσα στον πόθο για ζωή και στο φάσμα του θανάτου που συχνά συνεπάγεται η προσήλωση στο ηθικό χρέος. Η ποιητική ανάπτυξη του θέματος από τον ποιητή διασώθηκε και σε άλλη παραλλαγή, που αξίζει να την ξαναθυμηθούμε:

*Ο Απρίλης με τον Ερωτα χορεύουν και γελούνε,
Κι όσ' άνθη βγαίνουν και καρποί τόσ' άρματα
σε κλειούνε*

Λευκό βουνάκι' πρόβατα κινούμενο βελάζει,

▲ «...Να χιμήξει οκνητή και ν' αγκαλιάσει το ποδάρι...». Λεπιτομέρεια από την Εγγραφή του Λαζάρου, τοιχογραφία στο καθολικό της Μονής Σιαυρονικήγια, Αγίου Όρους (πηγή: «Μονή Σιαυρονικήγια», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος).

*Και μες στη θάλασσα βαθιά ξαναπεπείται πάλι,
Κι ολόλευκο εσύσμιξε με τ' ουρανού τα κάλλη.
Και μες στις λίμνης τα νερά, όπ' έφθασε μ' ασπούδα,
Έπαιξε με τον ίσκιο της γαλάζια πεταλούδα,
Που ευώδισε τον ύπνο της μέσα στον άγριο κρίνο.
Το σκουληκάκι βρίσκεται σ' ώρα γλυκιά κι εκείνο.
Μάγεμα η φύσις κι όνειρο στην ομορφιά και χάρη,
Η μαύρη πέτρα ολόχρυση και το ξερό χορτάρι.
Με χίλιες βρύσες χύνεται, με χίλιες γλώσσες κραίνει.*

Όποιος πεθάνει σήμερα χίλιες φορές πεθαίνει.

*Τρέμ' η ψυχή και ξαστοχά γλυκά τον εαυτό της.
(Ελεύθεροι Πολιορκημένοι,
Β' Σχεδίασμα, 2).*

Στο παραπάνω «απόσπασμα» από το Β' Σχεδίασμα είναι ρητή η αναφορά στο θέμα του θανάτου. Αλλά φαίνεται πως ο ποιητής στη συνέχεια θέλησε να κάνει πιο αισθητή τη ζωή που σφύζει και επομένως πιο δραματική την αναίρεσή της:

«Το Μεσολόγγι –σχολιάζει ο φίλος του ποιητή Ιάκωβος Πολυλάς– έπεσε την Ανοιξη². Ο ποιητής παρασταίνει τη Φύση, εις τη στιγμή που είναι ωραιότερη, ως μία δύναμη, η οποία, με όλα τ' άλλα και υλικά και ηθικά ενάντια, προσπαθεί να δειλιάσει τους πολιορκημένους. Ιδού οι Στοχασμοί του ποιητή:

Η ζωή που ανασταίνεται με όλες της τις χαρές, αναβρύζοντας ολούθε, νέα λαχταριστή, περιχυνόμενη εις όλα τα όντα· η ζωή ακέραιη, απ' όλα της φύσης τα μέρη, θέλει να καταβάλει την ανθρώπινη ψυχή· θάλασσα,

κή ποίηση

γη ουρανός, συγκωνευμένα, επιφάνεια και βάθος συγκωνευμένα, τα οποία πάλι πολιορκούν την ανθρώπινη φύση στην επιφάνεια και εις το βάθος της...».

Πρόκειται για μια επέκταση σε ηθικό επίπεδο της υπαρξιακής διαμαρτυρίας, που η δημοτική ποίηση εξέφρασε με το πασιγνωστό και επιγραμματικό δίστιχο για τον θάνατο του Διάκου:

Για ιδές καιρό που διάλεξεν ο Χάρως να με πάρει,
τώρα που ανθίζουν τα κλαριά και βγάζει η γη χορτάρι
και που ο Κώστας Καρυωτάκης ανέπτυξε με τον δικό του ποιητικό τρόπο, στο ποίημα «Διάκος», το πρώτο της «Ηρωικής Τριλογίας» του:

Μέρα του Απρίλη,
γεμάτη θάμπος,
γελούσε ο κάμπος
με το τριφύλλι.

Ως την εφίλει
το πρωινό θάμπος,
η φύση σάμπως
γλυκά να ομίλει.

Εκελαδούσαν
πουλιά πετώντας
όλο πιο πάνω.

Γ' άνθη ευωδούσαν.
Κι είπε απορώντας:
«Πώς να πεθάνω;»

(Ελεγεία και Σάτιρες 1920.
Βλ. Απαντα, τ. Α', επιμ. Γ. Σαββίδη).

Τελικά, εκείνο που θέλω να πω είναι ότι παρά τη συνύπαρξη, και στους στίχους του Ελιοτ, των δύο μοτίβων, της Ανοιξης (δηλαδή της αναγέννησης της ζωής) και του θανάτου, αυτή η τραγική διάσταση που περιέχει ο θρίαμβος της Ανοιξης και που τη συναντούμε στην ελληνική ποίηση απουσιάζει από τους στίχους του Ελιοτ.

Να πούμε ότι πρόκειται για μια αντίληψη γνήσια ελληνική, που την υπαγόρευσε η ελληνική φύση; Αυτό βεβαιώνουν όχι μόνο τα κείμενα, αλλά και οι αρχαίες ελληνικές λατρείες και οι σχετικοί μύθοι, που συνοψίστηκαν τελικά στις τελετουργίες της Μεγάλης Εβδομάδας, των Παθών και της Ανάστασης (του Χριστού, αλλά και του Λαζάρου), και η ιδιαίτερη έκφραση που αυτές βρίσκουν κατά τους λαϊκούς εορτασμούς. Και βέβαια η ποίηση πάλι είναι που αποδίδει βαθύτερα το περιεχόμενό τους. Και πρώτα πρώτα η βυζαντινή ποίηση των Ακολουθιών της Μεγάλης Εβδομάδας και του Πάσχα, με τα

Ω γλυκύ μου έαρ,
γλυκύτατόν μου τέκνον,
πού έδου σου το κάλλος!

Και :

Αναστάσεως ημέρα, λαμπρυνθώμεν, λαοί
Πάσχα Κυρίου, Πάσχα!

Αλλά και η νεότερη, όταν αναφέρεται σ' αυτές τις μέρες. Να ξεκινήσουμε πάλι από τον Σολωμό, με το

Η ημέρα της Λαμπρής

Καθαρότατο ήλιο επρομνούσε
Της αυγής το δροσάτο ύστερο αστέρι,
Σύγγεφο καταχνιά δεν απερνούσε
Γ' ουρανού σε κανένα από τα μέρη.
Κι από κει κινημένο αργοφυσούσε
Τόσο γλυκό στο πρόσωπο τ' αέρι,
Που λες και λείι μες στις καρδιάς τα φύλλα:
Γλυκιά η ζωή κι ο θάνατος μαυρίλα.

► Προσωπογραφία του Διονύσιου Σολωμού. Ζάκυνθος, Μουσείο Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων.

Χριστός ανέστη! Νέοι, γέροι και κόρες,
Ολοι, μικροί μεγάλοι ετοιμαστήτε,
Μέσα στις εκκλησίες τες δαφνοφόρες
Με το φως της χαράς συμμαζωχτήτε.
Ανοιξέτε αγκαλιές ειρηνοφόρες
Ομπροστά στους Αγίους και φιληθήτε,
Φιληθήτε γλυκά χείλη με χείλη,
Πέστε Χριστός Ανέστη εχθροί και φίλοι.

Δάφνες εις κάθε πλάκα έχουν οι τάφοι,
Και βρέφη ωραία στην αγκαλιά οι μανάδες.
Γλυκόφωνα, κοιτώντας τες ζωγράφι-
σμένες εικόνες, ψάλλουνε οι ψαλτάδες.
Λάμπει το ασήμι, λάμπει το χρυσάφι
Από το φως που χύνουνε οι λαμπάδες.
Κάθε πρόσωπο λάμπει απ' τ' αγιοκέρι
Οπου κρατούνε οι Χριστιανοί στο χέρι.
(Διον. Σολωμού, Ο Λάμπρος, 21).

Όσο για τους προχριστιανικούς συσχετισμούς, χαρακτηριστικό είναι το ποίημα του Αγγελου Σικελιανού «Στ' Οσιου Λουκά το μοναστήρι», που, επιπλέον, μεταφέρει το θέμα του θανάτου και της ανάστασης από τη Φύση και τους Θεούς στη ζωή και τα πάθη των κοινών ανθρώπων, αλλά και αποδίδει θαυμάσια το κλίμα των ημερών:

Στ' Οσιου Λουκά το μοναστήρι

Στ' Οσιου Λουκά το μοναστήρι, απ' όσες
γυναίκες του Στειριού συμμαζευτήκαν
τον Επιτάφιο να στολίσουν, κι όσες
μοιρολογήτρες ώς με του Μεγάλου
Σαββάτου το ξημέρωμα αγρυπνήσαν,

▲ Ο Αγγελος Σικελιανός λίγο μετά την τελετή προς τιμήν του στην Ακαδημία Αθηνών για τις Δελφικές Εορτές (1930).

◀ *Γυναίκες που συμπαραστέκουν την Παναγία στη Σταύρωση. Λεπτομέρεια εικόνας με τη Σταύρωση στο ναό του Ελκομένου στη Μονεμβασιά, β' μισό 14ου αι. Αθήνα, Βυζαντινό Μουσείο (πηγή: «Ο Θεοανθρώπος της Ορθοδοξίας», Εκδοτική Αθηνών, 2000).*

και να σύρει απ' τα βάθη της καρδιάς της ένα σκούξιμο: «Μάτια μου... Βαγγέλη!»
Κι ακόμα – μάρτυράς μου να 'ναι ο στίχος, ο απλός κι αληθινός ετούτος στίχος – ,
ξοπίσωθέ της, όσες μαζευτήκαν από το βράδυ της Μεγάλης Πέφτης, νανουριστά, θαμπά για να θρηνήσουν τον πεθαμένον Αδωνη, κρυμμένο μες στα λουλούδια, τώρα να ξεσπάσουν μαζί την αξεθύμαστη του τρόμου κραυγή που, ως στο στασίδι μου κρατιόμουν, ένας πέπλος μου σκέπασε τα μάτια!...
(Αγγελου Σικελιανού, *Ιερά Οδός*. Βλ. *Αντίδωρο*, 1943).

Αν στα παραπάνω παραδείγματα ο άνθρωπος αισθάνεται την Ανοιξη σαν θρίαμβο της ζωής, να που η ποιητική ευαισθησία ακολουθεί κι έναν αντίστροφο δρόμο, που οδηγεί, ωστόσο, πάλι στη συμφιλίωση με την ιδέα του θανάτου. Πρόκειται για το ποίημα ενός ένδοξου, άλλοτε, ποιητή που σήμερα μάλλον έχει περάσει στο περιθώριο (κι ίσως να μην είναι ανεύθυνος γι' αυτό ο Καβάφης, που κάποτε ειρωνεύτηκε τη λεξιθηρία του: τα τρικόλωνα, τα ξέκλωνα). Πάντως εμείς, χωρίς φιλολογικές προκαταλήψεις, ξαναθυμίζουμε το σονέτο του Γιάννη Γρυπάρη

Θάνατος

Καλώς ναρθεί σαν έρθ' η στερνή ώρα
τα μάτια μου για πάντα να μου κλείσει,
κι όποτα νάναι, ή τώρα ή και ν' αργήσει,
φτάνει να μην ερθεί σαν άγρια μπόρα.

Ανοιξη βέβαια να 'ναι, σαν και τώρα,
κι ακόμα, μια γλυκιά, γλυκούλα δύση
κι έτσι να πάρει μια αύρα να φυσήσει
και να πέσει η ψυκούλα η λευκοφόρα

σαν άνθι της μπλιάς κι όπου το βγάλει
η αγνή νεροσυρμή που ρέει αγάλι
σε δεντρόκρητους μέσα και βραγιές

κι όπου το πάει κι όπου στερνά μείνει,
απ' τις παλιές μονάχα τις φωνές
ν' ακούει το Χαίρε που θα κλαίει η κρήνη.

(Γιάννη Γρυπάρη,
Σκαρβαίοι και τερρακότες).

Τα ποιητικά δείγματα που παραθέσαμε πιο πάνω συμβαίνει να ανήκουν και στις πιο ευτυχημένες στιγμές της ελληνικής ποίησης. Αφήνουμε, φυσικά, πολλά άλλα έξω, όπως το «Ημερολόγιο ενός αθέατου Απριλίου» (1984) του Ελύτη, όπου ο Απρίλης είναι πραγματικά... αθέατος, ή ποιήματα που αναφέρονται γενικά στην Ανοιξη, χωρίς να προσδιορίζεται ο μήνας για τον οποίο μιλάμε. Να απολογηθούμε και για την επιμονή μας στη λεγόμενη «παραδοσιακή» ποίηση; Πρώτα πρώτα, θέλω να τονίσω ότι τέτοιοι διαχωρισμοί ανήκουν στον κύκλο των φιλολογικών προκαταλήψεων και δεν έχουν σχέση με την ποιητική δημιουργία αλλά με τους φανατισμούς των πρωτόπειρων. Αλλά και κάτι άλλο: αυτή η βαθιά αίσθηση των φυσικών φαινομένων έχει ατονήσει στις «αστικές» και άχρωμες συνθήκες μέσα στις οποίες κυλάει η ζωή στη μεγάλη πόλη. Ακόμα και οι εποχές έχουν παρ' ισοπεδωθεί. Και φυσικά δεν ευθύνονται οι ποιητές γι' αυτό.

Και η πεζογραφία; Ο Στρατής Τσίρκας πολύ νωρίς δανειστηκε για τίτλο μιας συλλογής διηγημάτων του τον πρώτο στίχο της «Ερημης Χώρας» του Ελιοτ, όπου, για δικούς του λόγους βέβαια, υπερθεματίζει: «Ο Απρίλης είναι πιο σκληρός» (Αλεξάνδρεια 1947). Απρίλη ωστόσο στα διηγήματά του δεν συναντήσαμε. Υπάρχει ακόμη και ο «Απρίλης», διηγήματα του Αγγελου Τερζάκη (1946). Αλλά κάπου εδώ πρέπει να τελειώσουμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. βουνάκι = κοπάδι.
2. Στις 10 Απριλίου 1826.
3. Στις 23 Απριλίου 1821.

ποια να στοχάστη – έτσι γλυκά θρηνούσαν! –
πως, κάτου απ' τους ανθούς, τ' ολόαχο σμάλτο
του πεθαμένου του Αδωνη ήταν σάρκα
που πόνεσε βαθιά;
Γιατί κι ο πόνος,
στα ρόδα μέσα, κι ο Επιτάφιος Θρήνος,
κι οι αναπνοές της άνοιξης που μπαίνουν
απ' του ναού τη θύρα αναφερώναν
το νου τους σπής ανάστασης το θάμα,
και του Χριστού οι πηλγές σαν ανεμώνες
τους φάνταζαν στα χέρια και στα πόδια,
τι πολλά τον σκεπάζανε λουλούδια
που έτσι τρανά, έτσι βαθιά ευωδούσαν!...

Αλλά το βράδυ το ίδιο του Σαββάτου,
την ώρα π' απ' την Αγία Πύλη το ένα κερι
επροσάναψε όλα τα' άλλα ως κάτω,
κι απ' τ' Άγιο Βήμα σάμπως κύμα απλώθη
το φως ως με την ξώπορτα, όλοι κι όλες
ανατριχιάζαν π' άκουσαν στη μέση
απ' τα «Χριστός Ανέστη» μίαν αιφνίδια
φωνή να σκούξει: «Γιώργαινα, ο Βαγγέλης!...»

Και να! ο λεβέντης του χωριού, ο Βαγγέλης,
των κοριτσιών το λάμψασμα, ο Βαγγέλης
που τον λογιάζαν όλοι για χαμένο
στον πόλεμο· και στέκονταν ολόρτος
στης εκκλησίας τη θύρα, με ποδάρι
ξύλινο, και δε διάβαινε τη θύρα
της εκκλησίας, τι τον κοιτάζαν όλοι
με τα κεριά στο χέρι τον κοιτάζαν,
το χορευτή που τράνταζε τ' αλώνι
του Στεριού, μια στην όψη, μια στο πόδι,
που ως να το κάρφωσε ήταν στο κατώφλι
της θύρας, και δεν έμπαινε πιο μέσα!...

Και τότε – μάρτυράς μου να 'ναι ο στίχος
ο απλός κι αληθινός ετούτος στίχος –
απ' το στασίδι που 'μουνα σημένους
ξαντίκρισα τη μάνα, απ' το κεφάλι
πετώντας το μαντίλι, να χιμήξει
σκυφτή και ν' αγκαλιάσει το ποδάρι,
το ξύλινο ποδάρι του στρατιώτη,
– έτσι όπως το είδα ο στίχος μου το γράφει,
ο απλός κι αληθινός ετούτος στίχος –

Στη σκιά του φοίνικα

Μέρος από το βιβλίο
«Φοίνικες στην Ελλάδα» του Γιώργου Ζεβελάκη
με φωτογραφία και σχέδια από τον ίδιο τον συγγραφέα.

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΖΕΒΕΛΑΚΗ

Γεωπόνου

ΦΥΤΟ με βαθιές μυθολογικές ρίζες και έντονη βοτανική ατομικότητα, ο φοίνικας συνετέλεσε στη διαμόρφωση του αστικού κυρίως τοπίου, αλλά και δεν άφησε αδιάφορους συγγραφείς, ταξιδιώτες και όσους κατά καιρούς έζησαν γύρω του. Κι όμως, κάποτε, από κάποιους, θεωρήθηκε παρεϊσακτο και εκτός ελληνικής αισθητικής γραμμής.

Στον Απρίλιο τον εντάσσει η παρουσία του στην Κυριακή των Βαΐων, που ως εορτή θεοπίστηκε τον 9ο αιώνα, σε ανάμνηση της υποδοχής που επεφύλαξε ο λαός με κλαδιά φοινίκων (βάιον ή βάις -vai- στην κοπτική σημαίνει κλαδί) στον Χριστό, κατά την είσοδό του στα Ιεροσόλυμα. Την Κυριακή αυτή οι εκκλησίες στολίζονται με βγάγια και μοιράζονται φυλλάκια φοινικιάς πλεγμένα σταυρόσχημα. Στην Κρήτη, με ξασπρισμένα «βαγιά» πλέκουν δαχτυλίδια τα παιδιά, όπως η βασιλοπούλα στο ομώνυμο της ποιητικό ειδύλλιο του 1627(;) : «...βρίσκω βαγιά και κόφτω το κλαδάκι/ κάνω γοργό 'πιτήδειο δαχτυλίδι...» (Στ. Αλεξίου, «Κρητική Ανθολογία»).

Στη μυθολογία μας ο φοίνικας της Δήλου έχει κορυφαία θέση: στη σκιά του η Λητώ γέννησε τον Απόλλωνα, όπως μνημονεύει ο Ομηρος στον ύμνο του στον μουσική θεό: «γεννήθηκε στην πετρώδη Δήλο, πολύ κοντά σε φοίνικα στα ρείθρα του Ιωπού». Κι ο Οδυσσεύς, στο Ζ' της Οδύσσειας, απευθύνεται θαυμαστικά στη Ναυσικά, παρομοιάζοντάς την με νιοβλάσταρη φοινικιά στο βωμό του δήλιου Απόλλωνα:

Και καθώς τότε σάσπισα τη φοινικιά σαν είδα,
τι τέτοιο από τη γης δεν τρέφει ποτέ δε βλάσπισε
άλλο,
τώρα μ' εσένα, ω κορασιά, θαμάζω και
σαστίζω,
κι όσο αν πονώ, τα γόνατα φοβάμαι να σου
αγγίξω.

(Ζ' 166-169, μτφρ. Αργ. Εφταλιώτη)

Ο Πausανίας (8,48,2) γράφει για τους αγώνες που θέσπισε ο Θυσέας, περνώντας από τη Δήλο, προς τιμήν του Απόλλωνα: «στεφανούν (...) τους νικούντες τω φοίνικα». Την ύπαρξη του φοίνικα της Δήλου μαρτυρούν ο Κικέρων και ο Πλίνιος, ενώ αναφορές υπάρχουν στον Ευριπίδη (Ιων, 920), τον Ηρόδοτο (Α, 193), τον Πλούταρχο (Αθην. ΙΔ, 652), κ.ά.

Στη βοτανική οι φοίνικες κατατάσσονται στις Παλμίδες – από τη λατινική ονομασία του φυτού (palma), απ' όπου και το palmers για τους προσκυ-

► **Παιδί που κόβει βγάγια, λεπτομέρεια από την εικόνα της Βαϊφόρον στο Δωδεκάορτο του τέμπλου στο καθολικό της Μονής Σταυρονικήττα, Αγίου Όρους, μέσα 16ου αι. (πηγή: «Μονή Σταυρονικήττα», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος).**

νητές στους φοινικόσπαρτους Αγίου Τόπου. Είναι δέντρα συνήθως άκλινα, πανύψηλα, αρσενικά ή θηλυκά, σκληροτράχηλα στις αντίθετες συνθήκες καιρού και εδάφους. Αντέχουν στις υψηλές θερμοκρασίες, αλλά και στις χαμηλές, μέχρι τους μείον 7ο C. Αυτό τους επιτρέπει να αναπτύσσονται σε τροπικά και υποτροπικά περιβάλλοντα και συνετέλεσε στην εξάπλωσή τους από τη Δ. Αφρική μέχρι τη Σαουδική Αραβία κι από τη Ν. Αφρική ως τις Ινδίες, την Ισπανία, τις ΗΠΑ και το Μεξικό. Σε ορισμένες χώρες η κατοίκηση χωρίς τα ελέη του φοίνικα θα ήταν προβληματική. Μια περσική ωδή που κατέγραψε ο Στράβων (16, 742) απαριθμεί 360 ωφέλειές του.

Η συμπεριφορά του προς το νερό είναι αντιφατική. Ενώ προσαρμόζεται όσο κανένα άλλο στην ξηρασία, επιθυμεί και αξιοποιεί στο έπακρο την άρδευση: «φιλεί δε και υδρείαν σφόδρα το δέντρον» βεβαιώνει και ο Θεόφραστος (Φυτών Ιστορία 2., 2,3).

Στην Ελλάδα η φοινικιά είναι αγαπητή και γνωστή με τα ονόματα κουρμαδιά, κουρμαδιά, κουλμαδιά, νταταλιά, ταταλιά (Κυκλάδες) και βαγιά στην Κρήτη, όπου βαγιοκλαδίζω σημαίνει «περιποιούμαι με ιδιαίτερη φροντίδα». Τη γενική αποδοχή διατάραξαν στα χρόνια του μεσοπολέμου κάποιοι «αποστεγνωμένοι λογιώτατοι», που έθεσαν υπό διωγμόν τους φοίνικες, αμφισβητώντας την ελληνική τους ιθαγένεια και φτάνοντας στο σημείο να ξεριζώσουν τα δύο υπεραιώνόβια δέντρα που έστεκαν μπροστά στην Ακαδημία Αθηνών, θυμίζοντας μας τους στίχους του Παλαμά: «...τη φοινικιά τη σώριασε/ γοργά το αργό πριόνι...».

Ο Γιάννης Βλαχογιάννης δημοσίευσε στη «Νέα

Εστία» (1945, σ. 499-502) υπερασπιστικό μαχητικό άρθρο με τίτλο «Φοίνικες στην Αθήνα», τοποθετώντας το δέντρο μέσα στη φυσική γεωγραφία της πρωτεύουσας. Κι ο Ευγένιος Αρανίτσας, σαράντα τρία χρόνια αργότερα, αναφερόμενος, στο μυθιστόρημά του «Αφρική», στους καιρούς εκείνους, γράφει: «Η Αθήνα ήταν μεθυσμένη και επεικής, ήταν λάγνα, προσωρινή σαν λουλούδι. Ο Βασιλεύς Γεώργιος Β' έβαλε να κόψουν τους φοίνικες για να μοιάζουμε με Ευρώπη. Υπήρχε από τότε το πρόβλημα».

Ο φοίνικας, ως σχήμα και ως αίσθηση, με τη μεγαλοπρέπεια του φυλλώματος, που μοιάζει ουράνια ανθοδέσμη, και το ρωμαλέο κορμό με την αρμονική ταλάντωση, μας εισάγει σε ένα κλίμα ευγένειας και ρομαντισμού, δένεται με τον χώρο και διαμορφώνει ευχάριστα οικιστικά σύνολα.

Στην πνευματική περιοχή υπάρχει το παράδειγμα του Παλαμά, που στη «Φοινικιά» του δεν έφτασε απλώς στις καλύτερες στιγμές της τέχνης του, αλλά «δημιούργησε ένα σχεδόν μοντέρνο ποιητικό λόγο διεκδικώντας εξέχουσα θέση στις τάξεις του ευρωπαϊκού λυρισμού στις αρχές του εικοστού αιώνα» (Αγορή Γκρέκου).

Έρχεται στο νου η επαναλαμβανόμενη εικόνα που έβλεπα βαδίζοντας στην οδό Πατισίων τα σελινόφωτα βράδια πριν από τον σεισμό του 1999. Να προβάλλονται στην κορυφογραμμή του Λυκαβηττού, πλάι στις σιλουέτες των αγαλμάτων που κοσμούσαν τη στέγη του Μουσείου, τα κλαδιά των υψηλόκορμων φοινίκων, σαν μακρινή απήχηση του ιερού δέντρου της Δήλου.